

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ, МАКРО- І МІКРОЕКОНОМІКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

**ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО І
СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК**

студентки 2-го курсу ОС «Магістр»
денної форми навчання
спеціальності 051 «Економіка»
освітньо-наукової програми
«Економіка та економічна політика»
Сушло Тетяни Геннадіївни

Науковий керівник: д.е.н., доцент
Красота Олена Вадимівна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів
без відповідних посилань

Сушло Т.Г.

Роботу допущено до захисту в Екзаменаційній комісії рішенням кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки від «15» травня 2026 року, протокол № 11

Завідувач кафедри
економічної теорії,
макро- і мікроекономіки

д.е.н., професор Аліна ХОДЖАЯН

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ФАКТОРУ РОЗВИТКУ	8
1.1. Генеза концепції людського капіталу в економічній думці	8
1.2. Сутність та основні структурні компоненти людського капіталу.....	17
1.3. Роль людського капіталу в забезпеченні стійкого соціально-економічного розвитку національних економік	21
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ	29
2.1. Оцінка людського капіталу в глобальній економіці: основні показники та рейтинги	29
2.2. Порівняльний аналіз стану людського капіталу в Україні та країнах Європейського Союзу	33
2.3. Міжнародний досвід відновлення людського капіталу в повоєнний період	39
Висновки до другого розділу	44
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ	46
3.1. Сучасний стан та деструктивний вплив воєнних дій на людський капітал України	46
3.2. Стратегічні напрями державної політики щодо збереження та реінтеграції людського капіталу	59
3.3. Концептуальні засади відновлення та розвитку людського капіталу в контексті повоєнної відбудови	64
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

У ХХІ столітті людський капітал дедалі частіше визначають як ключовий чинник економічного зростання, інноваційного розвитку та соціальної стійкості національних економік. У сучасній структурі суспільного відтворення саме якість людського потенціалу, рівень освіти, професійної підготовки, стан здоров'я, адаптивність, мобільність і здатність до накопичення знань формують конкурентні переваги країн у глобальному середовищі. За умов переходу до економіки знань людський капітал дедалі більше визначає не лише темпи макроекономічного розвитку, а й можливості соціальної інтеграції, рівень добробуту населення, інституційну стійкість і здатність держави до структурної модернізації.

Для України проблематика людського капіталу має особливе значення. Упродовж тривалого часу на його стан негативно впливали демографічне скорочення, трудова міграція, «відтік мізків», структурні дисбаланси ринку праці, недофінансування науки, освіти та охорони здоров'я. Повномасштабна війна суттєво загострила ці проблеми, перетворивши людський капітал на один із найбільш уразливих елементів національної економіки. Масштабні людські втрати, вимушена зовнішня та внутрішня міграція, руйнування освітньої, медичної та наукової інфраструктури, зростання психологічного навантаження на населення, деформація професійно-кваліфікаційної структури ринку праці – усе це створює довгострокові ризики для економічного і соціального розвитку країни.

Актуальність теми кваліфікаційної роботи магістра зумовлена необхідністю комплексного наукового осмислення людського капіталу як фактору економічного і соціального розвитку національної економіки в умовах системних кризових потрясінь. У контексті повоєнної відбудови України проблема розвитку, збереження та відновлення людського капіталу набуває стратегічного значення, оскільки саме його якісні параметри визначатимуть здатність країни до відновлення продуктивної зайнятості, технологічної модернізації, інтеграції до європейського соціально-

економічного простору та формування стійкої моделі довгострокового зростання.

Наукова розробка проблеми людського капіталу має значну теоретичну традицію. Її концептуальні передумови були закладені у працях класиків політичної економії, а цілісне теоретичне оформлення відбулося у межах неокласичної традиції та подальших досліджень людського розвитку, ендогенного економічного зростання та інституційної економіки.

Вагомий внесок у розвиток теорії людського капіталу здійснили зарубіжні науковці, зокрема Г. Беккер, Р. Лукас, Дж. Мінцер, П. Ромер, Т. Шульц та інші. Серед вітчизняних учених і практиків суттєвий внесок у дослідження людського капіталу, людського розвитку, соціально-економічної трансформації та впливу воєнних викликів на національну економіку зробили В. Д. Базилевич, О. В. Кирильчук, О. В. Красота, Е. М. Лібанова, А. О. Маслов, О. Ф. Новікова, В. Л. Осецький, Н. В. Савчук, Т. В. Ясінська та інші. Водночас сучасні українські реалії, пов'язані з воєнним станом, масовою міграцією, освітніми втратами, руйнуванням інфраструктури та необхідністю повоєнного відновлення, потребують подальшого поглибленого аналізу механізмів збереження, відтворення та реінтеграції людського капіталу саме в контексті економічного й соціального розвитку України.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні відносини, що виникають у процесі формування, відтворення, збереження та розвитку людського капіталу в національній економіці.

Предметом дослідження є вплив воєнних викликів на механізми формування, відтворення та використання людського капіталу України як фактору економічного та соціального розвитку.

Метою дослідження є теоретико-методологічний аналіз трансформаційних процесів і системних воєнних викликів, що постали перед людським капіталом України, а також розробка механізму та відповідних напрямів національної політики його відновлення, збереження та розвитку в повоєнний період.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі **завдання дослідження**:

1. узагальнити генезу концепції людського капіталу в економічній думці;
2. виокремити сутність, структуру та специфічні характеристики людського капіталу як економічної категорії;
3. визначити роль людського капіталу в забезпеченні стійкого соціально-економічного розвитку національної економіки;
4. здійснити аналіз стану людського капіталу в глобальній економіці на основі статистичних та аналітичних даних;
5. порівняти стан людського капіталу України та країн Європейського Союзу;
6. описати міжнародний досвід відновлення людського капіталу й окреслити шляхи його адаптації в повоєнний період в Україні;
7. аргументувати деструктивний вплив воєнних дій та їх наслідків на людський капітал;
8. оцінити ефективність чинної державної політики у сфері збереження, розвитку та реінтеграції людського капіталу;
9. обґрунтувати концептуальні засади відновлення та реінтеграції людського капіталу України в контексті повоєнної відбудови.

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних **методів дослідження**. Методи аналізу та синтезу застосовано при дослідженні генези, сутності та особливостей концепції людського капіталу. Методи індукції, дедукції та абстрагування використано для окреслення сучасного стану людського капіталу України, виявлення його структурних характеристик та систематизації основних воєнних викликів. Статистичний аналіз використано для оцінки динаміки показників людського капіталу, демографічних процесів, міграційних змін, безробіття, освітніх і медичних параметрів. Економетричне моделювання застосовано при дослідженні впливу воєнних чинників на розвиток людського капіталу України. Методи порівняльного аналізу, узагальнення та систематизації використано для

дослідження міжнародного досвіду повоєнного відновлення людського капіталу, а також для обґрунтування напрямів його відновлення та реінтеграції в Україні.

Теоретичною та інформаційною базою дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних науковців з проблем людського капіталу, людського розвитку, економіки праці, соціально-економічної політики та повоєнного відновлення; монографії, статті у фахових наукових виданнях, матеріали наукових конференцій; нормативно-правові акти України; офіційні матеріали державних органів; статистичні та аналітичні дані Державної служби статистики України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства економіки України, а також міжнародних організацій – Світового банку, ПРООН, ОЕСР, Міжнародної організації з міграції, УВКБ ООН, ЮНІСЕФ тощо.

Основні результати дослідження пройшли **апробацію** на науково-практичних конференціях і конкурсі студентських наукових робіт, зокрема:

- XXIII Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна 2025. Економіка України 2025: нові вектори розвитку в умовах глобальних трансформацій», м. Київ, 27 березня 2025 року, тези на тему: «Людський капітал у повоєнній економіці України: потенціал відновлення»;
- III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан та тенденції розвитку науки та освіти», м. Дніпро, 5 січня 2026 року;
- XXIV Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна 2026. Резильєнтність національної економіки у вимірі економічної теорії та економічної політики», м. Київ, 25-27 березня 2026 року, тези на тему: «Людський капітал України в умовах воєнних та глобальних економічних викликів»;
- Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з галузей знань і спеціальностей зі спеціалізації «Економіка та управління національним господарством», м. Київ, економічний факультет КНУ імені Тараса Шевченка,

20 лютого 2026 року, тема наукової роботи «Людський капітал України: від стійкості до відновлення». Диплом I ступеня представлено в *Додатку А.1*;

- Впровадження результатів дослідження на тему «Людський капітал України: від стійкості до відновлення» у діяльності ПП «Кока-Кола Беверіджиз Україна Лімітед» (*Додаток А.2*).

За темою дослідження **опубліковано** тези доповідей у матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції «Шевченківська весна» (2025, 2026 роки), що представлені в *Додатках А.3, А.4*, тези на Міжнародну науково-практичну конференцію «Сучасний стан та тенденції розвитку науки та освіти» (*Додаток А.5*), а також наукова стаття в електронному журналі «Ефективна економіка» на тему «Людський капітал як драйвер соціально-економічного відновлення України» (*Додаток А.6*).

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання сформульованих теоретичних положень, аналітичних висновків та запропонованих напрямів відновлення й розвитку людського капіталу при розробленні державних і регіональних стратегій повоєнного відновлення, програм зайнятості, освітньої та міграційної політики, а також у подальших наукових дослідженнях проблем людського капіталу в національній економіці.

Структура кваліфікаційної роботи магістра: вступ, три розділи (по 3 підпункти в кожному), висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел (58 найменувань) і додатки (5 додатків). Загальний обсяг кваліфікаційної магістерської роботи складає 75 сторінок. У роботі представлено 12 таблиць і 8 рисунків, із яких 3 таблиці та 2 рисунки винесені в додатки. У першому розділі розкрито теоретико-методологічні засади дослідження сутності людського капіталу як фактору розвитку. У другому розділі здійснено аналіз міжнародного досвіду розвитку людського капіталу. У третьому розділі визначено стратегічні пріоритети та механізми розвитку людського капіталу України в умовах повоєнного відновлення.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ФАКТОРУ РОЗВИТКУ

1.1. Генеза концепції людського капіталу в економічній думці

Концепція людського капіталу не виникла одномоментно, а формувалася протягом кількох століть, проходячи еволюцію від фрагментарних згадок у класичній політичній економії до системної теоретичної конструкції в сучасній економічній науці. Розуміння цієї еволюції є принципово важливим для осмислення ролі людського фактору в економічному розвитку сучасних національних економік, особливо в умовах переходу до економіки знань і глобальної цифровізації.

Дослідження генези концепції людського капіталу дозволяє виявити закономірності її становлення, визначити ключові етапи розвитку та встановити взаємозв'язок між еволюцією економічної думки та практичними потребами суспільного розвитку. Особливої актуальності це набуває в контексті сучасних викликів, пов'язаних з необхідністю подолання наслідків пандемії COVID-19, геополітичних конфліктів та структурних трансформацій світової економіки. Основні етапи еволюції концепції людського капіталу відображені в *Додатку Б*.

Перші ідеї, що стали підґрунтям для майбутньої теорії людського капіталу, можна простежити ще в працях античних філософів та економістів доіндустріальної епохи. Аристотель у своїй «Політиці» розглядав освіту як засіб формування «добродесного громадянина», здатного сприяти розквіту поліса [2]. Хоча це ще не було економічним аналізом у сучасному розумінні, проте вже містило розуміння того, що вкладення ресурсів у розвиток людських якостей може приносити суспільну користь.

У середньовічній економічній думці, зокрема в роботах Фоми Аквінського, розглядалося питання «справедливої ціни» праці, що передбачало врахування не лише фізичних зусиль, а й майстерності, досвіду

та знань ремісника [2]. Це можна вважати початковим усвідомленням того, що різні види людської діяльності мають різну економічну цінність залежно від рівня кваліфікації та накопичених знань.

Меркантилісти XVI-XVII століть, зосереджуючись на національному багатстві, почали розглядати населення як один із факторів економічної могутності держави. Жан Боден наголошував, що «не золото, не срібло роблять державу багатою, а люди» [4], що свідчило про поступове усвідомлення значущості людського фактору в економічному розвитку.

Особливо важливим етапом стала діяльність Вільяма Петті (1623-1687), якого часто називають одним із засновників політичної арифметики. У своїх роботах «Трактат про податки і збори» (1662) та «Політична анатомія Ірландії» (1691) Петті вперше спробував дати кількісну оцінку вартості населення країни. Він розрахував, що населення Англії та Уэльсу становить капітал у 520 млн фунтів стерлінгів, що в 13 разів перевищувало вартість землі та в 36 разів – усього рухомого майна країни [2, с. 171]. Методологія Петті була досить простою: він виходив з того, що людина виробляє більше, ніж споживає, і ця різниця становить її цінність для суспільства. Хоча такий підхід був механістичним, він заклав основи для майбутніх досліджень економічної цінності людського фактору.

Адам Сміт (1723-1790) у своєму фундаментальному творі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776) зробив революційний крок у розумінні ролі людських здібностей в економічному розвитку. Він включив «набуті та корисні здібності всіх мешканців або членів суспільства» до складу основного капіталу нарівні з машинами та знаряддями виробництва [2, с. 278].

Сміт підкреслював, що «збільшення спритності працівника підвищує кількість роботи, яку він може виконати, і в цьому сенсі діє так само, як машини та знаряддя, які полегшують і скорочують працю» [2, с. 279]. Більше того, він наголошував на необхідності інвестицій у розвиток людських здібностей: «Людина, яка вивчила за великі витрати часу і праці якесь заняття,

що вимагає надзвичайної спритності та майстерності, може бути порівняна з дорогими машинами» [2, с. 118].

Важливим є те, що Сміт не обмежувався лише професійними навичками, а розглядав освіту в широкому сенсі як фактор суспільного розвитку. У своїй роботі «Теорія моральних почуттів» (1759) він аналізував роль освіти у формуванні моральних якостей, які, своєю чергою, впливають на економічну поведінку індивідів [3].

Жан-Батист Сей (1767-1832) розвинув ідеї Сміта, зосередившись на ролі підприємця як носія особливих здібностей. У «Трактаті політичної економії» (1803) він писав: «Промислові здібності набуваються лише за рахунок витрат, які завжди мають бути компенсовані. У цих витратах слід враховувати не лише те, що витратив той, хто вивчається, або той, хто його навчає, але й те, що витрачає сім'я учня» [2, с. 89].

Сей вперше чітко сформулював ідею про те, що витрати на освіту та професійну підготовку є інвестиціями, які мають принести віддачу в майбутньому. Це стало важливою передумовою для розвитку інвестиційного підходу до людського капіталу в ХХ столітті.

Джон Стюарт Мілль (1806-1873) у «Принципах політичної економії» (1848) пішов ще далі, аналізуючи вплив освіти на продуктивність праці та економічне зростання. Він зазначав, що «будь-яке поліпшення в освіті народу є не лише поліпшенням у виробничій силі, але й розширенням і підвищенням можливостей споживання» [3, с. 164].

Мілль також звертав увагу на соціальні аспекти освіти, підкреслюючи, що вона сприяє формуванню більш однорідного та згуртованого суспільства, що, своєю чергою, позитивно впливає на економічний розвиток.

Особливий внесок у розвиток ідей, пов'язаних із людським капіталом, зробила німецька історична школа, зокрема Фрідріх Ліст (1789-1846). У своїй роботі «Національна система політичної економії» (1841) Ліст ввів поняття «продуктивних сил», до яких відносив не лише матеріальні ресурси, але й

«розумові та тілесні здібності людей, суспільні інститути та природні умови» [3, с. 141].

Ліст критикував класичну школу за надмірну увагу до матеріального багатства на шкоду розвитку продуктивних сил нації. Він наголошував: «Нація, яка віддає перевагу торгівлі корисними копалинами над розвитком власної промисловості, діє так само нерозумно, як людина, яка продає своїх дітей у рабство, щоб купити предмети розкоші» [3, с. 298].

Концепція Ліста була важливою тому, що вона:

- розглядала людські здібності в контексті національної економічної системи;
- підкреслювала роль інституцій (освітніх, правових, культурних) у розвитку людського потенціалу;
- обґрунтовувала необхідність державного втручання у сферу освіти та науки.

Густав Шмоллер (1838-1917) та інші представники молодшої історичної школи розвинули ідеї Ліста, зосередившись на аналізі соціальних інститутів як факторів економічного розвитку. Шмоллер підкреслював, що «економічний прогрес залежить не стільки від накопичення капіталу, скільки від розвитку людських якостей та соціальних інститутів» [3, с. 267].

Представники австрійської школи, зокрема Карл Менгер (1840-1921), внесли важливий вклад у розуміння ролі знань та інформації в економічних процесах. У роботі «Основи політичної економії» (1871) Менгер розглядав знання як один із найважливіших економічних ресурсів [3].

Особливо важливим був внесок Ойгена фон Бем-Баверка (1851-1914), який у своїй теорії капіталу та відсотка розглядав час як ключовий фактор економічних процесів. Хоча він безпосередньо не аналізував людський капітал, його ідеї про міжчасові переваги та інвестиційні рішення стали важливою теоретичною основою для майбутньої теорії людського капіталу [3].

Фрідріх фон Візер (1851-1926) розвинув теорію альтернативної вартості, яка пізніше стала ключовою для аналізу інвестиційних рішень у сфері освіти. Він також підкреслював роль підприємницьких здібностей як особливого виду економічного ресурсу [3].

Маржиналістська революція 1870-х років створила аналітичний інструментарій, який пізніше був використаний для формалізації теорії людського капіталу. Альфред Маршалл (1842-1924) у «Принципах економічної науки» (1890) зробив важливий крок у цьому напрямі.

Маршалл чітко сформулював ідею про інвестиційну природу витрат на освіту: «Найцінніший з усіх капіталів – це той, що вкладений у людські істоти» [3, с. 564]. Він підкреслював, що «інвестиції в людину часто дають найбільш віддачу з усіх інвестицій», і наводив приклади того, як освіта впливає на заробітну плату та продуктивність праці.

Маршалл також розробив концепцію «промислового району», у якій важливу роль відігравали кваліфіковані робітники та передача знань між поколіннями. Він зазначав: «Таємниці торгівлі перестають бути таємницями; вони начебто розчинені в повітрі, і діти несвідомо засвоюють багато з них» [3, с. 271].

Важливим було також те, що Маршалл звернув увагу на проблему недоінвестування в освіту через неможливість індивідів повністю привласнити результати своїх інвестицій у людський капітал. Це стало одним із ключових аргументів для обґрунтування державного фінансування освіти.

Вільфредо Парето (1848-1923) у своєму «Курсі політичної економії» (1896-1897) розглядав розподіл здібностей у суспільстві як один із факторів економічної нерівності. Його знаменитий «закон Парето» частково пояснювався різницею в природних здібностях та накопиченому досвіді [3].

На початку ХХ століття економісти почали робити перші спроби кількісного аналізу впливу освіти на економічне зростання. Ірвінг Фішер (1867-1947) у роботі «Природа капіталу та доходу» (1906) запропонував

розглядати людину як «капітальне благо», яке генерує потік доходів протягом життя [3].

Фішер розробив математичну модель для обчислення теперішньої вартості майбутніх доходів, яка пізніше стала основою для аналізу віддачі від освіти. Він також звернув увагу на те, що на відміну від фізичного капіталу, людський капітал не може бути відокремлений від його носія, що створює специфічні проблеми для його аналізу.

Важливий внесок зробив також Генрі Адамс (1838-1918), який у своїй роботі «Закон прискорення історії» (1909) звернув увагу на те, що накопичення знань у суспільстві відбувається з прискоренням, що створює нові можливості для економічного зростання [3].

У 1920-1930-ті роки важливу роль у розвитку ідей, пов'язаних із людським капіталом, відіграли представники інституційної школи. Торстейн Веблен (1857-1929) у роботі «Теорія праздного класу» (1899) та «Інженери та система цін» (1921) аналізував роль знань та технічної освіти в економічному розвитку [3].

Веблен розрізняв «діловодство» (business) та «промисловість» (industry), підкреслюючи, що справжнє економічне зростання залежить від розвитку технічних знань та інженерних навичок. Він також звернув увагу на соціальні аспекти освіти, зокрема на роль університетів у формуванні суспільної думки.

Джон Коммонс (1862-1945) розвинув інституційний підхід, зосередившись на ролі освітніх та правових інститутів у формуванні людського потенціалу. У роботі «Інституційна економіка» (1934) він підкреслював, що «людські інститути є продуктом колективних дій, спрямованих на контроль, звільнення та розширення індивідуальних дій» [3, с. 73].

Справжнє народження сучасної теорії людського капіталу відбулося в 1950-1960-х роках в рамках Чиказької школи економіки. Теодор Шульц (1902-1998) вважається одним із основних засновників цієї теорії. У своїй президентській промові в Американській економічній асоціації в 1960 році

«Інвестиції в людський капітал» він сформулював ключові принципи нової теорії [55].

Шульц виходив з того, що традиційні фактори виробництва (земля, фізичний капітал, некваліфікована праця) не можуть пояснити значну частину економічного зростання в розвинутих країнах. Він припустив, що цей «залишок Солоу» значною мірою пояснюється інвестиціями в людський капітал.

Основні висновки Т. Шульца:

- людські здібності, які збільшують можливості людей, є формою капіталу;
- цей капітал є продуктом свідомих інвестиційних рішень;
- основними формами таких інвестицій є освіта, охорона здоров'я, міграція та пошук інформації про можливості працевлаштування;
- віддача від інвестицій у людський капітал може бути виміряна та порівняна з віддачею від інших видів інвестицій.

Шульц також звернув увагу на те, що в сучасних економіках найбільша частина національного багатства складається не з фізичного капіталу, а з людського. За його підрахунками, у США початку 1960-х років людський капітал становив близько 75% усього національного багатства [55, с. 17].

Гаррі Беккер (1930-2014) зробив вирішальний внесок у формалізацію теорії людського капіталу. У своїй роботі «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз» (1964) він розробив строгу мікроекономічну модель інвестицій в освіту [41].

Модель Г. Беккера базувалася на кількох ключових припущеннях:

- індивіди є раціональними агентами, які максимізують теперішню вартість своїх майбутніх доходів;
- освіта збільшує продуктивність праці, що відображається в більш високій заробітній платі;
- витрати на освіту включають як прямі витрати (плата за навчання, книги тощо), так і альтернативні витрати (втрачений заробіток під час навчання);

- індивіди будуть інвестувати в освіту доти, доки граничний дохід від додаткового року навчання перевищує граничні витрати.

Беккер також розрізняв загальну та специфічну професійну підготовку. Загальна підготовка підвищує продуктивність працівника в багатьох фірмах, тому її витрати мають нести самі працівники. Специфічна підготовка підвищує продуктивність лише в конкретній фірмі, тому її витрати мають розподілятися між працівником та роботодавцем [41, с. 18-37].

Якоб Мінцер (1922-2006) розробив емпіричну модель для оцінювання віддачі від освіти, яка стала стандартним інструментом в економіці освіти. Дослідження Мінцера показали, що в США 1960-х років віддача від одного року освіти становила приблизно 7-10%, що було порівняно з віддачею від фізичного капіталу [52, с. 83-96].

Важливість роботи Я. Мінцера полягала в тому, що вона:

- надала простий та зрозумілий спосіб вимірювання людського капіталу;
- дозволила порівнювати віддачу від освіти в різних країнах та часових періодах;
- стала основою для аналізу ефективності освітньої політики.

У 1970-1980-х роках теорія людського капіталу була розширена за рахунок включення інших компонентів, окрім освіти. Майкл Гроссман розробив модель «людського капіталу здоров'я», у якій здоров'я розглядається як капітальне благо, що генерує потік «здорових днів» протягом життя [48].

Модель М. Гроссмана показала, що:

- інвестиції в здоров'я (медичне обслуговування, правильне харчування, фізичні вправи) можуть розглядатися як капіталовкладення;
- існує позитивний взаємозв'язок між освітою та здоров'ям;
- державні програми охорони здоров'я можуть мати значний економічний ефект.

Початок 1980-х років ознаменувався появою нових теорій економічного зростання, у яких людський капітал відіграв центральну роль. Пол Ромер у своїх роботах «Зростаюча віддача і довгострокове зростання» (1986) та

«Ендогенний технологічний прогрес» (1990) показав, що накопичення знань може генерувати зростання, яке самопідтримується [54].

Модель Ромера базувалася на припущенні, що знання мають властивості суспільного блага – вони є невиключними та неконкурентними. Це означає, що інвестиції в дослідження і розробки створюють позитивні зовнішні ефекти, які підвищують продуктивність усієї економіки [54, с. S71-S102].

Роберт Лукас у роботі «Про механіку економічного розвитку» (1988) розробив модель, у якій людський капітал є основним джерелом довгострокового зростання. Він показав, що країни з вищим початковим рівнем людського капіталу можуть досягти більш високих темпів зростання, що пояснює дивергенцію в рівнях розвитку між країнами [50].

Модель Лукаса також враховувала зовнішні ефекти людського капіталу: той факт, що продуктивність працівника залежить не лише від його власної освіти, але й від середнього рівня освіти в суспільстві. Це обґрунтовувало необхідність державних інвестицій в освіту [50, с. 3-42].

Філіп Агіон та Пітер Хоувітт у своїй роботі «Модель зростання через творче руйнування» (1992) показали, що людський капітал є ключовим фактором інноваційної діяльності. Вони продемонстрували, що економіки з більш високим рівнем людського капіталу здатні швидше адаптувати і розвивати нові технології [39].

У 1990-2000-х роках теорія людського капіталу була значно розширена і поглиблена. Джеймс Хекман у своїх дослідженнях показав важливість інвестицій у ранній розвиток дитини. Його роботи довели, що віддача від інвестицій у людський капітал найвища в дошкільному віці і поступово знижується з віком [49].

Концепція «соціального капіталу», розроблена Джеймсом Коулманом та Робертом Патнемом, доповнила теорію людського капіталу соціальними мережами та довірою як факторами економічного розвитку [44]. П'єр Бурд'є розвинув концепцію «культурного капіталу», який включає знання культурних кодів та соціальних норм [42].

У 2000-2010-х роках з'явилися концепції «креативного капіталу» (Річард Флорида) та «підприємницького капіталу» (Вільям Баумоль), які підкреслювали роль творчості та інноваційності в економічному розвитку [47].

Незважаючи на широке визнання, теорія людського капіталу зіткнулася з низкою критичних зауважень. Самюель Боулс та Герберт Гінтіс у роботі «Шкільництво в капіталістичній Америці» (1976) критикували теорію за ігнорування класових відмінностей та соціальної стратифікації [43].

Лестер Туроу у книзі «Генерування багатства» (1999) поставив під сумнів припущення про те, що освіта автоматично веде до підвищення продуктивності. Він аргументував, що освіта часто виконує функцію «сортування» працівників, а не їх розвитку [43].

Критики також звертали увагу на те, що теорія людського капіталу може виправдовувати соціальну нерівність, приписуючи різницю в доходах різниці в «накопиченому капіталі», а не структурним факторам [43].

1.2. Сутність та основні структурні компоненти людського капіталу

Сучасне розуміння людського капіталу ґрунтується на синтезі економічних, соціологічних та психологічних підходів до аналізу ролі людини в економічному розвитку. Людський капітал являє собою складну багатовимірну категорію, яка включає сукупність знань, навичок, здібностей, мотивацій, цінностей та інших характеристик, втілених у людині, які можуть бути використані для створення економічної вартості.

У сучасній економічній літературі існує кілька основних підходів до визначення сутності людського капіталу. Вузкий економічний підхід, представлений роботами Г. Беккера та його послідовників, розглядає людський капітал виключно як сукупність продуктивних здібностей, знань і

навичок, які можуть бути кількісно виміряні через їх вплив на заробітну плату або продуктивність праці [41, с. 9-15].

Широкий соціально-економічний підхід, розвинутий представниками інституційної та соціологічної шкіл, включає до людського капіталу також соціальні навички, культурні норми, мотиваційні характеристики та інші «м'які» компоненти [36, с. 127-145]. Цей підхід підкреслює важливість соціального середовища та інституційного контексту для формування і реалізації людського капіталу.

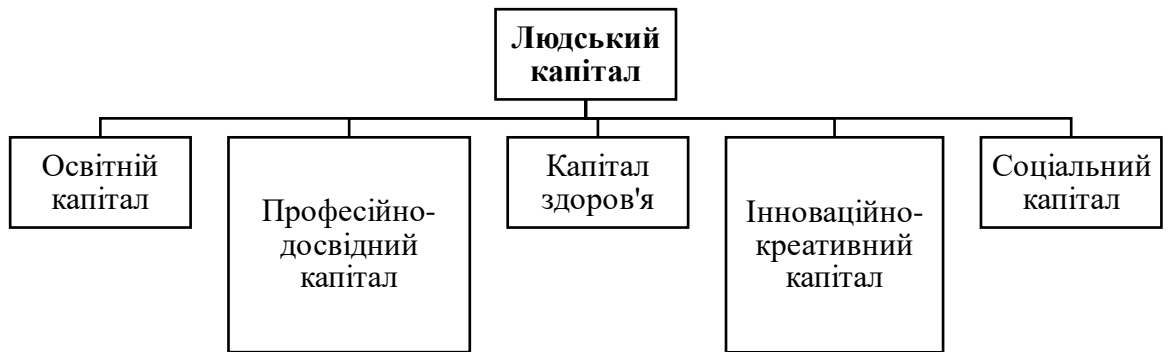
Інтегрований підхід, який набуває популярності в сучасних дослідженнях, поєднує економічні та соціальні аспекти, розглядаючи людський капітал як систему взаємопов'язаних компонентів, які в сукупності визначають здатність індивіда або суспільства до продуктивної діяльності та адаптації до змінюваних умов [37, с. 89-112].

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) у своїх дослідженнях визначає людський капітал як «знання, навички, компетенції та атрибути, втілені в окремих особах, які сприяють створенню особистого, соціального та економічного добробуту» [38, с. 18]. Це визначення підкреслює багатофункціональність людського капіталу та його значення не лише для економічного зростання, але й для соціального розвитку.

На нашу думку, у контексті глобальних соціально-економічних викликів слід виокремити таке визначення людського капіталу: людський капітал – це сукупність знань, умінь, навичок (професійних, особистісних), характеристик (фізіологічних, професійних, особистих), творчих здібностей, ряду компетентностей, які за відповідних умов створюють стратегічну цінність для національної економіки. Під відповідними умовами мається на увазі: геополітична стабільність, безпекові умови, гідні умови праці, наявність простору для розвитку та реалізації тощо.

Аналіз сучасної літератури дозволяє виділити декілька основних структурних компонентів людського капіталу, що відображені на рис. 1.1. Кожен структурний компонент має свої специфічні характеристики та

механізми формування, а рівень їх розвитку безпосередньо впливає на розвиток людського капіталу національної економіки.

Рис. 1.1. Основні структурні компоненти людського капіталу

Джерело: складено автором на основі [39; 40; 41; 42; 43; 44; 47; 48].

Освітній капітал є найбільш традиційним і добре дослідженим компонентом людського капіталу. Він включає формальну освіту (початкову, середню, вищу), професійну підготовку, курси підвищення кваліфікації та самоосвіту. Дослідження показують, що кожен додатковий рік формальної освіти в середньому підвищує доходи на 8-12% в розвинутих країнах [39, с. 45-67].

Однак важливо розрізняти кількісні та якісні аспекти освітнього капіталу. Прості показники тривалості навчання не завжди адекватно відображають реальний рівень накопичених знань і навичок. Тому в сучасних дослідженнях все більша увага приділяється оцінці якості освіти через міжнародні тестування (PISA, TIMSS) та компетентнісні підходи [40, с. 123-145].

Професійно-досвідний капітал формується в процесі трудової діяльності і включає специфічні професійні навички, досвід роботи, знання особливостей конкретного виробництва або галузі. Цей компонент особливо важливий у контексті швидких технологічних змін, коли здатність до швидкого освоєння нових технологій і адаптації до змін стає критично важливою [41, с. 78-95].

Капітал здоров'я включає фізичне та психічне здоров'я, працездатність, стресостійкість. Дослідження М. Гроссмана та його послідовників показали, що інвестиції в здоров'я можуть мати значну економічну віддачу, особливо в довгостроковій перспективі [48, с. 223-255]. Здорові працівники не лише більш продуктивні, але й мають менше пропусків роботи через хворобу, що знижує загальні витрати на робочу силу [42, с. 167-189].

Інноваційно-креативний капітал включає здатність до творчого мислення, генерування нових ідей, вирішення нестандартних завдань. У сучасній економіці знань цей компонент набуває особливого значення, оскільки саме креативність та інноваційність стають ключовими факторами конкурентоспроможності [43, с. 234-267]. Річард Флорида у своїй концепції «креативного класу» показав, що регіони з високою концентрацією креативних працівників демонструють більш високі темпи економічного зростання [47, с. 112-145].

Соціальний капітал охоплює здатність до комунікації, співпраці, лідерства, а також соціальні мережі та рівень довіри в суспільстві. Дослідження Джеймса Коулмана та Роберта Патнема довели, що соціальний капітал може значно підвищувати ефективність економічної діяльності через зниження трансакційних витрат та поліпшення координації дій [44, с. S95-S120].

Людський капітал має низку специфічних характеристик, які відрізняють його від інших видів капіталу та створюють особливі умови для його формування, використання та відтворення.

Невіддільність від носія є найважливішою особливістю людського капіталу. На відміну від фізичного або фінансового капіталу, людський капітал не може бути відокремлений від людини, яка є його носієм. Це створює специфічні проблеми для його оцінки, страхування та використання як застави [44, с. 45-67].

Схильність до морального зношування також є однією з характеристик людського капіталу й означає, що знання і навички можуть втрачати свою

актуальність через технологічні зміни, що вимагає постійного оновлення та розвитку людського капіталу. Особливо гостро ця проблема стоїть у високотехнологічних галузях, де життєвий цикл знань постійно скорочується [46, с. 234-256].

Кумулятивний ефект проявляється в тому, що людський капітал має тенденцію до самозростання: чим вищий початковий рівень освіти та досвіду, тим легше засвоюються нові знання і навички. Це створює ефект «багаті стають багатшими» на ринку людського капіталу [47, с. 178-203].

Мережеві ефекти виникають тоді, коли продуктивність індивідуального людського капіталу залежить від рівня людського капіталу інших членів суспільства або організації. Це обґрунтовує необхідність колективних інвестицій в освіту та науку [48, с. 89-112].

Зовнішні ефекти (екстерналії) людського капіталу проявляються в тому, що користь від інвестицій в освіту та науку отримує не лише безпосередній інвестор, але й суспільство в цілому. Це може призводити до недоінвестування в людський капітал на рівні окремих індивідів і обґрунтовує державне втручання в цю сферу [49, с. 156-189].

1.3. Роль людського капіталу в забезпеченні стійкого соціально-економічного розвитку національних економік

Сучасна економічна наука розглядає людський капітал як один із найважливіших факторів соціально-економічного розвитку. Цей взаємозв'язок має складний, багатовимірний характер і проявляється на різних рівнях економічної системи – від індивідуального до глобального.

Теоретичне обґрунтування ролі людського капіталу в економічному розвитку базується на кількох ключових концепціях. Теорія ендогенного зростання, розроблена П. Ромером та Р. Лукасом, показала, що накопичення людського капіталу може генерувати самопідтримуване економічне зростання через створення та поширення знань [50; 54].

У моделі Лукаса людський капітал впливає на економічне зростання через два канали: безпосередній вплив на продуктивність праці та зовнішні ефекти, коли підвищення середнього рівня освіти в суспільстві підвищує продуктивність усіх працівників [50, с. 3-42]. Це пояснює, чому країни з вищим рівнем людського капіталу можуть досягати більш високих і стійких темпів зростання.

Модель Мэнкью-Ромера-Вейла (1992) розширила неокласичну модель зростання Солоу, включивши людський капітал як окремий фактор виробництва. Результати емпіричної перевірки цієї моделі показали, що людський капітал пояснює значну частину міжкраїнових різниць у рівні доходів [50, с. 407-437].

Людський капітал впливає на соціально-економічний розвиток через декілька основних каналів, кожен з яких має свою специфіку та механізми дії, що продемонстровано в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Канали впливу людського капіталу на соціально-економічний розвиток

Канал впливу	Механізм дії	Ефекти	Часовий горизонт
Канал продуктивності	Пряме підвищення ефективності праці	Зростання доходів, ВВП	Короткостроковий
Інноваційний канал	Генерація та впровадження нових технологій	Технологічний прогрес	Середньостроковий
Канал адаптивності	Гнучкість до змін, структурні трансформації	Стійкість до шоків	Середньостроковий
Соціальний канал	Поліпшення інституцій	Соціальна стабільність	Довгостроковий
Демографічний канал	Зміна репродуктивної поведінки	Зміна вікової структури	Довгостроковий

Джерело: складено автором на основі [50; 51; 53; 54; 55; 56].

Канал продуктивності є найбільш прямим і добре дослідженим механізмом впливу. Підвищення рівня освіти та кваліфікації працівників безпосередньо веде до зростання продуктивності праці, що, своєю чергою, підвищує заробітну плату та загальний рівень добробуту [51, с. 89-123]. Мета-

аналіз досліджень віддачі від освіти показує, що в середньому кожен додатковий рік освіти підвищує заробітну плату на 8-10% [52, с. 234-267].

Інноваційний канал пов'язаний зі здатністю високоосвічених працівників генерувати, адаптувати та впроваджувати нові технології. Дослідження показують, що регіони та країни з вищою концентрацією науковців та інженерів демонструють більш високі темпи технологічних інновацій [53, с. 145-178].

Канал адаптивності особливо важливий в умовах швидких технологічних змін. Працівники з вищим рівнем освіти легше адаптуються до нових технологій та змін в організації виробництва, що підвищує гнучкість економіки та її здатність до структурної трансформації [54, с. 201-234].

Соціальний канал проявляється через вплив освіти на соціальні інститути, рівень довіри в суспільстві, якість державного управління. Дослідження показують позитивний зв'язок між рівнем освіти населення та якістю демократичних інститутів [55, с. 123-156].

Демографічний канал пов'язаний з впливом освіти на демографічну поведінку. Підвищення рівня освіти, особливо жінок, веде до зниження народжуваності та смертності, що сприяє демографічному переходу та економічному зростанню [56, с. 178-203].

Багаточисленні емпіричні дослідження підтверджують існування сильного позитивного зв'язку між людським капіталом та економічним розвитком на різних рівнях аналізу.

На макроекономічному рівні дослідження показують, що країни з вищим рівнем освіти населення мають більш високі темпи економічного зростання. Роберт Барро та Хав'єр Сала-і-Мартін у своєму аналізі панельних даних для 100+ країн за період 1960-2000 рр. виявили, що збільшення середньої тривалості навчання на один рік пов'язане з підвищенням темпів зростання ВВП на душу населення на 0,44 відсоткових пункти на рік [57, с. 234-289].

Дослідження Світового банку в рамках проєкту «Людський капітал» (Human Capital Project) показали, що країни з найвищим індексом людського капіталу мають у 3-4 рази вищий ВВП на душу населення порівняно з країнами з найнижчим індексом [58, с. 15-34].

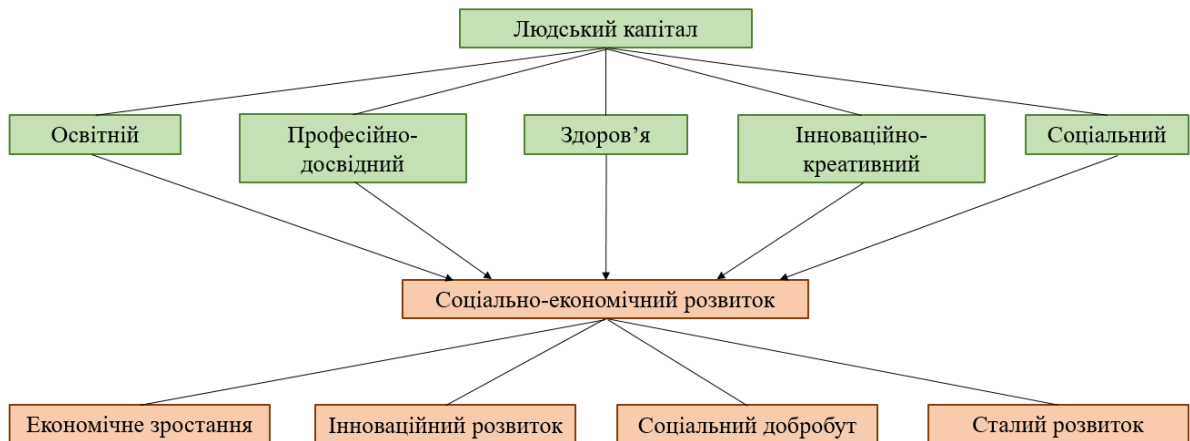
На регіональному рівні дослідження в різних країнах підтверджують, що регіони з вищим рівнем освіти населення та більшою концентрацією університетів демонструють більш високі темпи економічного зростання. Аналіз європейських регіонів показав, що збільшення частки населення з вищою освітою на 1 відсотковий пункт пов'язане з підвищенням ВРП на душу населення на 0,5-0,7% [53].

На мікроекономічному рівні дослідження віддачі від освіти показують стабільно позитивний зв'язок між рівнем освіти та індивідуальними доходами. Мета-аналіз більш ніж 1000 досліджень з різних країн показав, що медіанна віддача від одного року освіти становить 9% для чоловіків та 11% для жінок [51, с. 407-437].

Сучасні дослідження все більше уваги приділяють ролі людського капіталу в забезпеченні інклюзивного розвитку, тобто економічного зростання, яке сприяє зниженню нерівності та підвищенню добробуту широких верств населення.

Дослідження показують неоднозначний зв'язок між накопиченням людського капіталу та рівнем нерівності. З одного боку, розширення доступу до освіти може сприяти зниженню нерівності, надаючи більшим можливостям для соціальної мобільності. З іншого боку, якщо доступ до якісної освіти обмежений для бідніших верств населення, це може поглиблювати нерівність [53].

Таким чином, спираючись на роль та значення людського капіталу в соціально-економічному розвитку національної економіки, сформовано концептуальну модель взаємозв'язку людського капіталу та соціально-економічного розвитку (рис. 1.2):

Рис. 1.2. Концептуальна модель взаємозв'язку людського капіталу та соціально-економічного розвитку

Джерело: складено автором самостійно.

Незважаючи на загальне визнання важливості людського капіталу для економічного розвитку, існують певні виклики та обмеження, які необхідно враховувати при формуванні політики.

Традиційні показники людського капіталу (роки навчання, рівень освіти) не завжди адекватно відображають реальний рівень знань та навичок. Це призводить до ситуацій, коли формальні показники освіти високі, але економічна віддача залишається низькою [53].

Сучасні дослідження показують, що якість освіти може бути навіть більш важливою для економічного зростання, ніж її кількість. Результати міжнародних тестувань (PISA, TIMSS) краще прогнозують майбутні темпи зростання, ніж традиційні показники охоплення освітою.

Глобалізація та геополітичні виклики створили нові виклики для країн, що розвиваються, у вигляді міграції найбільш освічених і талановитих громадян до розвинутих країн. Це може призводити до ситуації, коли інвестиції в освіту не приносять очікуваної віддачі на національному рівні [1, с. 178-203].

Розвиток технологій може створювати нові форми нерівності між тими, хто має доступ до сучасних освітніх технологій, та тими, хто його не має. Це особливо актуально в контексті цифрової трансформації освіти.

Отже, проведений аналіз засвідчує існування тісного двостороннього зв'язку між людським капіталом і соціально-економічним розвитком національних економік. Якщо людський капітал виступає рушійною силою економічного зростання, інноваційного прогресу та соціальної стабільності, то, своєю чергою, соціально-економічний розвиток створює сприятливі умови для подальшого нагромадження, розвитку та ефективної реалізації людського потенціалу. Цей взаємозумовлений процес формує основу для стійкого національного розвитку, де інвестиції в людину генерують економічне зростання, а економічне зростання, відповідно, розширює можливості для подальшого розвитку людського капіталу. Розуміння цієї закономірності є принципово важливим для формування ефективної державної політики, особливо в умовах структурних трансформацій та кризових викликів сучасності.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз генези концепції людського капіталу дозволяє зробити кілька важливих висновків щодо її місця в сучасній економічній теорії та практиці соціально-економічного розвитку.

По-перше, концепція людського капіталу пройшла тривалий шлях становлення – від фрагментарних ідей класиків політичної економії до системної теорії, яка посідає центральне місце в сучасній економічній теорії розвитку. Ключовими етапами цієї еволюції стали: формулювання філософських основ у працях А. Сміта та його сучасників, розробка інституційного підходу представниками німецької історичної школи, створення формалізованої теорії представниками Чиказької школи та інтеграція людського капіталу в теорії ендогенного зростання.

По-друге, сучасне розуміння людського капіталу є багатовимірним та включає не лише традиційні компоненти (освіта, досвід, здоров'я), але й інноваційно-креативні та соціальні аспекти. Ця багатовимірність відображає зростаючу складність сучасної економіки та важливість «м'яких» навичок у створенні економічної вартості.

По-третє, людський капітал має низку специфічних характеристик (невіддільність від носія, схильність до морального зношування, кумулятивний ефект, зовнішні ефекти), які відрізняють його від інших видів капіталу та створюють особливі умови для його формування та використання. Ці характеристики мають важливі наслідки для економічної політики, зокрема обґрунтовують необхідність державного втручання у сферу освіти та науки.

По-четверте, емпіричні дослідження надають переконливі свідчення існування сильного позитивного зв'язку між людським капіталом та соціально-економічним розвитком на всіх рівнях – від індивідуального до національного. Цей зв'язок реалізується через декілька каналів: продуктивності, інновацій, адаптивності, соціальний та демографічний. У свою чергу, соціально-економічний розвиток створює сприятливі умови для подальшого нагромадження, розвитку та ефективної реалізації людського потенціалу. Цей

двосторонній зв'язок є важливим для формування ефективної державної політики, особливо в умовах структурних трансформацій та кризових викликів сучасності.

По-п'яте, роль людського капіталу в забезпеченні інклюзивного та сталого розвитку стає все більш важливою в контексті сучасних глобальних викликів. Інвестиції в людський капітал можуть сприяти не лише економічному зростанню, але й зниженню нерівності, поліпшенню екологічної ситуації та адаптації до кліматичних змін.

Водночас існують певні виклики та обмеження, які необхідно враховувати при формуванні політики людського капіталу: проблеми вимірювання, важливість якості освіти, «відтік мізків» і технологічна нерівність. Ці виклики вимагають комплексного підходу до розвитку людського капіталу, який поєднував би інвестиції в освіту з поліпшенням якості освітніх послуг, створенням сприятливого інституційного середовища та забезпеченням рівного доступу до можливостей розвитку.

Отже, людський капітал у XXI столітті стає стратегічним ресурсом соціально-економічного розвитку, ключовим фактором конкурентоспроможності національних економік та основою для побудови справедливого та сталого суспільства. Розуміння закономірностей його формування, накопичення та використання є критично важливим для розробки ефективної економічної політики, особливо в умовах глобальних трансформацій та переходу до економіки знань.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

2.1. Оцінка людського капіталу в глобальній економіці: основні показники та рейтинги

У сучасному світі людський капітал стає визначальним чинником конкурентоспроможності національних економік, що знаходить відображення в розробці спеціалізованих міжнародних індексів та рейтингів. Глобальний аналіз стану людського капіталу дозволяє виявити ключові тенденції його розвитку, визначити країн-лідерів та аутсайдерів, а також оцінити масштаби диференціації між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються [53; 58].

Провідні міжнародні організації, зокрема Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітній економічний форум, розробили комплексну систему оцінювання людського капіталу, яка включає як кількісні показники (роки навчання, охоплення освітою, витрати на освіту та охорону здоров'я), так і якісні характеристики (результати міжнародних тестувань, показники здоров'я населення, інноваційна активність) [53; 58].

Індекс людського розвитку ООН залишається одним із найбільш авторитетних інструментів глобального порівняння. За даними звіту 2023 року, серед лідерів рейтингу традиційно знаходяться скандинавські країни та держави Західної Європи: Швейцарія (0,967), Норвегія (0,961), Ісландія (0,959), Гонконг (0,952) та Данія (0,948) [58]. Ці країни демонструють збалансований розвиток усіх компонентів людського капіталу: високі показники очікуваної тривалості життя (понад 82 роки), середньої тривалості освіти (понад 13 років) та валового національного доходу на душу населення.

Індекс людського капіталу Світового банку, що оцінює продуктивність майбутнього покоління працівників, також засвідчує значну глобальну

диференціацію. Найвищі показники демонструють Сінгапур (0,89), Гонконг (0,82), Японія (0,81), Південна Корея (0,81) та Канада (0,79) [58]. Ці країни характеризуються ефективними освітніми системами, високою якістю медичного обслуговування та значними інвестиціями в розвиток людського потенціалу (табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Топ-10 країн за Індексом людського капіталу, 2024 рік

Місце в рейтингу	Країна	Індекс людського капіталу
1	Сінгапур	0,89
2	Гонконг	0,82
3	Японія	0,81
4	Південна Корея	0,81
5	Канада	0,79
6	Фінляндія	0,79
7	Ірландія	0,78
8	Швеція	0,78
9	Австралія	0,77
10	Нідерланди	0,77

Джерело: складено автором на основі [58].

Аналіз світових тенденцій виявляє кілька ключових закономірностей розвитку людського капіталу. По-перше, спостерігається зростаюча синхронізація в базових показниках освіти між розвиненими країнами та країнами з середнім рівнем доходу. Середня тривалість навчання в країнах ОЕСР зросла з 9,2 років у 1980 році до 13,1 років у 2023 році [53]. По-друге, якість освіти стає більш важливим фактором, ніж її кількість. Результати програми PISA демонструють значні розбіжності навіть між країнами з подібним рівнем охоплення освітою.

Регіональний аналіз розвитку людського капіталу засвідчує стійкі диспропорції між макрорегіонами світу (табл. 2.2). Європа та Північна Америка зберігають лідерство за більшістю показників, тоді як країни Африки на південь від Сахари демонструють найнижчі рівні людського розвитку. Водночас окремі країни Східної Азії (Китай, В'єтнам, Малайзія) показують

динамічне зростання інвестицій у людський капітал та покращення відповідних показників [40, с. 407-437; 53].

Таблиця 2.2

Глобальні тенденції розвитку людського капіталу за регіонами світу, 2024 р.

Регіон	Середній Індекс людського розвитку (HDI)	Очікувана тривалість життя, роки	Середні роки навчання	Витрати на освіту, % ВВП
Західна Європа	0,921	81,4	13,1	5,4
Північна Америка	0,903	79,3	13,6	6,2
Східна Азія	0,774	77,2	10,1	4,5
Латинська Америка	0,738	75,2	9,2	4,9
Арабські країни	0,715	71,8	7,9	4,3
Південна Азія	0,641	70,4	7,1	4,1
Африка (південь від Сахари)	0,554	62,3	6,2	4,6

Джерело: складено автором на основі [53;58].

Особливої уваги заслуговує гендерний вимір глобального розвитку людського капіталу. За даними ОЕСР, у 37 країнах-членах організації жінки становлять 60% випускників університетів, що засвідчує значний прогрес у подоланні гендерного розриву в освіті [53]. Водночас гендерна нерівність у трудових доходах залишається відчутною: середній розрив у заробітній платі між чоловіками та жінками становить 18% у країнах ОЕСР.

Цифровізація освіти та праці стала одним із найважливіших глобальних трендів, що кардинально змінює структуру людського капіталу. Пандемія COVID-19 прискорила процеси впровадження цифрових технологій у сфері освіти та зайнятості, створивши нові можливості для розвитку людського потенціалу, але водночас і поглибивши цифровий розрив між соціальними групами та країнами в цілому [53; 58].

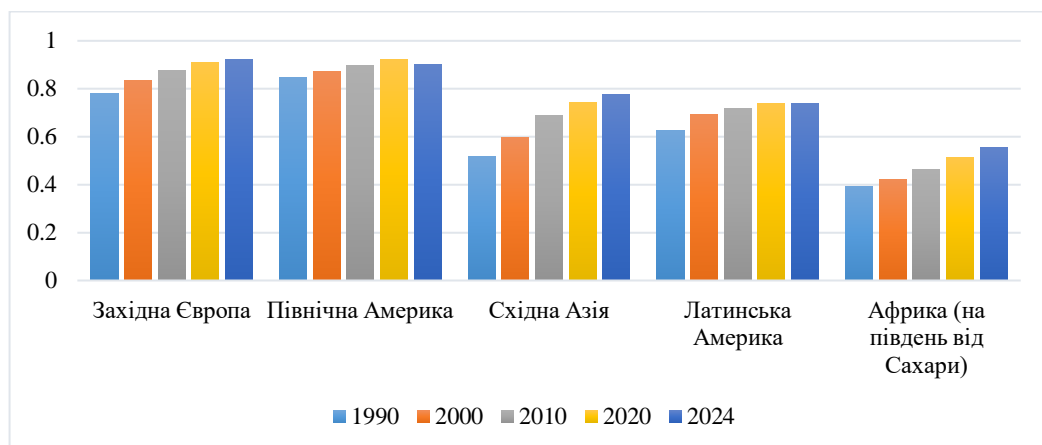
Одним із найсерйозніших глобальних викликів для людського капіталу є демографічні зміни, зокрема старіння населення в розвинутих країнах та демографічний вибух у найменш розвинутих державах. За прогнозами ООН, до 2050 року частка населення віком понад 65 років у розвинутих країнах зросте з 18% до 28%, що створює додаткові виклики для систем освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення [53].

Міграційні процеси також чинять значний вплив на глобальний розподіл людського капіталу. За оцінками ОЕСР, близько 36% мігрантів у розвинутих країнах мають вищу освіту, що перевищує середній рівень освіченості в країнах походження [53]. Це призводить до феномену «відтоку мізків» з країн, що розвиваються, до розвинутих економік, поглиблюючи глобальну нерівність у розподілі людського капіталу.

Технологічні зміни кардинально трансформують вимоги до людського капіталу. Автоматизація та штучний інтелект призводять до зникнення одних професій та появи інших, що вимагає постійного оновлення навичок та компетентностей [47; 53]. Дослідження показують, що до 2030 року понад 40% працівників у розвинутих країнах потребуватимуть значної перекваліфікації внаслідок технологічних змін.

Інноваційна активність стає все більш важливим компонентом людського капіталу в глобальній економіці знань. Країни-лідери за кількістю патентів на душу населення (Південна Корея, Японія, Швейцарія, Німеччина) одночасно демонструють найвищі показники інвестицій у освіту та НДДКР, що підтверджує тісний взаємозв'язок між людським капіталом та інноваційною спроможністю [53; 54, с. S71-S102].

На рис. 2.1 показано динаміку Індексу людського розвитку (Human Development Index) за вище наведеними регіонами протягом відповідних досліджуваних періодів:

Рис. 2.1. Динаміка Індексу людського розвитку за регіонами, 1990-2024 рр.

Джерело: складено автором на основі [53; 58].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що в сучасній глобальній економіці людський капітал є не лише фактором національного розвитку, а й ключовим елементом міжнародної конкурентоспроможності. Країни, які системно інвестують у розвиток освіти, науки, охорони здоров'я та інновацій, формують довгострокові конкурентні переваги та забезпечують стійкі темпи економічного зростання [58].

2.2. Порівняльний аналіз стану людського капіталу в Україні та країнах Європейського Союзу

Порівняльний аналіз стану людського капіталу України з країнами Європейського Союзу є критично важливим для розуміння місця України в європейському контексті та визначення пріоритетних напрямів розвитку. Цей аналіз особливо актуальний в контексті європейської інтеграції України та необхідності наближення національних стандартів до європейських.

Україна традиційно посідає середні позиції в міжнародних рейтингах, що оцінюють стан людського капіталу, хоча її показники значно поступаються більшості країн ЄС. За Індексом людського розвитку ООН у 2021 році (останні доступні дані до початку повномасштабної війни) Україна посідала 77-е місце зі значенням 0,773, тоді як середній показник для ЄС становив 0,896 [58].

У рейтингу Всесвітнього економічного форуму «Global Human Capital Index» 2020 року Україна посідала 44-е місце серед 130 країн з індексом 67,3 бали зі 100 можливих [53]. Найкращі результати серед країн ЄС показали Фінляндія (1-е місце, 85,9 бали), Данія (3-є місце, 83,5 бали) та Швеція (5-е місце, 82,8 бали).

За Індексом людського капіталу Світового банку (2020) Україна отримала оцінку 0,65, що означає, що дитина, народжена в Україні, буде лише на 65% продуктивною порівняно з еталонним показником. Для порівняння, середній показник ЄС становить 0,79, а країни-лідери (Фінляндія, Данія, Нідерланди) мають показники понад 0,82 [58].

Порівняльний аналіз показників людського капіталу України та країн ЄС представлено нижче в табл. 2.3:

Таблиця 2.3

Порівняльний аналіз показників людського капіталу України та країн ЄС, 2023-2024 рр.

Показник	Значення в Україні	Середнє значення по ЄС	Кращі показники в ЄС	Гірші показники в ЄС
Індекс людського розвитку	0,734 (88 місце)	0,901	Ірландія 0,95	Болгарія 0,821
Індекс людського капіталу	0,63	0,81	Фінляндія 0,84	Румунія 0,71
Очікувана тривалість життя, роки	69,2	81,2	Іспанія 83,9	Болгарія 75,1
Середні роки освіти	11,2	13,4	Німеччина 14,3	Португалія 10,5
Витрати на освіту, % від ВВП	4,6	4,9	Швеція 7,9	Ірландія 3,6
Витрати на науку, % від ВВП	0,21	2,18	Швеція 3,41	Румунія 0,48
Забезпеченість лікарями, на 1000 душ населення	2,7	4,3	Австрія 5,4	Польща 2,5

Джерело: складено автором на основі [53; 58].

В освітній сфері Україна демонструє неоднозначні результати порівняно з країнами ЄС. З одного боку, рівень охоплення вищою освітою в Україні (41,2%) є достатньо високим і наближається до середнього показника ЄС (43,8%). Більше того, за часткою населення з вищою освітою Україна навіть перевершує такі країни ЄС, як: Німеччина (35,7%), Італія (32,4%) та Чехія (38,1%) [53].

Однак якість освіти залишається проблематичною. Результати міжнародного тестування PISA показують значний розрив між Україною та країнами ЄС. У 2022 році українські учні показали результати на 25-30 балів нижче середнього рівня ЄС у всіх трьох категоріях [53].

Особливо велика різниця спостерігається у фінансуванні освіти. Хоча Україна витрачає на освіту 4,6% ВВП, що наближено до середнього показника ЄС (4,9%), абсолютні витрати на одного учня/студента в Україні в 8-10 разів менші через різницю в рівні ВВП на душу населення.

Найбільший розрив між Україною та країнами ЄС спостерігається в науковій та інноваційній сфері. Витрати на наукові дослідження в Україні становлять лише 0,21% ВВП, тоді як середній показник по ЄС – 2,18% [53]. Країни-лідери – Швеція (3,41%), Австрія (3,18%) та Данія (2,96%) – витрачають на науку в 7-8 разів більше у відносному вираженні.

Кількість дослідників на 1000 зайнятих осіб в Україні становить 3,9 осіб, що значно нижче середнього показника ЄС (7,8 осіб). Особливо великий розрив спостерігається з країнами-лідерами: у Фінляндії цей показник становить 15,2 осіб, у Данії – 14,8, у Швеції – 14,1 [53].

Продуктивність наукової діяльності також суттєво відстає. Кількість наукових публікацій у міжнародних журналах на 1 млн населення в Україні становить 89, тоді як середній показник ЄС – 1247. Зокрема, країни Центральної та Східної Європи, які приєдналися до ЄС після 2004 року, демонструють значно кращі результати: Польща – 456, Чехія – 892, Естонія – 1203 [53].

Показники здоров'я населення в Україні значно поступаються європейським стандартам. Очікувана тривалість життя в Україні (69,2 роки) на 12 років менша, ніж у середньому по ЄС (81,2 роки). Особливо великий розрив спостерігається в чоловіків: 67,0 років в Україні проти 78,2 років у ЄС [58].

Інфантильна смертність в Україні (7,4 на 1000 народжених) перевищує середній показник ЄС (3,4 на 1000) більш ніж удвічі. Це свідчить про проблеми як у системі охорони здоров'я, так і в загальному рівні життя населення [58].

Забезпеченість медичними кадрами також відстає від європейських показників. Кількість лікарів на 1000 населення в Україні становить 2,7, що нижче середнього показника ЄС (4,3). Ще більший дефіцит спостерігається у забезпеченості медичними сестрами: 5,9 на 1000 населення в Україні проти 8,4 у ЄС [53].

В епоху цифрової економіки особливого значення набуває рівень цифрової грамотності населення. За індексом цифрової економіки та

суспільства (DESI) 2022 року Україна отримала оцінку 42,3 бали зі 100, тоді як середній показник ЄС становив 59,7 бали [53].

Особливо проблемною є ситуація з базовими цифровими навичками серед старших вікових груп. Якщо серед молоді (16-24 роки) рівень цифрової грамотності в Україні (78%) наближається до європейського (85%), то серед населення віком 55-74 роки розрив є критичним: 23% в Україні проти 58% у ЄС [53].

Водночас Україна демонструє високі показники в окремих сегментах інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Зокрема, за кількістю ІТ-спеціалістів на 1000 зайнятих осіб (34,2) Україна перевершує багато країн ЄС, включаючи Німеччину (31,8), Францію (29,4) та Італію (26,1) [53].

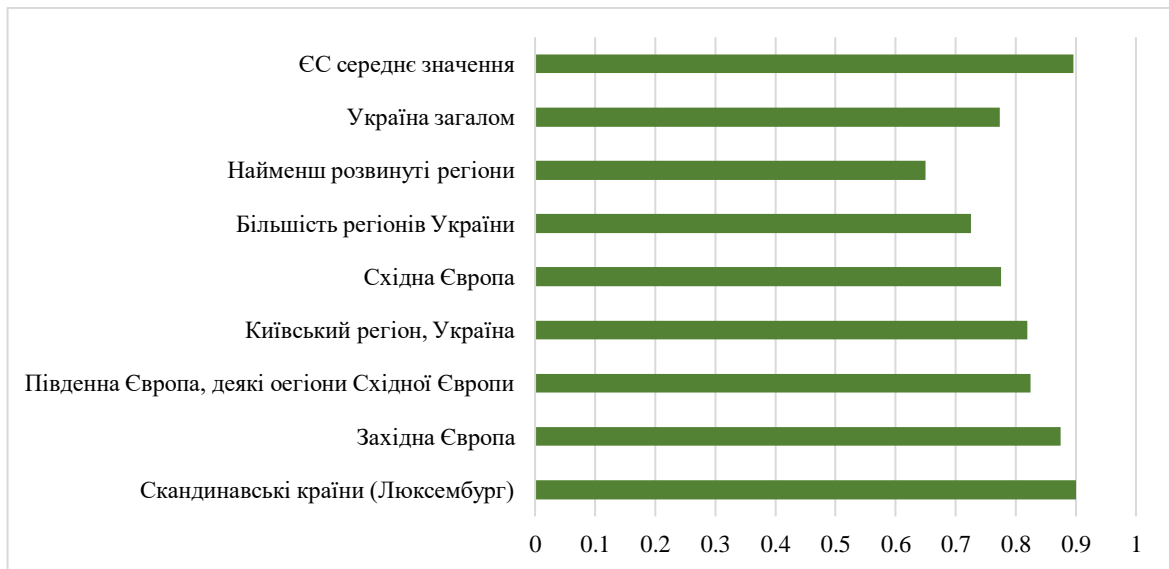
Гендерний аналіз людського капіталу виявляє як позитивні, так і негативні тенденції в Україні порівняно з ЄС. За Індексом гендерної рівності Європейського інституту гендерної рівності (2021) Україна отримала оцінку 59,5 бали зі 100, що нижче середнього показника ЄС (68,6 бали) [53].

У сфері освіти Україна демонструє кращі показники гендерної паритетності, ніж багато країн ЄС. Частка жінок серед студентів ЗВО становить 54,3%, що практично збігається із середнім показником ЄС (54,8%). У сфері науки жінки становлять 45% усіх дослідників в Україні, що є одним з найвищих показників у Європі [53].

Однак в економічній сфері зберігається значний гендерний розрив. Рівень зайнятості жінок в Україні (52,8%) нижчий за середній по ЄС (67,2%). Гендерний розрив у заробітній платі в Україні становить 22,3%, що перевищує середній показник ЄС (18,7%) [53].

Як це видно з рис. 2.2, аналіз регіональних особливостей розвитку людського капіталу в Україні в порівнянні з регіонами ЄС виявляє, що Київ та Київська область за багатьма показниками наближаються до європейських стандартів: Індекс людського розвитку становить 0,819, що відповідає рівню деяких країн ЄС [58].

Водночас більшість регіонів України відстають від європейського рівня, проте значення досліджуваного показника для них є вищим, ніж для найменш розвинених регіонів ЄС [58].

Рис. 2.2. Порівняння Індексу людського розвитку: Україна та регіони ЄС, 2024 рік

Джерело: складено автором на основі [58].

Також слід звернути увагу на те, що інтенсивні міграційні потоки між Україною та ЄС мають значний вплив на структуру людського капіталу. До 2022 року близько 2-3 млн українців працювали в країнах ЄС, переважно в Польщі, Німеччині та Чехії [1]. З одного боку, Україна втрачала кваліфіковані кадри, з іншого – мігранти отримували новий досвід та навички.

Дослідження показують, що українські мігранти в ЄС часто займають позиції нижче своєї кваліфікації через проблеми з визнанням дипломів та мовні бар'єри. Лише 34% українських мігрантів з вищою освітою працюють на посадах, що відповідають їх кваліфікації [1].

Повномасштабна війна кардинально змінила міграційні потоки. Близько 6 млн українців стали біженцями в країнах ЄС, що створило як виклики, так і можливості для розвитку людського капіталу. Багато країн ЄС запровадили спеціальні програми для інтеграції українських біженців, включаючи визнання кваліфікацій та мовні курси [45].

Порівняльний аналіз інституційного середовища виявляє значні відмінності між Україною та країнами ЄС. За Індексом якості врядування Світового банку Україна отримала оцінку 0,41 зі 100, тоді як середній показник ЄС становив 78,3 [58].

Особливо великий розрив спостерігається в боротьбі з корупцією. За Індексом сприйняття корупції (Transparency International) у 2021 році Україна посідала 122-е місце з оцінкою 32 бали зі 100, тоді як середній показник ЄС становив 64 бали [53].

Слабкість інституційного середовища негативно впливає на розвиток людського капіталу через зниження стимулів до інвестицій в освіту та інновації, а також через створення несприятливих умов для реалізації людського потенціалу.

Обмеженість фінансових ресурсів є одним з ключових факторів, що стримує розвиток людського капіталу в Україні. ВВП на душу населення в Україні становив у 2021 році 14,220 доларів, що в 2,4 рази менше середнього показника ЄС (34,260 доларів) [58].

Це призводить до значно менших абсолютних витрат на розвиток людського капіталу. Наприклад, витрати на одного учня початкової школи в Україні становлять близько 1 200 доларів на рік, тоді як у ЄС – у середньому 6 800 доларів [53].

Таким чином, порівняльний аналіз стану людського капіталу України та країн ЄС виявив певні розриви практично за всіма показниками людського капіталу. Україна відстає від середньоевропейського рівня за тривалістю життя, витратами на науку, продуктивністю наукової діяльності, що свідчить про необхідність системних змін у підходах до розвитку людських ресурсів.

2.3. Міжнародний досвід відновлення людського капіталу в повоєнний період

Проблема відновлення людського капіталу в повоєнний період має не лише національний, а й виразний міжнародний вимір, оскільки історичний досвід різних країн засвідчує: довгострокова успішність повоєнної реконструкції визначається не стільки швидкістю фізичної відбудови, скільки здатністю держави забезпечити збереження, повернення, розвиток і продуктивне використання людського потенціалу. Саме тому в сучасних дослідженнях повоєнне відновлення дедалі частіше інтерпретується як процес відновлення не лише інфраструктури, а й соціального фундаменту суспільства, інституційної довіри, знанневого середовища та механізмів відтворення людського капіталу [11; 14, с. 128-143].

Для України вивчення міжнародного досвіду є важливим з кількох причин. По-перше, масштаби людських, демографічних, міграційних та освітніх втрат потребують пошуку не точкових, а системних рішень. По-друге, повоєнна політика відновлення людського капіталу повинна спиратися не лише на внутрішні ресурси, а й на інституційні моделі та практики, які вже продемонстрували ефективність в інших країнах. По-третє, євроінтеграційний курс України вимагає узгодження національних підходів із європейськими стандартами політики зайнятості, освіти, соціальної реінтеграції та регіонального розвитку [12; 45].

У науковій літературі та аналітичних матеріалах найбільш показовими для аналізу повоєнного відновлення людського капіталу вважаються кейси Німеччини, Японії, Південної Кореї, Ізраїлю, а також держав Балканського регіону, які в різні історичні періоди зіткнулися з масштабними руйнуваннями, демографічними втратами та потребою відновлення людського потенціалу (табл. 2.4) [11; 14, с. 128-143]. При цьому важливо враховувати, що жоден із цих прикладів не може бути механічно перенесений в українські реалії. Їх цінність полягає не в готових стратегіях, а в моделях

взаємозв'язку між державною політикою, ринком праці, освітньою системою, інноваційною діяльністю та соціальною інтеграцією.

Таблиця 2.4

Міжнародний досвід повоєнного відновлення людського капіталу

Країна	Ключові інструменти політики	Уроки для України
Німеччина	Дуальна професійна освіта, соціальне партнерство, відновлення виробничих компетентностей	Розвиток практикоорієнтованої підготовки кадрів для відбудови
Японія	Освітня модернізація, інженеризація людського капіталу, зв'язок освіти та промисловості	Узгодження освітньої та економічної політики
Південна Корея	Масові інвестиції в освіту, технічну підготовку, інновації	Перехід від відновлення до структурної модернізації економіки
Країни Західних Балкан	Реінтеграція біженців, відбудова громад, локальне відновлення сервісів	Повернення населення, відновлення місцевих спільнот і людського потенціалу територій
Ізраїль	Освіта, технології, інтеграція мігрантів, безпекова стійкість	Поєднання інноваційного розвитку та безпекових пріоритетів

Джерело: складено автором на основі [11; 14, с. 128-143; 12; 45; 24; 27].

Особливе місце серед таких кейсів посідає Німеччина, де після Другої світової війни одним із вирішальних чинників відновлення стало не лише зовнішнє фінансування, а й швидке відновлення професійної освіти, інституційного порядку та виробничих компетентностей. Значну роль у повоєнному економічному піднесенні відіграв розвиток дуальної системи професійної освіти, яка забезпечувала тісний зв'язок між освітою, виробництвом і ринком праці [11; 33]. Для України цей досвід має першочергове значення, оскільки повоєнна відбудова потребуватиме масової підготовки кваліфікованих фахівців робітничого, технічного, інженерного та сервісного профілю.

Німецький кейс важливий також у тому аспекті, що в повоєнний період держава послідовно відновлювала не лише економічну інфраструктуру, а й соціальні інституції, які забезпечували стабільність середовища для відтворення людського капіталу: систему страхування, професійну освіту, муніципальні сервіси, житлову політику та локальне самоврядування. Це свідчить про те, що людський капітал ефективно відновлюється лише в умовах

інституційної передбачуваності та наявності довіри до держави [1, с. 48-50; 25].

Не менш показовим є досвід Південної Кореї, яка після війни змогла перетворити людський капітал на основу національної модернізації. На відміну від моделей, у яких ставка робилася переважно на відбудову існуючих галузей, у Південній Кореї пріоритет отримали довгострокові інвестиції в масову освіту, технічну підготовку, науку, інженерну культуру й інновації [11; 24, с. 31-39]. Для України цей досвід особливо цінний у тому сенсі, що відновлення людського капіталу не повинно зводитися до повернення довоєнного стану. Навпаки, ідеться про можливість використати повоєнний етап як точку структурної трансформації – переходу до моделі розвитку, у якій людський капітал є основою нової економічної спеціалізації.

Ще один важливий приклад – Японія, де повоєнне відновлення поєднувало модернізацію шкільної освіти, підвищення якості управління, розвиток інженерних компетентностей та технологічне оновлення промисловості. Японський досвід показує, що людський капітал ефективно нагромаджується тоді, коли держава синхронізує політику в освіті, науці, промисловості та зайнятості [33; 42]. Це має безпосереднє значення для України, адже сьогодні одним із головних ризиків є фрагментованість рішень, коли освітня, соціальна, трудова та регіональна політика розвиваються недостатньо узгоджено.

У контексті міграції, повернення населення та відновлення територій особливо релевантним є досвід країн Західних Балкан, насамперед Хорватії, Боснії і Герцеговини та Косова. У цих країнах повоєнне відновлення людського капіталу було нерозривно пов'язане з вирішенням проблеми внутрішнього переміщення, повернення біженців, відбудови громад, реінтеграції молоді та відновлення довіри до місцевих інституцій [14, с. 128-143]. Для України це має критичне значення, оскільки повернення населення після війни залежатиме не лише від макроекономічної стабілізації, а й від

якості життя в громадах, доступу до житла, роботи, медицини, освіти та локальної безпеки.

У сучасних дослідженнях також активно використовується досвід Ізраїлю, де в умовах тривалих безпекових ризиків було сформовано модель, у якій людський капітал став основою не лише економічної, а й національної безпеки. Для цієї моделі характерні високі інвестиції в освіту, науку, технології, підприємництво, системи інтеграції мігрантів та військово-цивільну взаємодію [11; 24, с. 31-39]. Для України актуальним є поєднання безпекового та інноваційного вимірів відновлення, оскільки повоєнний розвиток потребуватиме і високої оборонної стійкості, і технологічної модернізації.

Разом із тим міжнародний досвід свідчить, що найуспішніші моделі відновлення людського капіталу мають кілька спільних рис. По-перше, вони базуються на пріоритетності інвестицій у людину навіть у періоди жорстких бюджетних обмежень. По-друге, вони поєднують короткострокові заходи підтримки з довгостроковим стратегуванням. По-третє, вони передбачають інтеграцію політики людського капіталу з політикою зайнятості, інновацій, регіонального розвитку та соціальної згуртованості [1, с. 48-50; 17, с. 21-33]. По-четверте, важливим є широке залучення міжнародних партнерів, проте за умови збереження національної суб'єктності у визначенні пріоритетів [12; 45].

Для України вже сьогодні формується міжнародне середовище, у межах якого можливе залучення такого досвіду. Це, зокрема, механізм Ukraine Facility, програми Світового банку у сфері людського капіталу, ініціативи ПРООН, ЮНІСЕФ, освітні та навичкові альянси, а також інструменти підтримки реформування соціальної, освітньої та трудової політики [38; 45; 56; 58]. Їх роль полягає не лише у фінансовій допомозі, а й у перенесенні кращих підходів до моніторингу, стратегічного планування, оцінювання результативності та підвищення інституційної спроможності.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що для України найбільш перспективними для адаптації є такі елементи міжнародного досвіду:

1. розвиток дуальної, короткої та практикоорієнтованої професійної освіти;
2. інтеграція освітньої, інноваційної та промислової політики;
3. системні програми повернення та реінтеграції переміщеного населення;
4. підтримка молоді, науки, цифрових і технічних компетентностей;
5. поєднання державної координації з міжнародним партнерством [11; 14, с. 128-143; 12; 56].

Водночас адаптація міжнародного досвіду не може бути механічною. Україна має враховувати власні специфічні умови: масштаби руйнувань, тривалість війни, нерівномірність територіальних втрат, глибину демографічного спаду, особливості міграційної структури та рівень інституційної спроможності держави. Це означає, що міжнародні практики повинні бути переосмислені через призму українських реалій, а не просто запозичені як формальні моделі [17, с. 21-33; 18, с. 95-106].

Особливо важливо, щоб адаптація міжнародного досвіду не замінювала національну стратегію. Навпаки, вона має посилювати її, надаючи Україні можливість скористатися найефективнішими інструментами, не втрачаючи власної логіки розвитку. У цьому сенсі міжнародний досвід є не альтернативою українській політиці, а ресурсом для її підсилення.

Висновки до другого розділу

Проведений аналіз стану людського капіталу в глобальній економіці через призму міжнародних показників і рейтингів, порівняння з країнами ЄС і дослідження зарубіжного досвіду дозволяє сформулювати кілька критично важливих висновків щодо викликів та перспектив розвитку людських ресурсів в українських реаліях.

По-перше, глобальний аналіз стану людського капіталу засвідчує значну диференціацію між країнами та регіонами світу. Лідерські позиції в міжнародних рейтингах посідають розвинуті економіки Західної Європи, Північної Америки та окремі країни Східної Азії, які демонструють збалансований розвиток освітньої, медичної та інноваційної складових людського капіталу. Водночас країни Африки, Південної Азії та частина держав Латинської Америки значно відстають за ключовими показниками людського розвитку, що підкреслює глобальний характер нерівності в розподілі та якості людського капіталу. Виявлені глобальні тенденції – цифровізація, демографічні зміни, міграційні процеси та технологічні трансформації – створюють як нові можливості, так і додаткові виклики для національних стратегій розвитку людського потенціалу.

По-друге, порівняльний аналіз з країнами ЄС виявив певні розриви практично за всіма показниками людського капіталу. Україна відстає від середньоєвропейського рівня за тривалістю життя, витратами на науку, продуктивністю наукової діяльності, що свідчить про необхідність системних змін у підходах до розвитку людських ресурсів. Але при цьому Україна володіє значним потенціалом людського капіталу, що проявляється у високому рівні охоплення освітою, розвиненій науковій традиції та наявності кваліфікованих кадрів у ключових галузях економіки. Водночас цей потенціал не реалізується повною мірою через структурні проблеми економіки, слабкість інституційного середовища та обмеженість фінансових ресурсів.

По-третє, узагальнення міжнародного досвіду дало змогу дійти висновку, що успішне повоєнне відновлення людського капіталу базується на

поєднанні інвестицій в освіту, професійну підготовку, систему охорони здоров'я, соціальну реінтеграцію переміщеного населення та розвиток локальних спільнот. Найбільш релевантними для України є ті зарубіжні практики, які демонструють ефективність дуальної професійної освіти, інтеграції освітньої та економічної політики, повернення населення, відновлення місцевої інфраструктури та підтримки інноваційного потенціалу.

Ці висновки підкреслюють критичну важливість розробки комплексної стратегії відновлення та розвитку людського капіталу України в повоєнний період, яка повинна враховувати як внутрішні можливості, так і досвід європейської інтеграції, міжнародну підтримку, глобальні тенденції і виклики сучасності.

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Сучасний стан та деструктивний вплив воєнних дій на людський капітал України

Аналіз сучасного стану людського капіталу в Україні вимагає комплексного підходу, що враховує як історичні передумови його формування, так і сучасні виклики, пов'язані з економічними, соціальними та геополітичними трансформаціями останніх років. Україна, маючи значний потенціал у сфері людського капіталу завдяки розвиненій освітній системі та науковим традиціям, водночас стикається з серйозними структурними проблемами, що перешкоджають його ефективному розвитку та використанню.

За даними Світового банку, Індекс людського капіталу (Human Capital Index) України в 2020 році становив 0,65, що означає, що дитина, народжена сьогодні в Україні, буде лише на 65% продуктивною порівняно з еталоном повної освіти та ідеального здоров'я [58]. Цей показник розташовує Україну в середині світового рейтингу, значно нижче країн-сусідів з ЄС, але вище середнього рівня для країн з доходами нижче середнього.

Розрахунок Індексу людського капіталу базується на трьох ключових компонентах: виживання (ймовірність дожити до 5 років), освіта (очікувані роки навчання та результати тестувань) та здоров'я (рівень зупинення росту в дітей та коефіцієнт виживання дорослих). В Україні найслабшим компонентом є здоров'я, де показники значно поступаються європейським стандартам.

Індекс людського розвитку ООН (Human Development Index) для України в 2021 році становив 0,773, що відповідає 77-му місцю серед 191 країни світу [58]. Це розташовує Україну в категорії країн з високим рівнем

людського розвитку, проте показник залишається нижчим за середній для Європи та Центральної Азії (0,796).

Система освіти в Україні традиційно вважалася однією з сильних сторін людського капіталу країни. За даними Державної служби статистики України, рівень грамотності населення складає 99,8%, що є одним з найвищих показників у світі [6]. Охоплення вищою освітою також залишається високим: частка населення віком 25-64 роки з вищою освітою становить 41,2%, що перевищує середній показник ОЕСР (38,7%).

Водночас якість освіти залишається проблематичною. За результатами міжнародного дослідження PISA 2022, українські учні показали результати нижче середнього рівня ОЕСР у всіх трьох основних категоріях: читання (466 балів проти 476 у ОЕСР), математика (441 бал проти 472) та природничі науки (450 балів проти 485) [53]. Ці результати свідчать про необхідність структурних реформ у системі шкільної освіти. У табл. 3.1 відображена динаміка основних показників освітньої складової людського капіталу України станом на 2015-2024 рр.

Таблиця 3.1

**Основні показники освітньої складової людського капіталу України,
2015-2024 рр.**

Показник	2015	2018	2021	2024	Зміна 2015- 2024, %
Рівень грамотності населення, %	99,7	99,8	99,8	99,8	+0,1
Охоплення вищою освітою (25-64 роки), %	38,4	39,7	40,8	39,8	+3,6
Кількість закладів вищої освіти, од.	664	661	619	543	-18,2
Кількість здобувачів освіти, тис. осіб	1605	1522	1439	1187	-26,0
Витрати на освіту, % від ВВП	5,9	5,4	5,0	4,6	-22,0
Результати PISA (математика), бали	-	-	-	441	-

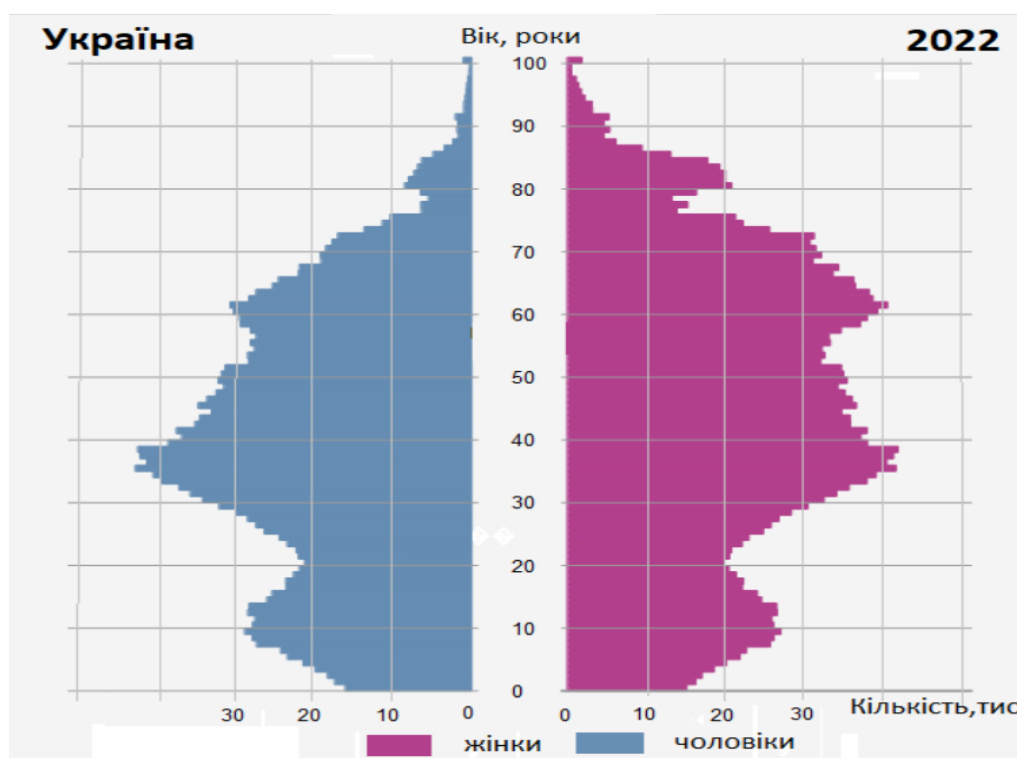
Джерело: складено автором на основі [3; 6; 7].

Особливої уваги заслуговує проблема скорочення мережі закладів вищої освіти. З 2015 по 2024 рік кількість ЗВО зменшилася на 18,2%, а кількість

студентів – на 26%. Це пов'язано як з демографічною кризою, так і з міграційними процесами та економічними проблемами [7].

Україна переживає глибоку демографічну кризу, яка має довгострокові наслідки для формування та відтворення людського капіталу. За даними Державної служби статистики, із 1993 року в країні спостерігається стійке скорочення населення: з 52,2 млн осіб у 1993 році до 41,2 млн осіб станом на початок 2021 року [3].

Статеві-вікова діаграма України характеризується кількома критичними особливостями, які створюють серйозні виклики для розвитку людського капіталу, що відображені на рис. 3.1:

Рис. 3.1. Статеві-вікова діаграма України, 2022 рік

Джерело: [5].

По-перше, спостерігається суттєве звуження основи демографічної піраміди, що свідчить про низький рівень народжуваності в Україні. Найменш чисельними є вікові групи 0-10 років, що підтверджує тривалу тенденцію депопуляції та зниження природного приросту населення.

По-друге, чітко простежується демографічне «ехо» подій ХХ століття та кризових періодів уже ХХІ століття. Це проявляється у «провалах» у певних вікових когортах, зокрема серед осіб 20-30 та 70 і більше років, що є наслідком воєнних конфліктів, соціально-економічних потрясінь і різких спадів народжуваності в минулому.

По-третє, піраміда має регресивний (звужений) тип, що вказує на старіння населення. Верхня частина (60 і більше років) є відносно широкою, причому особливо помітна перевага жінок у старших вікових групах. Особливо критичною є ситуація з віковою структурою населення. Частка молодших вікових груп є низькою, тоді як частка осіб похилого віку зростає. Це формує несприятливе демографічне навантаження: на працездатне населення припадає дедалі більше утриманців (як дітей, так і пенсіонерів). У результаті виникає ситуація так званого «демографічного дивіденду навпаки», що створює додатковий тиск на систему соціального забезпечення, ринок праці та економіку в цілому.

Таким чином, представлена демографічна піраміда України за 2022 рік відображає глибоку демографічну кризу, що характеризується низькою народжуваністю, старінням населення та структурними деформаціями вікових когорт.

Одним із найсерйозніших викликів для людського капіталу України є масштабна трудова міграція, яка набула особливо загрозливих масштабів після 2014 року. За оцінками різних дослідницьких центрів, загальна кількість українських трудових мігрантів за кордоном у період 2015-2021 років коливалася від 3 до 5 млн осіб, що становить 17-25% загальної чисельності трудових ресурсів країни [1, с. 234-267].

Як видно з табл. 3.2, особливо критичним є феномен «відтоку мізків» (brain drain), коли країну залишають найбільш освічені та кваліфіковані працівники. Дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України показало, що серед трудових мігрантів частка осіб з вищою

освітою становить майже 39%, що значно перевищує їх частку в загальній структурі зайнятості (28%) [1, с. 123-145].

Найбільш активними мігрантами є представники молодих вікових груп. Серед українських трудових мігрантів 52% становлять особи віком 20-39 р. – саме той віковий контингент, який є найбільш продуктивним з точки зору людського капіталу [1, с. 289-312]. Це створює ситуацію «демографічної ями», коли країна втрачає найбільш активну частину населення.

Географічна структура української трудової міграції також відображає проблему втрати людського капіталу. Основними країнами призначення є Польща (близько 1,3 млн українців), Німеччина (500 тис.), Чехія (400 тис.), Італія (300 тис.) та інші країни ЄС [1, с. 130-155]. Ці країни надають українським мігрантам можливості для розвитку та реалізації людського капіталу, яких вони не можуть отримати на батьківщині.

Таблиця 3.2

Структура трудової міграції з України за освітнім рівнем, 2015-2024 рр.

Рівень освіти	2015	2017	2019	2021	2024	Темп росту, %
Вища освіта	28,3	31,7	34,2	36,1	38,7	+36,7
Професійно-технічна освіта	41,2	39,8	38,1	37,4	35,9	-12,9
Повна загальна середня освіта	24,1	23,7	23,2	22,8	21,8	-9,5
Неповна середня освіта	6,4	4,8	4,5	3,7	3,6	-43,8

Джерело: складено автором на основі [1, с. 100-120; 58].

Економічні наслідки трудової міграції для людського капіталу України є неоднозначними. З одного боку, грошові перекази мігрантів, які в 2021 році становили близько 15,6 млрд доларів США або 12,8% ВВП, частково компенсують втрати від їх відсутності [28]. З іншого боку, країна втрачає інвестиції в освіту та підготовку кадрів, не отримуючи віддачі від цих вкладень.

Найбільші втрати людського капіталу Україна зазнала в критично важливих галузях. Медична галузь втратила близько 15% лікарів, які виїхали працювати за кордон у період 2015-2021 років [18, с. 95-106]. Особливо гострою є ситуація з молодими спеціалістами: понад 40% випускників медичних факультетів не працевлаштовуються в Україні після завершення освіти.

ІТ-галузь демонструє специфічну модель міграції. Близько 200 тисяч українських ІТ-спеціалістів працюють віддалено на зарубіжних ринках, формально залишаючись резидентами України [1]. Це спричиняє формування «віртуального відтоку мізків», коли фізично спеціаліст знаходиться в Україні, але його інтелектуальний капітал служить зарубіжним економікам.

Наукова галузь зазнала катастрофічних втрат людського капіталу. З 2014 по 2021 рік кількість дослідників скоротилася з 122,5 тис. до 79,8 тис. осіб, тобто на 35% [1]. Середній вік українських науковців становить 52 роки, що свідчить про відсутність припливу молодих кадрів.

Особливого значення набула освітня міграція українських студентів. За даними ЮНЕСКО, кількість українських студентів за кордоном зросла з 35 тисяч у 2015 році до 77 тисяч у 2021 році [38]. Найпопулярнішими напрямками є Польща (38% українських студентів-мігрантів), Німеччина (16%), Чехія (12%) та Канада (8%).

Проблема полягає не лише в кількості, але й у потенційній кваліфікації студентів, які виїжджають. Дослідження показують, що за кордон часто їдуть найкращі випускники шкіл, які мають високі бали з іспитів [1]. Це створює ситуацію «негативної селекції», коли українські ЗВО отримують менш підготовлених абітурієнтів.

Особливо тривожною є статистика повернення. Лише 15-20% українських випускників зарубіжних університетів повертаються в Україну для роботи [20]. Решта залишається в країнах навчання або переїжджає до третіх країн, остаточно втрачаючи зв'язок з українським ринком праці.

Аналіз регіональних особливостей розвитку людського капіталу в Україні виявляє значні диспропорції, які поглиблюються внаслідок міграційних процесів та економічних проблем. Місто Київ та Київська область традиційно демонструють найвищі показники концентрації людського капіталу: тут зосереджено 38% всіх науковців країни, 42% ІТ-спеціалістів та 28% лікарів вищої категорії [1].

Західні регіони України (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) характеризуються високим рівнем освіченості населення, але водночас є основними донорами трудової міграції. Рівень охоплення вищою освітою в цих регіонах перевищує національний середній показник на 8-12%, проте економічна віддача від цих інвестицій значною мірою реалізується за межами України [1].

Східні та південні регіони, які традиційно були промисловими центрами, зазнали найбільших втрат людського капіталу внаслідок деіндустріалізації та військових дій. Донецька та Луганська області втратили близько 40% науково-технічного персоналу, значна частина якого перемістилася до інших регіонів України або емігрувала [1].

Здоров'я населення є критично важливою складовою людського капіталу, яка в Україні характеризується негативними тенденціями. Очікувана тривалість життя при народженні в 2021 році становила 71,6 роки (67,0 для чоловіків та 76,7 для жінок), що на 7-8 років менше, ніж у середньому по ЄС [6].

Особливо проблематичною є ситуація з чоловічим населенням працездатного віку. Коефіцієнт смертності чоловіків віком 25-44 роки в Україні в 2,5-3 рази вищий, ніж у країнах ЄС, що безпосередньо впливає на наявність та якість людського капіталу [6].

Система охорони здоров'я також зазнає кадрових втрат. Забезпеченість лікарями в Україні становить 3,0 на 1000 населення, що нижче рекомендованого ВООЗ рівня (4,45 на 1000) [6]. Медична реформа, розпочата

в 2017 році, поки не призвела до суттєвого поліпшення ситуації з людськими ресурсами в охороні здоров'я.

Пандемія COVID-19 мала значний вплив на всі компоненти людського капіталу України. В освітній сфері перехід на дистанційне навчання виявив значну цифрову нерівність: лише 67% українських домогосподарств мають доступ до швидкісного інтернету, а 15% учнів не мали можливості повноцінно брати участь у дистанційному навчанні [53].

Пандемія також прискорила деякі міграційні процеси. Кількість українських ІТ-спеціалістів, які перейшли на повністю віддалену роботу для зарубіжних компаній, зросла на 40% протягом 2020-2021 років [1]. Це створило нові форми «віртуальної еміграції», коли спеціалісти фізично залишаються в Україні, але економічно інтегровані в зарубіжні ринки праці.

У медичній галузі пандемія виявила критичну нестачу кваліфікованих кадрів. Навантаження на медичних працівників зросло в середньому на 60%, що призвело до додаткового «вигорання» та еміграції медиків [18, с. 95-106].

Повномасштабна війна, розпочата РФ проти України 24 лютого 2022 року, стала найбільшим викликом для людського капіталу країни за всю історію її незалежності. Воєнні дії не лише призвели до прямих людських втрат, але й кардинально змінили структуру, географію та можливості розвитку людського капіталу України.

За оцінками міжнародних експертів, загальна кількість українців, які покинули країну внаслідок війни, становить близько 6,5 млн осіб станом на кінець 2023 року [57]. Це найбільша хвиля вимушеної міграції в Європі з часів Другої світової війни. Додатково, близько 5,1 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), що в сукупності означає переміщення понад чверті всього населення країни.

Структурний аналіз вимушених мігрантів виявляє критичні втрати для людського капіталу. Серед біженців 60% становлять жінки з дітьми, 23% – особи з вищою освітою, 15% – спеціалісти в галузях високих технологій [57]. Особливо болючими є втрати в медичній сфері: країну покинуло близько 22%

лікарів та 18% медичних сестер, що критично погіршило забезпеченість медичними кадрами.

Пряма демографічна втрата внаслідок військових дій також є значною. За різними оцінками, військові та цивільні втрати України можуть становити від 400 до 700 тисяч осіб [57]. Ці втрати нерівномірно розподілені за віковими групами та професіями, що створює специфічні проблеми для відтворення людського капіталу.

Одним із найбільш довгострокових наслідків війни є масштабне руйнування освітньої інфраструктури (табл. 3.3). За даними Міністерства освіти і науки України, станом на грудень 2023 року пошкоджено або повністю зруйновано 3373 освітніх заклади, з яких 365 зруйновано повністю [22]. Найбільших втрат зазнали Донецька (678 закладів), Харківська (445 закладів), Херсонська (298 закладів) та Миколаївська (287 закладів) області.

Таблиця 3.3

**Кількість зруйнованих об'єктів освітньо-наукової інфраструктури
внаслідок повномасштабної війни станом на лютий 2025 р.**

Тип закладу освіти	Загальна к-сть в Україні, од.	Пошкоджено/зруйновано, од.	Частка від загальної к-сті, %	Повністю зруйновано, од.
Заклади дошкільної освіти	14 234	1 124	7,9	112
Загальноосвітні школи	21 567	3 186	14,8	228
Заклади професійної освіти	1 349	412	30,5	52
Заклади вищої освіти	567	167	29,5	29
Наукові установи	963	78	8,1	15
Позашкільні заклади	1 456	54	3,7	11

Джерело: складено автором на основі [22].

Руйнування торкнулося всіх рівнів освіти. Серед пошкоджених об'єктів:

- 3186 загальноосвітніх шкіл (14,8% від загальної кількості);
- 412 закладів професійної (професійно-технічної) освіти (30,5% від загальної кількості);
- 167 закладів вищої освіти (29,5% від загальної кількості).

Особливо критичною є ситуація з науковою інфраструктурою. Повністю або частково зруйновано 67 наукових установ, включаючи унікальні лабораторії та дослідницькі центри [22]. Зокрема, знищено Харківський фізико-технічний інститут, серйозно пошкоджено Інститут радіофізики та електроніки ім. О.Я. Усикова НАН України та десятки інших наукових установ.

Для кількісної оцінки впливу воєнних дій на людський капітал України було побудовано економетричну модель на основі панельних даних за період 2015-2023 років, які відображені в *Додатку В.1*. Залежною змінною обрано Індекс людського розвитку (HDI) як інтегральний показник стану людського капіталу.

Модель має наступний вигляд:

$$HDI_t = \beta_0 + \beta_1 EMIG_t + \beta_2 IDP_t + \beta_3 UNEMP_t + \beta_4 MED_t + \beta_5 EDU_t + \beta_6 WAR_t + \varepsilon_t, \quad (3.1)$$

де HDI_t – Індекс людського розвитку України в році t ;

$EMIG_t$ – кількість емігрантів у році t ;

IDP_t – кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні в році t ;

$UNEMP_t$ – рівень безробіття в Україні в році t ;

MED_t – забезпеченість лікарями (на 1000 душ населення) в році t ;

EDU_t – витрати на освіту (% від ВВП) в році t ;

WAR_t – фіктивна змінна воєнного стану (0 для 2015-202, 1 для 2022-2023);

ε_t – похибка в році t ;

β_0 – вільний член (константа);

$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6$ – коефіцієнти при незалежних змінних, що характеризують їх напрям і силу впливу на залежну змінну.

Результати оцінювання моделі за допомогою програмного забезпечення Eviews методом найменших квадратів представлені в табл. 3.4:

Таблиця 3.4

Результати економетричної оцінки впливу воєнних факторів на людський капітал України, 2015-2023 рр.

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	t-статистика	p-значення	Значущість
Константа	0,824	0,034	24,24	0,000	***
EMIG	-0,000018	0,000007	-2,57	0,021	**
IDP	-0,000024	0,000009	-2,67	0,017	**
UNEMP	-0,0087	0,0031	-2,81	0,013	**
MED	0,0234	0,0089	2,63	0,019	**
EDU	0,0145	0,0067	2,16	0,045	**
WAR	-0,089	0,023	-3,87	0,002	***

Джерело: складено автором самостійно.

Примітка: $R^2 = 0,847$; скоригований $R^2 = 0,801$; F-статистика = 18,45; * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$.

Результати моделювання показують, що:

1. Фактор війни має найбільший негативний вплив на людський капітал. Коефіцієнт -0,089 означає, що повномасштабна війна призвела до зниження HDI на 8,9 пункти, що еквівалентно втраті 10-15 років розвитку людського капіталу.
2. Еміграція та внутрішнє переміщення населення статистично значимо впливають на погіршення стану людського капіталу. Кожні 100 тис. емігрантів знижують HDI на 1,8 пункти.
3. Медичне забезпечення має найбільший позитивний вплив серед досліджуваних факторів, що підтверджує критичну важливість збереження медичних кадрів.
4. Модель пояснює 84,7% варіації HDI, що свідчить про її високу пояснювальну силу.

Візуалізація результатів економетричного аналізу, а саме впливу визначених воєнно зумовлених факторів на динаміку Індексу людського розвитку України у 2015-2023 рр., представлена в *Додатку В.2*.

Також повномасштабна війна кардинально змінила функціонування освітньої системи України. Введення дистанційного та змішаного навчання

стало не тимчасовим заходом, а необхідністю для мільйонів учнів та студентів. За даними ЮНІСЕФ, близько 5,7 млн дітей в Україні потребують освітньої підтримки внаслідок війни [38].

Особливо складною є ситуація в регіонах, які знаходяться під постійною загрозою обстрілів. У Харкові, Сумах, Миколаєві та інших прикордонних містах школи працюють виключно онлайн або в підвальних приміщеннях. Це призводить до зниження якості освіти та психологічних травм у дітей.

Дослідження показують, що навчальні досягнення українських школярів у 2022-2023 навчальному році знизилися в середньому на 25-30% порівняно з довоєнним періодом [53]. Особливо постраждали точні науки та іноземні мови, де важливість безперервного навчання є критичною.

Українська наука зазнала катастрофічних втрат внаслідок війни. Окрім фізичного руйнування наукової інфраструктури, країна втратила значну частину наукових кадрів. За оцінками НАН України, близько 35% науковців покинуло країну або припинило наукову діяльність [1].

Найбільших втрат зазнали точні науки, інженерія та медичні науки. Багато провідних дослідників отримали запрошення від зарубіжних університетів та наукових центрів, що призвело до прискорення «відтоку мізків». Особливо болючим є від'їзд молодих науковців віком до 35 років, які становили перспективу розвитку української науки.

Фінансування науки також критично скоротилося. Якщо в 2021 році витрати на наукові дослідження становили 0,43% ВВП, то в 2022-2023 роках цей показник знизився до 0,18% ВВП [8]. Багато наукових проектів було призупинено або закрито через відсутність фінансування.

Війна чинить глибокий психологічний вплив на всі категорії населення, що безпосередньо позначилося на якості людського капіталу. За даними Міністерства охорони здоров'я України, близько 15 млн українців потребують психологічної підтримки внаслідок війни [31].

Особливо вразливими виявилися діти та підлітки. ПТСР (посттравматичний стресовий розлад) діагностовано у 42% дітей з тимчасово

окупованих територій та 28% дітей з інших регіонів України [110, с. 189-212]. Це має довгострокові наслідки для формування людського капіталу майбутніх поколінь.

Серед дорослого населення спостерігається значне зниження продуктивності праці внаслідок стресу та травматичного досвіду. Дослідження показують, що продуктивність працівників знизилася в середньому на 15-20% порівняно з довоєнним періодом [33, с. 112-129].

Незважаючи на руйнування та виклики, українська освітня система продемонструвала значну адаптивність. Швидкий перехід на дистанційне навчання, створення мобільних освітніх центрів, розробка нових програм для дітей-біженців – все це свідчить про резильєнтність людського капіталу України.

Масова вимушена міграція 2022-2023 років має неоднозначні наслідки для людського капіталу України. З одного боку, країна втрачає значну кількість освічених та кваліфікованих працівників. З іншого боку, українці за кордоном отримують новий досвід, мови, кваліфікацію, що потенційно може принести користь після повернення.

Аналіз структури вимушених мігрантів показує, що 67% з них мають намір повернутися в Україну після закінчення війни [57]. Це створює можливості для «циркулярної міграції», коли набуті за кордоном знання та досвід будуть використані для відновлення української економіки.

Особливо цінним є досвід дітей-мігрантів, які навчаються в європейських школах. Вони опановують іноземні мови, отримують освіту за європейськими стандартами, що може стати конкурентною перевагою в майбутньому [38].

3.2. Стратегічні напрями державної політики щодо збереження та реінтеграції людського капіталу

В умовах повоєнного відновлення України людський капітал набуває значення не лише одного з факторів економічного зростання, а й системоутворюючої основи національної стійкості, інституційної спроможності та довгострокової конкурентоспроможності. Якщо в довоєнний період державна політика щодо людського капіталу значною мірою концентрувалася на окремих секторальних напрямках – освіті, зайнятості, охороні здоров'я, соціальному захисті, – то нині постає потреба у формуванні цілісної, інтегрованої моделі управління людським капіталом як ключовим ресурсом відбудови. У цьому контексті державна політика має бути спрямована не лише на компенсацію втрат, спричинених війною, а й на створення передумов для якісного оновлення людського потенціалу країни [4, с. 53-60; 17, с. 21-33]. Основні напрями політики державної політики розвитку людського капіталу відображені в *Додатку Г*.

У сучасній науковій літературі наголошується, що ефективна політика розвитку людського капіталу не може обмежуватися підтримкою окремих соціальних сфер. Вона повинна включати узгоджену систему заходів у галузях освіти, науки, охорони здоров'я, ринку праці, міграційного регулювання, цифрової трансформації, молодіжної політики та регіонального розвитку [25, с. 52-57]. Такий підхід є особливо актуальним для України, де наслідки війни мають комплексний характер: вони проявляються одночасно в демографічній сфері, системі професійної відтворюваності, просторовому перерозподілі населення, деформації ринку праці, втраті людського потенціалу через вимушену міграцію та руйнуванні базових соціальних інституцій.

Війна актуалізувала необхідність переосмислення ролі держави у формуванні умов розвитку людського капіталу. Якщо в мирний період держава могла частково делегувати окремі функції ринку, локальним громадам або домогосподарствам, то в умовах повоєнної реконструкції саме

держава стає ключовим координатором ресурсів, програм, інституцій та довгострокових пріоритетів. Це означає, що державна політика у сфері людського капіталу повинна базуватися на таких принципах, як стратегічність, інклюзивність, територіальна збалансованість, адаптивність до кризових умов, орієнтація на життєвий цикл людини та відповідність європейським підходам до соціально-економічної політики [25; 29].

У теоретичному плані державну політику у сфері розвитку людського капіталу доцільно розглядати як систему цілеспрямованих заходів, спрямованих на створення, збереження, нагромадження, використання та відтворення якісних характеристик населення, що забезпечують його здатність до продуктивної праці, інноваційної активності, соціальної адаптації та участі в суспільному розвитку [25, с. 52-57; 33, с. 112-129]. У цьому сенсі об'єктом державного впливу є не лише освіта чи зайнятість як такі, а сукупний життєвий потенціал людини в економічній системі. Саме це визначає багаторівневу структуру політики людського капіталу: від базових послуг і соціальної безпеки до стимулювання творчої, наукової та підприємницької самореалізації.

Для України особливо важливо, що проблема людського капіталу вже частково інтегрована в офіційні стратегічні документи щодо відновлення. У межах Плану відновлення України людський капітал пов'язується з реформами в освіті, медицині, цифровізації, соціальній політиці, політиці зайнятості, підтримці ветеранів та розвитку громад [30]. Однак сама по собі наявність стратегічного документа ще не гарантує цілісності політики. Необхідним є створення ефективної системи реалізації: із чіткими індикаторами, міжвідомчою координацією, джерелами фінансування та зрозумілими механізмами моніторингу.

Одним із базових напрямів державної політики у сфері людського капіталу є освітня політика. Освіта в повоєнний період має виконувати не лише відтворювальну, а й трансформаційну функцію. Ідеться про формування навичок, які відповідатимуть потребам нової структури української

економіки: відбудова інфраструктури, технологічна модернізація, розвиток цифрових сервісів, зелена трансформація, медична та психологічна реабілітація, логістика, публічне адміністрування [35, с. 141-153]. У зв'язку з цим державна політика повинна охоплювати:

- відновлення та модернізацію зруйнованої освітньої інфраструктури;
- забезпечення безпечного доступу до навчання;
- розвиток дистанційної та змішаної освіти;
- оновлення змісту освітніх програм;
- розвиток професійної та фахової передвищої освіти;
- інтеграцію освіти з потребами ринку праці та місцевого розвитку [17, с. 21-33; 35, с. 141-153].

У наукових дослідженнях справедливо підкреслюється, що в повоєнний період саме професійна освіта може стати одним із найважливіших інструментів швидкого відновлення людського капіталу [8; 11]. Це особливо актуально для України з огляду на зростання попиту на кваліфіковану робочу силу в галузях будівництва, транспорту, енергетики, промисловості та сфери послуг. Відтак одним із перспективних напрямів державної політики є розвиток елементів дуальної освіти, коротких програм перепідготовки та тіснішої співпраці між закладами освіти, роботодавцями й органами місцевого самоврядування.

Другим стратегічним блоком виступає охорона здоров'я. Якість людського капіталу неможлива без належного фізичного та психологічного стану населення. В умовах війни й повоєнного відновлення державна політика у цій сфері повинна виходити за межі традиційного медичного обслуговування та включати комплекс заходів із реабілітації, протезування, психологічного супроводу, розвитку системи ментального здоров'я та підтримки медичних кадрів [33, с. 112-129]. Особливого значення набуває розвиток державних і міжсекторальних програм у сфері психічного здоров'я, оскільки довготривалі стресові навантаження, воєнні травми, втрати, переміщення та розрив соціальних зв'язків мають безпосередній вплив на продуктивність, професійну

активність та здатність населення до довготривалої соціально-економічної інтеграції [31; 18, с. 95-106].

У цьому контексті важливою є поява в Україні Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», яка демонструє перехід від фрагментарних рішень до більш системного бачення психосоціального добробуту як елементу національного відновлення [31]. У перспективі ця програма може стати частиною ширшої державної політики збереження функціональності людського капіталу в умовах затяжної кризи.

Третім ключовим напрямом державної політики є зайнятість і регулювання ринку праці. У повоєнній економіці людський капітал не може бути ефективно відтворений без механізмів його продуктивного використання. Безробіття, тривале виключення з економічної активності, втрата професійної кваліфікації, вимушена зміна сфери зайнятості – усе це призводить до девальвації людського капіталу [36, с. 85-89]. Саме тому політика зайнятості має включати не лише виплати й тимчасову підтримку, а й активні інструменти:

- професійну перепідготовку;
- підтримку першого робочого місця;
- розвиток малого підприємництва;
- стимулювання регіональної мобільності працівників;
- підтримку зайнятості ветеранів, ВПО та інших вразливих груп [4, с. 53-60; 20].

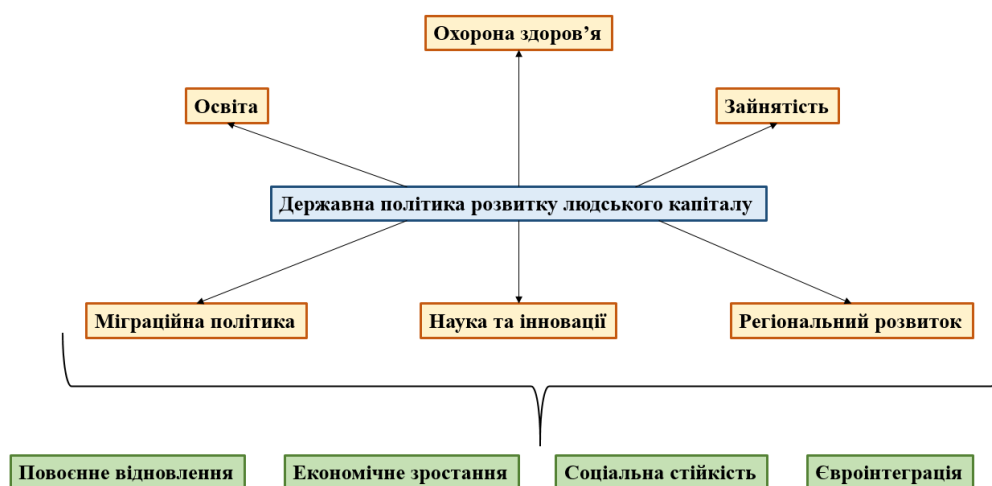
Українська держава вже реалізує окремі елементи такої політики, зокрема через програми «Робота», грантові інструменти для мікропідприємництва, підтримку самозайнятості, а також цифрові сервіси, пов'язані з пошуком роботи та доступом до державних послуг [30; 31]. Проте ці інструменти ще потребують систематизації та інтеграції в цілісну архітектуру повоєнного відновлення людського капіталу.

Окремим виміром виступає міграційна політика. В умовах України людський капітал безпосередньо залежить від масштабів зовнішньої та

внутрішньої мобільності населення. Дослідження показують, що війна не лише посилила вимушену міграцію, а й актуалізувала проблему довгострокового закріплення частини українського населення за кордоном [18, с. 95-106; 13, с. 154-157]. Відтак державна політика повинна бути спрямована на створення умов для повернення громадян, а також на недопущення перетворення тимчасової вимушеної міграції на сталу втрату людського потенціалу. Це потребує поєднання житлової політики, політики зайнятості, підтримки сімей, доступу до освіти та стимулів для професійної самореалізації в Україні [17, с. 21-33; 38].

Не менш важливим є інституційний рівень державної політики. Успішний розвиток людського капіталу неможливий за умов слабкої координації між органами влади, дублювання функцій, нестабільності пріоритетів та фрагментованості програм. Саме тому в повоєнний період особливого значення набувають:

- узгодженість секторальних стратегій;
- міжвідомча координація;
- прив'язка політики людського капіталу до регіонального розвитку;
- система оцінювання ефективності програм;
- довгострокова бюджетна підтримка [25, с. 52-57; 34, с. 103-108].

Рис. 3.2. Структура державної політики розвитку людського капіталу України в повоєнний період

Джерело: складено автором на основі [17, с. 21-33; 25, с. 52-57; 29; 30].

Як показано на рис. 3.2, важливою особливістю повоєнної державної політики має стати її проактивний та інтегрований характер.

Якщо політика буде зосереджена лише на реагуванні на поточні виклики, вона не створить умов для довгострокового нагромадження людського капіталу. Натомість стратегічний підхід передбачає інвестування в майбутнє: у молодь, освіту, науку, здоров'я, цифрові навички, соціальну довіру та інституційну спроможність [9, с. 48-50; 11]. Саме така політика дозволить перетворити людський капітал із сфери втрат на джерело відновлення та розвитку.

3.3. Концептуальні засади відновлення та розвитку людського капіталу в контексті повоєнної відбудови

Відновлення людського капіталу України в повоєнний період має розглядатися як один із центральних напрямів національної стратегії відбудови, оскільки саме якісні характеристики населення визначатимуть спроможність економіки до структурної модернізації, інноваційного зростання, розширення продуктивної зайнятості та зміцнення соціальної стійкості. У сучасних умовах ідеться не лише про необхідність компенсувати демографічні, освітні, трудові й соціальні втрати, а й про формування нової моделі відтворення людського капіталу, здатної забезпечити повоєнну конкурентоспроможність України [9, с. 48-50; 11; 17, с. 21-33].

У науковій літературі дедалі частіше наголошується, що відновлення людського капіталу не може бути зведене до окремих заходів у сфері освіти чи ринку праці. Ідеться про міжсекторальний процес, який охоплює демографічну політику, охорону здоров'я, зайнятість, реінтеграцію мігрантів і ВПО, розвиток науки, підтримку молоді, регіональну згуртованість та інституційну довіру [17, с. 21-33; 25, с. 52-57; 34, с. 103-108]. Саме тому напрями відновлення та реінтеграції людського капіталу повинні

розроблятися як елементи єдиної політики повоєнної реконструкції, а не як ізольовані рішення у межах окремих державних секторів (*Додаток Д*).

Першим базовим напрямом є створення умов для повернення населення та його закріплення в Україні. Війна спричинила масштабне переміщення громадян за межі країни, а також значне зростання внутрішньої мобільності. Частина цих процесів має тимчасовий характер, однак без належної державної політики існує високий ризик перетворення вимушеної міграції на постійну втрату людського потенціалу. У цьому сенсі повернення населення залежить не лише від завершення активної фази війни, а й від наявності робочих місць, житла, доступу до медицини, якісної освіти для дітей, безпечного середовища та прогнозованих правил економічної діяльності [14, с. 128-143; 18, с. 95-106]. Отже, політика повернення повинна бути поєднана з житловою політикою, політикою зайнятості, підтримкою бізнесу та розвитком місцевої інфраструктури.

Другим напрямом є демографічне відновлення як умова довгострокового відтворення людського капіталу. У повоєнній Україні ця проблема набуває особливої гостроти через поєднання кількох негативних чинників: скорочення чисельності населення, зниження народжуваності, старіння населення, втрати осіб працездатного віку, міграцію молоді та дітей [18, с. 95-106; 33, с. 112-129]. У перспективі це може призвести до звуження майбутньої бази відтворення людського капіталу, посилення навантаження на соціальну сферу та дефіциту трудових ресурсів. Тому політика відновлення людського капіталу має включати підтримку сімей з дітьми, стимулювання народжуваності, розвиток дошкільної інфраструктури, медичну підтримку репродуктивного здоров'я, а також підвищення якості життя молодих сімей у громадах.

Третім стратегічним напрямом виступає освітня реінтеграція населення та відновлення освітніх траєкторій. Унаслідок війни мільйони дітей та молодих людей зазнали освітніх втрат через руйнування закладів освіти, вимушений перехід на дистанційне навчання, переривання навчального

процесу, переміщення між регіонами чи державами, психологічні травми та втрату доступу до стабільного освітнього середовища [35, с. 141-153]. У повоєнному контексті відновлення людського капіталу прямо залежатиме від того, наскільки швидко й системно буде відновлено безперервність освіти, ліквідовано навчальні втрати та створено сучасну безпечну освітню інфраструктуру.

Освітня реінтеграція має включати кілька компонентів:

- відновлення шкільної та університетської інфраструктури;
- повернення учнів і студентів до українського освітнього простору;
- розвиток цифрових платформ для гнучкого навчання;
- психологічний супровід освітнього процесу;
- модернізацію навчальних програм відповідно до потреб відбудови [11; 17, с. 21-33; 22].

Особливу увагу слід приділяти молоді, яка здобуває освіту за кордоном, оскільки саме вона становить найбільш мобільну й потенційно найбільш вразливу до остаточної зовнішньої міграції групу. Отже, державна політика повинна передбачати інструменти академічного зв'язку з українською освітньою системою, програми повернення студентів, взаємне визнання результатів навчання та створення умов для подальшої професійної самореалізації в Україні.

Четвертим напрямом є трудова та професійна реінтеграція населення. У повоєнній економіці ринок праці України зазнає не просто кількісного, а глибокого структурного переформатування. Зростає попит на фахівців у будівництві, інфраструктурному відновленні, транспорті, енергетиці, машинобудуванні, медицині, освіті, соціальній роботі, цифрових технологіях та державному управлінні [4, с. 53-60; 36, с. 85-89]. У зв'язку з цим відновлення людського капіталу потребує не лише повернення людей до праці, а й їхнього професійного перепрофілювання, адаптації до нових вимог економіки, розвитку сучасних навичок і підтримки мобільності працівників.

Особливої актуальності набувають короткі програми перепідготовки, професійні курси для дорослих, механізми визнання неформальної освіти, стимули до зайнятості молоді, ветеранів, ВПО, осіб з інвалідністю та тих категорій населення, які втратили попередню професійну траєкторію [17, с. 21-33; 20]. У цьому контексті перспективним є розвиток партнерства між державою, бізнесом, закладами професійної освіти та міжнародними програмами розвитку навичок, зокрема тими, що орієнтовані на повоєнну відбудову [56].

П'ятим напрямом виступає реабілітація, відновлення фізичного здоров'я та підтримка ментального стану населення. Людський капітал не може бути відновлений лише через повернення до зайнятості або навчання, якщо не усунуто наслідки фізичних та психологічних травм війни. Умови тривалого стресу, втрати близьких, вимушеного переселення, участі у бойових діях, соціальної дезадаптації та невизначеності мають довгостроковий вплив на здатність людини до продуктивної діяльності [24; 33, с. 112-129]. Тому система відновлення людського капіталу повинна включати:

- мережу центрів фізичної та психологічної реабілітації;
- підтримку ветеранів і членів їхніх сімей;
- програми ментального здоров'я для дітей, молоді та дорослого населення;
- розбудову спроможності системи охорони здоров'я у сфері психосоціальної допомоги [16; 24].

Шостим напрямом є реінтеграція ветеранів у соціально-економічне життя. Для повоєнної України це питання має не лише гуманітарне, а й економічне значення. Ідеться про значну частину населення, яка володітиме специфічним досвідом, потребуватиме медичної, психологічної, професійної та соціальної підтримки і водночас становитиме важливу частину майбутнього людського капіталу країни. Ефективна ветеранська політика повинна охоплювати не тільки систему пільг, а й механізми професійної адаптації,

перекваліфікації, підтримки підприємництва, працевлаштування, психологічної допомоги й залучення до місцевого розвитку [16; 24].

Сьомим напрямом є збереження, повернення та розвиток молодіжного і наукового потенціалу. В умовах демографічного спаду молодь стає найбільш стратегічною частиною людського капіталу, оскільки саме вона визначатиме інноваційні можливості економіки в середньо- та довгостроковій перспективі. Однак саме молоді люди є найбільш схильними до освітньої та трудової міграції. Це означає, що політика людського капіталу повинна включати не лише підтримку освіти, а й створення середовища для молодіжної самореалізації: грантові програми, перше робоче місце, доступ до житла, розвиток молодіжного підприємництва, підтримку наукової кар'єри, інтеграцію в міжнародний дослідницький простір із перспективою повернення в Україну [24, с. 31-39; 35, с. 141-153].

Восьмим напрямом є посилення ролі громад і регіонів у політиці відновлення людського капіталу. Реінтеграція відбувається не в абстрактному національному просторі, а в конкретних громадах, де люди отримують послуги, навчаються, лікуються, працюють і формують соціальні зв'язки. Тому регіональна політика має бути зорієнтована на зменшення територіальних диспропорцій, відновлення локальної соціальної інфраструктури, створення робочих місць і забезпечення доступу до освітніх, медичних та адміністративних послуг [14, с. 128-143; 17, с. 21-33]. Це особливо важливо для деокупованих і постраждалих територій, де без якісної місцевої інфраструктури повернення населення може бути обмеженим або нестійким.

Дев'ятим напрямом є інституційне відновлення та формування довіри як середовища реалізації людського капіталу. У сучасних дослідженнях наголошується, що людський капітал не реалізується ефективно в умовах слабких інституцій, високих корупційних ризиків, непрозорого розподілу ресурсів і дефіциту суспільної довіри [25, с. 52-57; 34, с. 103-108]. Саме тому реінтеграція людського капіталу повинна супроводжуватися інституційною

модернізацією: посиленням спроможності публічного управління, підзвітністю, цифровізацією сервісів, розвитком участі громадян і прозорістю відбудовчих рішень.

У практичному вимірі для України важливо, що окремі елементи такої політики вже починають формуватися. Це стосується державних програм підтримки ВПО, цифрових сервісів для населення, ветеранських ініціатив, програм ментального здоров'я, інструментів підтримки підприємництва, а також включення проблем людського капіталу до архітектури Плану відновлення України [16; 17; 22; 30; 31]. Проте ці інструменти поки що залишаються радше фрагментами політики, ніж повноцінною інтегрованою моделлю відновлення та реінтеграції людського капіталу.

Отже, напрями відновлення та реінтеграції людського капіталу України повинні охоплювати не лише повернення населення чи підтримку окремих груп, а глибоку перебудову умов життя, праці, навчання та соціальної участі. Саме в такому випадку людський капітал може стати не лише об'єктом повоєнного відновлення, а і його головним рушієм [9, с. 48-50; 11; 17, с. 21-33].

Висновки до третього розділу

У третьому розділі обґрунтовано, що в повоєнний період людський капітал має розглядатися як центральний ресурс відновлення України, оскільки саме його якісні характеристики визначатимуть темпи економічної реконструкції, інноваційної модернізації, соціальної стійкості та довгострокової конкурентоспроможності держави.

Також встановлено, що Україна володіє значним потенціалом людського капіталу, що проявляється у високому рівні охоплення освітою, розвиненій науковій традиції та наявності кваліфікованих кадрів у ключових галузях економіки. Водночас цей потенціал не реалізується повною мірою через структурні проблеми економіки, слабкість інституційного середовища та обмеженість фінансових ресурсів.

Масштабні міграційні процеси, що посилюються після 2014 року і набули катастрофічного характеру після початку повномасштабної війни, стали найсерйознішим викликом для збереження та розвитку людського капіталу України. Відтік найбільш освічених та активних громадян призводить до зниження інноваційного потенціалу економіки та поглиблення регіональних диспропорцій.

Повномасштабна війна завдала критичного удару всім компонентам людського капіталу України. Економетричний аналіз показав, що воєнний фактор призвів до зниження Індексу людського розвитку на 8,9 пункти, що еквівалентно втраті 10-15 років розвитку. Руйнування освітньої та наукової інфраструктури, втрати кваліфікованих кадрів, психологічні травми населення створюють довгострокові виклики для відновлення людського потенціалу країни.

Стратегічні пріоритети державної політики у сфері збереження та реінтеграції людського капіталу повинні формуватися як комплексна, міжсекторальна та довгострокова система, яка охоплює освіту, охорону здоров'я, зайнятість, міграційну політику, підтримку науки, молоді та регіонального розвитку. Доведено, що її ефективність залежить від

узгодженості стратегічних документів, міжвідомчої координації, інституційної спроможності та інтеграції політики людського капіталу в загальну архітектуру повоєнної відбудови.

Також доведено, що концептуальні засади відновлення та розвитку людського капіталу України в повоєнний період мають охоплювати не лише повернення населення, а й демографічне відновлення, освітню реінтеграцію, професійну адаптацію, підтримку психічного й фізичного здоров'я, реінтеграцію ветеранів, розвиток молодіжного та наукового потенціалу, зміцнення ролі громад і формування інституційної довіри. Саме комплексність цих напрямів визначатиме, чи зможе людський капітал виконати роль рушія повоєнного розвитку, а не залишитися сферою довготривалих втрат.

Зроблено висновок, що в Україні вже формуються окремі елементи політики відновлення людського капіталу, зокрема через План відновлення України, програми підтримки зайнятості, цифрові сервіси для населення, ініціативи у сфері ментального здоров'я та окремі механізми підтримки ветеранів і внутрішньо переміщених осіб. Водночас ці інструменти потребують більшої системності, узгодженості та інституційного закріплення як складових єдиної державної політики розвитку людського капіталу.

Отже, повоєнна відбудова України має відбуватися не тільки як реконструкція зруйнованих об'єктів, а як процес відновлення та якісного оновлення людського капіталу. Саме такий підхід створює підґрунтя для переходу від моделі виживання до моделі стійкого, інклюзивного та інноваційно орієнтованого розвитку національної економіки.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі магістра здійснено теоретико-методологічне та прикладне дослідження людського капіталу як фактору економічного і соціального розвитку національної економіки, а також проаналізовано трансформаційні процеси й воєнні виклики, що визначають сучасний стан і перспективи його розвитку в Україні.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. Установлено, що концепція людського капіталу пройшла складну еволюцію – від фрагментарних уявлень про роль знань, навичок і здібностей людини у класичній політичній економії до сучасного багатовимірного підходу, у межах якого людський капітал розглядається як інтегральний ресурс економічного зростання, інноваційного розвитку, соціальної мобільності та суспільної стійкості. Сучасне трактування людського капіталу охоплює не лише освітній і професійний компоненти, а й стан здоров'я, креативність, адаптивність, цифрові навички, соціальну довіру та здатність до саморозвитку.

2. Обґрунтовано, що людський капітал є складною економічною категорією, яка має специфічні ознаки: невіддільність від носія, здатність до нагромадження, морального зношування та самовідтворення, високу залежність від інституційного середовища та значний мультиплікативний ефект для економіки. Саме тому людський капітал не може бути зведений лише до сукупності освітніх характеристик або трудових навичок, а потребує комплексного підходу до його формування, використання та збереження.

3. Доведено, що людський капітал виступає одним із визначальних чинників стійкого соціально-економічного розвитку національної економіки. Його вплив реалізується через підвищення продуктивності праці, інноваційної активності, гнучкості ринку праці, конкурентоспроможності національної економіки, якості інституцій і соціальної згуртованості. В умовах економіки знань саме людський капітал формує довгострокову основу економічного

зростання та стійкості країни до зовнішніх шоків. Також існує двосторонній зв'язок: інвестиції генерують економічне зростання, а економічне зростання, відповідно, розширює можливості для подальшого розвитку людського капіталу.

4. Визначено, що існує значна диференціація в контексті низки показників між країнами та регіонами світу. Лідерські позиції в міжнародних рейтингах посідають розвинуті економіки Західної Європи, Північної Америки та окремі країни Східної Азії, які демонструють збалансований розвиток освітньої, медичної та інноваційної складових людського капіталу. Водночас країни Африки, Південної Азії та частина держав Латинської Америки значно відстають за ключовими показниками людського розвитку, що підкреслює глобальний характер нерівності в розподілі та якості людського капіталу.

5. Узагальнення міжнародного досвіду повоєнного відновлення показало, що найбільш ефективними є ті моделі, у яких людський капітал розглядається як центральний ресурс реконструкції країни. Найбільш релевантними для України є практики розвитку дуальної та практикоорієнтованої освіти, поєднання політики людського капіталу з індустріальною та інноваційною стратегією, механізми реінтеграції переміщеного населення, підтримка молоді, науки, професійної адаптації та відновлення довіри до державних інституцій.

6. Окреслено, що сучасний стан людського капіталу України характеризується поєднанням значного потенціалу та системних структурних проблем. До ключових довоєнних ризиків належали: демографічне скорочення, старіння населення, масштабна трудова міграція, відтік висококваліфікованих кадрів, освітня та професійна міграція молоді, недофінансування науки, слабкий зв'язок освіти з ринком праці та регіональні диспропорції в доступі до можливостей розвитку. Водночас Україна зберігала порівняно високий рівень освіченості населення та значний інтелектуальний потенціал.

7. Аргументовано, що воєнні дії та їх наслідки мають деструктивний вплив на людський капітал України через прямі людські втрати, масову вимушену міграцію, скорочення зайнятості, руйнування освітньої, медичної та наукової інфраструктури, погіршення фізичного й психологічного здоров'я населення, зниження доступу до якісної освіти та формування довгострокових ризиків для відтворення людського потенціалу. Воєнний чинник трансформував не лише кількісні параметри людського капіталу, а й умови його подальшого накопичення та використання.

8. На основі статистичного та економетричного аналізу підтверджено, що воєнні виклики істотно посилюють негативний вплив міграції, безробіття, освітніх та медичних втрат на стан людського капіталу. Модель, побудована в межах дослідження, засвідчила, що воєнний фактор є статистично значущим детермінантом погіршення інтегральних показників людського розвитку, а отже потребує окремого врахування у формуванні політики відновлення.

9. Встановлено, що чинна державна політика у сфері розвитку людського капіталу в Україні містить окремі важливі інструменти реагування на кризові виклики, однак поки що не сформувалася як цілісна довгострокова система повоєнного відновлення людського потенціалу. Наявні програми у сфері зайнятості, підтримки підприємництва, ментального здоров'я, цифрових сервісів, допомоги внутрішньо переміщеним особам та відбудови освітньої інфраструктури створюють основу для подальших рішень, але потребують інтеграції в єдину міжсекторальну стратегію розвитку людського капіталу.

10. Обґрунтовано, що в повоєнний період пріоритетними напрямками відновлення та реінтеграції людського капіталу України мають стати: стимулювання повернення населення з-за кордону та його закріплення в Україні; розвиток ринку праці на основі перекваліфікації та адаптації до нової структури попиту; модернізація системи освіти і науки; відновлення медичної та психосоціальної інфраструктури; підтримка молоді як носія майбутнього людського потенціалу; активна роль громад у політиці відновлення; посилення інституційної довіри та прозорості державного управління.

11. Зроблено висновок, що довгострокова конкурентоспроможність України в умовах повоєнної відбудови визначатиметься не лише масштабами інфраструктурної реконструкції, а насамперед якістю людського капіталу, спроможністю держави інвестувати в нього, зберігати його та створювати умови для його продуктивної реалізації. Саме тому політика розвитку людського капіталу повинна розглядатися як фундамент економічної безпеки, соціальної стійкості та європейської інтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк В. П., Залознава Ю. С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни : монографія. Київ : Інститут економіки промисловості НАН України, 2023. 175 с.
2. Базилевич В. Д. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. Ч. 1. 3-тє вид., випр. і допов. Київ : Знання, 2006. 582 с.
3. Базилевич В. Д. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. Ч. 2. 3-тє вид., випр. і допов. Київ : Знання, 2006. 575 с.
4. Васильківський Д. М., Шевченко Д. В. Пріоритети державної політики формування і ефективного використання людського капіталу як чинника економічного зростання. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 2, т. 1. С. 53-60. DOI: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-6](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-6)
5. Головне управління статистики у Львівській області. Стативно-вікова діаграма України за 2022 рік. Демографічна піраміда України станом на 1 січня 2021 року. URL: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua/dem/piramid/all.php> (дата звернення: 15.12.2025).
6. Державна служба статистики України. Демографічна ситуація в Україні. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/demografichna-sytuacziya-v-ukrayini/?pdf=6799> (дата звернення: 15.12.2025).
7. Державна служба статистики України. Освіта. Мережа та діяльність закладів освіти. URL: https://stat.gov.ua/uk/publications?f%5B0%5D=publications_topics%3A191 (дата звернення: 15.12.2025).
8. Державна служба статистики України. Демографічна та соціальна статистика. Освіта. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.12.2025).
9. Ємельяненко Л. М., Пантасенко В. В. Розвиток людського капіталу в системі стратегування післявоєнної відбудови України. *Трансформаційна*

економіка. 2025. № 2 (11). С. 48-50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2025-11-8>

10. Іванова Н. Ю., Жуков М. О. Втрати людського капіталу України унаслідок вторгнення РФ. *Збірка праць XIX Міжнародної наукової конференції «Наука та освіта»*, 15-22 січня 2025 р., м. Хайдусобосло, Угорщина. С. 103-106. URL: <https://elar.khmnmu.edu.ua/handle/123456789/17879> (дата звернення: 15.01.2026).

11. Калиновський А. О., Брецько Ю. М., Смаглий А. О. Аналіз моделей розвитку людського капіталу в умовах повоєнного відновлення України. *Академічні візії*. 2024. Вип. 31. С. 1-12. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11296440>

12. Кібальник Л., Кравченко О., Кушніренко Д. Міжнародні підходи до управління людськими ресурсами: адаптація для України у воєнний та повоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-10>

13. Кравчик Ю. В., Поліщук В. В. Концептуально-стратегічний підхід до державного регулювання міграційних процесів. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 3. С. 154-157. DOI: <https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2021-294-3-22>

14. Красота О. В. Досвід Західних Балкан у відновленні людського капіталу: уроки для України. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2025. Вип. 2 (51). С. 128-143. DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2025.51.10>

15. Красота О. В. Реінтеграція та соціальна інклюзія ветеранів як фактор відтворення людського капіталу в умовах макроекономічної нестабільності. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. Київ, 2023. Вип. 2 (47). С. 84-95. DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2023.47.8>

16. Красота О. В., Сусло Т. Г. Людський капітал як драйвер соціально-економічного відновлення України. *Ефективна економіка*. 2025. № 11. С. 1-20. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.63%20>

17. Круглов В. В., Терещенко Д. А. Державна політика відновлення людського капіталу України в післявоєнний період. Освітня аналітика України. 2023. Вип. 2. С. 21-33. DOI: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/2_Kruglov_Tereshchenko_223_2023_21-33.pdf
18. Лібанова Е. М. Війна та робоча сила: проблеми повернення біженців і відновлення людського капіталу в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 3 (49). С. 95-106. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038>
19. Ломачинська І. А. Людський капітал як основа соціально-економічного розвитку. *Економічні науки* : матеріали міжнародного форуму «Актуальні проблеми та перспективи розвитку національного господарства в умовах глобальної нестабільності» / І. А. Ломачинська, А. О. Войцеховська, О. О. Гонцов. Кременчук, 2024. С. 68-70. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/40563> (дата звернення: 12.01.2026).
20. Маслов А., Данчук К. Не можна поїхати, не можна залишитись. втрати людського капіталу України через міграцію. *Економіка та суспільство*. 2024. №59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-54>
21. Міністерство ветеранів України : офіц. сайт. URL: <https://mva.gov.ua> (дата звернення: 15.01.2026).
22. Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 15.01.2026).
23. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. Міграційна політика та людський капітал. URL: <https://me.gov.ua> (дата звернення: 16.01.2026).
24. Морозова О. О. Актуальність використання людського капіталу на підприємствах: міжнародний аспект. *Бізнес Інформ*. 2024. № 3. С. 31-39. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-3-31-39>
25. Мойсіяха А. В. Державне управління розвитком людського капіталу в поствоєнний період. *Вчені записки Таврійського національного університету*

- імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2022. Т. 33 (72), № 4. С. 52-57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-129>
26. Назаров Н. К., Семенов А. О. Генезис концепцій людського капіталу в економічній теорії. *Бізнес Інформ*. Харків, 2024. № 2. С. 314-323. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-314-323>
27. Новікова О., Залознова Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*. 2022. № 4 (83). С. 407-427. URL: jeej.wunu.edu.ua (дата звернення: 02.03.2026).
28. Опендатабот. Близько 3 млн українців виїхали та не повернулись від початку повномасштабної. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2025> (дата звернення: 17.01.2026).
29. Осецький В., Кирильчук О., Савчук Н. Соціальні інновації в освіті–драйвери розвитку людського капіталу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. Вип. 1(208). 2020. С. 42-48. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2020/208-1/5>
30. План відновлення України. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 15.02.2026).
31. Програма ментального здоров'я «Ти як?». URL: <https://howareu.com> (дата звернення: 15.02.2026).
32. Савчук Н. В. Ринок Інтернет-послуг в умовах інформаційно-технологічної революції : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ, 2009. 17 с.
33. Стрижак О. Є., Правдивець О. М. Людський капітал України в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 12. С. 112-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2022_12_9 (дата звернення: 28.01.2026).
34. Терещенко Д. А. Формування механізмів державного управління розвитком людського капіталу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 4. С. 103-108. DOI: [10.32702/2306-6814.2020.4.103](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.4.103)

35. Холявко Н. І., Жаворонок А. В., Попело О. В., Колоток М. О. Вплив вищої освіти на сталий розвиток національної економіки. *Economic Synergy*. 2022. № 1-2. С. 141-153. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2022-1;2-11>
36. Шараєнко О. А. Вплив людського капіталу на економічне зростання та розвиток підприємств. *Інтелект XXI*. 2021. № 5. С. 85-89. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-1-2-314-315-7-16>
37. Шульга О. Державне управління розвитком людського капіталу у сучасних умовах. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-129>
38. ЮНІСЕФ в Україні : офіц. сайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine> (дата звернення: 20.02.2026).
39. Aghion P., Howitt P. A Model of Growth through Creative Destruction. *Econometrica*. 1992. Vol. 60, No. 2. P. 323-351.
40. Barro R. J., Sala-i-Martin X. *Economic Growth*. 2nd ed. Cambridge, MA : MIT Press, 2004. 672 p.
41. Becker G. S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. 3rd ed. Chicago : University of Chicago Press, 1993. 390 p.
42. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood, 1986. P. 241-258.
43. Bowles S., Gintis H. *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*. New York : Basic Books, 1976. 340 p.
44. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. P. S95-S120.
45. Council of the European Union. *Ukraine Facility*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/ukraine-facility/> (дата звернення: 15.01.2026).
46. Duflo E. Women Empowerment and Economic Development. *Journal of Economic Literature*. 2012. Vol. 50, No. 4. P. 1051-1079.

47. Florida R. *The Rise of the Creative Class*. New York : Basic Books, 2002. 434 p.
48. Grossman M. On the Concept of Health Capital and the Demand for Health. *Journal of Political Economy*. 1972. Vol. 80, No. 2. P. 223-255.
49. Heckman J. J. Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. *Science*. 2006. Vol. 312, No. 5782. P. 1900-1902.
50. Lucas R. E. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. Vol. 22, No. 1. P. 3-42.
51. Mankiw N. G., Romer D., Weil D. N. A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1992. Vol. 107, No. 2. P. 407-437.
52. Mincer J. *Schooling, Experience, and Earnings*. New York : Columbia University Press, 1974. 152 p.
53. OECD. Human Capital Framework. URL: <https://www.oecd.org/en/topics/human-capital-and-educational-policies.html> (дата звернення: 10.01.2026).
54. Romer P. M. Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*. 1990. Vol. 98, No. 5, Part 2. P. S71-S102.
55. Schultz T. W. Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. 1961. Vol. 51, No. 1. P. 1-17.
56. Skills Alliance for Ukraine. URL: <https://skills-alliance-for-ukraine.org/uk/> (дата звернення: 18.01.2026).
57. UNHCR. Ukraine Situation Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/121556> (дата звернення: 20.01.2026).
58. World Bank. Human Capital Project. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital> (дата звернення: 20.01.2026).

ДОДАТКИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДИПЛОМ

I ступеня

НАГОРОДЖУЄТЬСЯ

Студентка 2 курсу магістратури
Економічного факультету

СУСЛО

Тетяна Геннадіївна

за перемогу у I турі Всеукраїнського конкурсу
студентських наукових робіт
з галузей знань і спеціальностей
у 2025/2026 навчальному році

Проректор
з наукової роботи

Оксана ЖИЛІНСЬКА

Київ – 2026

ІП „Кока Кола Беверіджиз Україна Лімітед“

вул. Українська, 1
смт В.Димерка, Броварський р-н
Київська область, Україна

Довідка

про впровадження результатів наукової роботи

Сушло Тетяни Геннадіївни

на тему

«Людський капітал України: від стійкості до відновлення»

ІП «Кока Кола Беверіджиз Україна Лімітед» підтверджує, що низка результатів наукових досліджень, які містяться у науковій роботі студентки 2 курсу магістратури освітньої програми «Економіка та економічна політика» економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Сушло Тетяни Геннадіївни, знайшла практичне впровадження у роботі компанії.

Науково-практичні висновки автора щодо сутності людського капіталу, чинників його стійкості в умовах кризових викликів та напрямів відновлення у післявоєнний період використовуються при формуванні підходів до управління персоналом відділу, оцінювання кадрових ризиків та розроблення програм підтримки працівників. Загалом, результати дослідження сприяють удосконаленню внутрішніх політик збереження людського потенціалу, професійного розвитку кадрів та підвищення їх адаптивності до умов високої невизначеності.

Розроблені напрями відновлення та реінтеграції людського капіталу мають практичну цінність і будуть передані для застосування під час підготовки програм реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, а також підвищення кваліфікації кадрів відповідно до потреб повоєнної економіки.

Дата «04» лютого 2026 р.

Нач. від. з постач.

сиров. та пакування

Колоскова В. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Економічний факультет
Рада молодих вчених

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ВЕСНА 2025

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ 2025: НОВІ ВЕКТОРИ
РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Економічний факультет

**ШЕВЧЕНКІВСЬКА ВЕСНА 2025.
Економіка України 2025: нові вектори
розвитку в умовах глобальних
трансформацій**

Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної
конференції студентів, аспірантів та молодих вчених

Київ - 2025

Сосновська М.І.	Роль державної підтримки у відновленні малого та середнього бізнесу в Україні під час війни	494
Суцко К.В.	Ринок консалтингових послуг в Україні: поточний стан та перспективи розвитку	496
Суцко Т.Г.	Людський капітал у повоєнній економіці України: потенціал відновлення	498
Таранчук Б.Д.	Особливості співпраці України з МВФ в період війни	500
Чернин С.О.	Сучасні тенденції розвитку ринку праці: Україна та світ	501
Шевченко В.М.	Психологічні чинники поведінки економічних суб'єктів в Україні: виклики та перспективи в умовах глобальних трансформацій	502
Яремченко С.М.	Коефіцієнт монетизації економіки в Україні	503
Korotkiy Ilya	Regional policy adaptation during wartime in Ukraine	505
Kraus Nataliya,	Digital ecosystem of the metaverse: socio-economic effects, realities of operation and challenges	506
Kraus Kateryna		
Taradaiho Kateryna	The impact of war-induced business relocation on the unemployment rate in Ukraine	507

Секція 10. Ринок-менеджмент та умов глобальних викликів, нестабільності та невизначеності

Александр Д.Д.	Диверсифікація як інструмент управління ризиками портфеля цінних паперів у період нестабільності	509
Амуджович М.І.	Сучасні тенденції управління кліматичними ризиками в сільському господарстві України	511
Барштовець В.О.	ESG-ризики в діяльності страхових компаній	513
Батюта А.І.	Фінансовий ринок-менеджмент у страхових компаніях	514
Бура Б.В.,	Страхування перевезень аграрної продукції в умовах війни	515
Половизнич В.А.		
Василенко М.В.	Перспективи запровадження блокчейн - технологій на українському ринку страхування	516
Винищук О.Р.,	Страхування інвестицій в Україні: виклики та можливості розвитку ринку	517
Яков'юк С.-М.С.		
Волошин К.В.	Перспективи запровадження інновацій технологій на українському ринку страхування	518
Вуйчак С.С.	Ринок масової поведінки на ринку банківських послуг	519
Гаврилюк В.О.	Управління кредитним ризиком	520
Григоренко М.В.,	Перспективи розвитку нових видів страхування в Україні	521
Каганець Ю.В.		
Дідківська А.В.	Особливості управління ризиками інвестиційного портфеля	522
Дубина Д.В.	Необхідність удосконалення систем ризик-менеджменту українських підприємств в умовах воєнного конфлікту та майбутньої невизначеності	523
Дудник Я.В.	Екологічна відповідальність банківських установ – тренд на «зелений» банкінг	525
Карпіна А.С.	Ринок міжбанківського кредитування	527
Клишасова О.С.	Суттєві характеристики управління ризиком країни	528
Ковальчук П.А.	Цифрова валюта центрального банку: можливості та загрози	529
Корсун І.О.	Валютний ринок в кризові періоди 21 століття	530
Копицька Д.Ю.	Фінансова стійкість страхової компанії: фактори, методи оцінки та напрями вдосконалення	532
Красюк О.В.	Фінансова інклюзія як складова забезпечення фінансової стабільності в умовах невизначеності	533
Лозовська Д.С.	Тенденції та зміни у діяльності українських підприємств: аналіз воєнного періоду	534
Навчальні М.П.	Роль держави у підвищенні фінансової грамотності громадянства в Україні	536
Набокова А.С.,	Валютна політика у період з лютого по березень 2022 року:	
Чернишук Д.Ю.	вплив номіналістичного вторгнення на стабільність фінансової системи	537
Остапчук Н.О.	Ринок-менеджмент України. Геополітичні загрози Україні: санкції, торгові війни, політичні конфлікти	538
Поліщук І.В.	Особливості інвестиційних цілей страхових компаній та механізми їх досягнення в період нестабільності	540
Прихолько Д.О.	Роль держави та міжнародних організацій у мінімізації глобальних загроз	542
Севостьянов С.В.	Тенденції розвитку внутрішнього об'єктивного страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів	543
Сайчук В.І.	Ринок-менеджмент на підприємстві в умовах війни та повоєнного відновлення	545
Смолій І.М.,		
Росачко І.О.	Роль страхування у мінімізації ризиків та подоланні наслідків техногенних катастроф в Україні	547
Спасиченко О.В.	Виклики страхування воєнних ризиків	548
Стецьмах Д.В.	Використання опціонних стратегій Collar для управління ризиками сільськогосподарських товаропроductів	549
Тарасюк С.С.	Трансформація ринку автотранспортного страхування в Україні	550
Ширай С.О.	Ринок-менеджмент в умовах глобальних викликів, нестабільності та невизначеності	551
Шуничук Д.О.	Депозитні послуги фінансових установ в умовах сучасних викликів	552
Stniecka Svetlana	Artificial Intelligence to Ensure Creative Financial Leadership	553

Секція 11. Маркетингові аспекти ведення бізнесу в умовах невизначеності

Березовенко Д.В.	Особливості зміни поведінки українського споживача в кризових умовах	555
Березовенко В.О.	Формування споживачьких пріоритетів в Україні	557
Галайда С.В.	Переходи у працездатну частину різних категорій населення України та вплив їх поділення в умовах воєнного стану	559
Гольденштейн Я.А.	Формування комплексу маркетингу в банківській сфері на прикладі ПАТ АБ «Підприємство»	561
Гузнюк А.А.	Стратегія просування вугля на ринку роздрібно торгівлі України на базі дослідження споживчої поведінки	563
Джує М.В.	Модельно-рейтингові інструменти просування ідеї економічної грамотності серед молоді в Україні	565
Джує В.В.	Трансформація інтересів сучасного університету як суб'єкта неортодоксальних йому ринків	567
Сейн О.О.	Як зробити економіку України глобально значущою: конкурентні позиції очима молоді	568
Журба В.О.	Важливість управління брендом в умовах невизначеності	569
Зинданий А.Р.	Просування банківських послуг на міжнародних ринках в умовах діджиталізації світової економіки	571
Кирвич І.О.	Український ринок внутрішніх туристичних послуг: сучасний стан і тенденції розвитку	573
Клименко О.Ю.	Тенденції соціальної відповідальності бізнесу на ринку рекламних послуг України	575
Коробченко О.М.	Стратегічний аналіз впливу факторів ринкового середовища Японії та Австрії на діяльність компанії на міжнародному ринку функціональних сніжків	577
Кесякова А.О.	Тенденції ринку страхових послуг України в період воєнного стану	579
Куншпир Т.О.	Перспективи виходу українських виробників здорових снеків на італійський ринок	581

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ У ПОВОЄННІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ: ПОТЕНЦІАЛ ВІДНОВЛЕННЯ

Суло Тетяна Геннадіївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

I курс магістратури, ОП «Економіка та економічна політика»

Науковий керівник: к.е.н., доц. Красота Олена Вадимівна

HUMAN CAPITAL IN POST-WAR ECONOMY OF UKRAINE: THE POTENTIAL FOR RECOVERY

Human capital still remains a strategically important object of the Ukrainian economy. Considering the current global challenges facing our country, in particular military aggression, developing ways to restore human capital in the post-war period, creating appropriate strategies is an important task not only for the government, but also for specialists in various spheres of public life. Ukraine is already facing a number of challenges: significant losses of the working-age population, changes in the structure of the labor market, migration and other socio-economic consequences of the war. Therefore, it is relevant to study the possibilities and strategies for maximum use of the potential of human capital to recover the economic stability of Ukraine.

Людський капітал відіграє ключову роль в економічному зростанні та добробуті країни. В умовах сучасної економіки, яка базується на інформаційних технологіях і знаннях, рівень розвитку людського капіталу визначає темпи інновацій та зростання ВВП [2]. Повномасштабна війна, яка триває в Україні, є загрозою для збереження і розвитку її людського капіталу. Останній відіграє вирішальну роль у забезпеченні обороноздатності країни та її повоєнного відновленні. Формування інтелектуальної складової особистості, розширення її можливостей і перетворення на активного учасника економічних процесів мають бути серед головних пріоритетів державної політики [5].

2 червня 2021 року Указом Президента України була затверджена Стратегія людського розвитку, яка відображає п'ять стратегічних цілей у зазначеній сфері, а також їх конкретизацію у вигляді оперативних цілей. Це такі цілі:

Стратегічна ціль 1 – покращення медико-демографічної ситуації в Україні.

Стратегічна ціль 2 – розбудова освіченого, добросоціального, інклюзивного та інноваційного суспільства, у якому кожен громадянин має рівні можливості для навчання та розвитку, а наука є складником економічного зростання.

Стратегічна ціль 3 – формування всебічно розвиненої людини, патріота України, сприяння духовному розвитку та створення можливостей для творчого самовираження і самореалізації в культурному та спортивному напрямі.

Стратегічна ціль 4 – підвищення рівня життя, активізація зайнятості та забезпечення соціальної підтримки населення.

Стратегічна ціль 5 – забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження найліпших європейських стандартів гендерної рівності [7].

Зважаючи на те, що ця Стратегія була затверджена до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022 р., вона не враховує тих проблем і ризиків, які виникли впродовж наступних років. Тому державна політика у сфері людського капіталу потребує істотного корегування, спрямування основної уваги саме на відновлення людського капіталу в період повоєнного відновлення.

Наразі вагомим є проблема зовнішньої і внутрішньої еміграції населення (зокрема серед здобувачів освіти, висококваліфікованих кадрів), а також формування прощарку внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Війна значно скоротила кількість економічно активного населення, що створює загрози для повоєнного відновлення країни. Особливо критичною є втрата спеціалістів технічних та інженерних професій, а також науковців, які виїжджають за кордон у пошуках стабільності [1, с. 18]. ВПО стикаються з проблемами адаптації на нових місцях через відсутність роботи, житла та соціальної підтримки. Водночас відтік висококваліфікованих кадрів за кордон загрожує економічному розвитку, оскільки значна частина мігрантів не планує повернутися після закінчення бойових дій. За даними Центру Разумкова, «...у 2023 р. чисельність працездатного населення України скоротилась на 39,2%, порівняно з 2021 р. - з 17,4 млн до 12,5 млн, а у 2024-2032 рр., за прогнозними розрахунками, вона може знизитися до 11,7 млн. Згідно з дослідженням Українського інституту майбутнього, сьогодні в Україні 58,6% населення є професійно неактивними» [8, с. 3].

Традиційна для мирного часу ситуація «відтоку мізків (капіталу)» перетворюється в умовах війни у «втечу капіталу», тобто в неконтрольоване виведення значних обсягів ресурсів з країни через економічну та геополітичну нестабільність. «Втеча людського капіталу» в Україні зараз спричинена загрозою життю населення через військові дії, падінням рівня життя, відчуттям невпевненості в майбутньому.

Зарубіжний досвід відновлення людського капіталу під час та після війни показує необхідність впровадження системного, комплексного підходу та акцентує увагу на важливості психологічної підтримки суспільства. До прикладу, уряд Ізраїлю як країни, населення якої постійно перебуває в стресових умовах через тривалі воєнні й терористичні конфлікти, запровадив центри психологічної підтримки, на мікрорівні – програми управління стресом («психологічний захист»). Слід також звернути увагу на досвід США стосовно реінтеграції військовослужбовців, ветеранів у цивільне життя. Країна має найрозвиненішу систему реінтеграції, важливим компонентом якої є Міністерство у справах ветеранів. Подібні системи також діють в Ізраїлі та Німеччині [3, с. 4]. Україна також здійснює певні кроки до збереження національного людського капіталу. Зокрема 27.06.2023 р. було прийнято проект Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року, який має допомогти колишнім військовослужбовцям швидше адаптуватися до цивільного життя [4, с. 90].

Спираючись на існуючі проблеми у сфері людського капіталу, на досвід інших країн, пропонуємо такі шляхи відновлення людського капіталу в повоєнній економіці України (табл. 1):

Таблиця 1

Шляхи відновлення людського капіталу в повоєнній економіці України

Мета	Конкретизація завдань
Повернення біженців і мігрантів	<ul style="list-style-type: none"> дослідження соціально-економічної та психологічної природи «травм міграції»; створення сприятливих умов для повернення: гарантії безпеки, доступне житло, соціальні програми; упровадження державних програм реінтеграції (також для ветеранів): фінансова підтримка, субсидії для переселенців, гранти на започаткування бізнесу; створення умов для самореалізації: розвиток інноваційних секторів, підтримка висококваліфікованих кадрів; формування інституцій для підтримки ментального здоров'я.
Відновлення освіти та професійної підготовки	<ul style="list-style-type: none"> модернізація освітньої системи: створення навчальних програм, які відповідають потребам ринку праці; розширення доступу до професійної освіти: перекваліфікація та навчальні курси для людей, які втратили роботу через війну; поглиблення співпраці з міжнародними партнерами: програми обміну, спільні дослідницькі проекти, гранти на освіту.
Зміцнення ринку праці	<ul style="list-style-type: none"> збільшення кількості робочих місць: підтримка малого та середнього бізнесу, пільгові умови для підприємців; державні інвестиції в стратегічні галузі: будівництво, інфраструктура, енергетика, інноваційні технології; формування гнучких умов праці: віддалена робота, сприяння працевлаштуванню ВПО.
Інвестування у здоров'я та соціальне забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> розширення медичних послуг: психологічна реабілітація, підтримка ветеранів, забезпечення доступної медицини; програми соціального захисту: адресна допомога, виплати для постраждалих від війни; підтримка сімей із дітьми: розвиток дошкільної та шкільної освіти, створення умов для працевлаштування батьків.
Використання міжнародної підтримки та досвіду	<ul style="list-style-type: none"> залучення міжнародних інвестицій у людський капітал; упровадження успішних міжнародних практик; співпраця з міжнародними організаціями.

Джерело: розроблено автором на основі [6, с. 11-12].

Отже, відновлення людського капіталу в умовах глобальних викликів, а у випадку України – військової агресії, є критично важливим для повосної реконструкції та сталого розвитку нашої країни. Поєднання внутрішніх реформ, спрямованих на підтримку мігрантів і ВПО, розвиток освіти з міжнародною підтримкою та інвестиціями створить основу для відновлення та процвітання держави.

1. Антонюк В. П., Залознова Ю. С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни / НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ. 2023. 175 с.
2. Іванова Н.Ю., Жуков М.О. Втрати людського капіталу України унаслідок вторгнення рф. Збірка праць XIX Міжнародної наукової конференції «Наука та освіта», 15–22 січня 2025 р., м. Хайдусобосло, Угорщина. С. 103-106.
3. Кібальник Л., Кравченко О., Кушніренко Д. Міжнародні підходи до управління людськими ресурсами: адаптація для України у воєнний та повоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-10>
4. Красота, О.В. Реінтеграція та соціальна інклюзія ветеранів як фактор відтворення людського капіталу в умовах макроекономічної нестабільності. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2023. Вип. 2 (47). DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2023.47.8>
5. Оновлення стратегії людського розвитку: аспект репатріації біженців війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/onovlennya-stratehiyi-lyudskoho-rozvytku-aspekt-repatriatsiyi-bizhentsiv> (дата звернення: 10.02.2025).
6. Скороход І.П., Львова Н.В., Смаглій А.О. Взаємозв'язок інноваційних стратегій і збереження людського капіталу в Україні в умовах відновлення економіки. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2025. Вип. 14. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14754329>
7. Указ Президента України №225/2021. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2252021-39073> (дата звернення: 12.02.2025).
8. USAID. Razumkov centre. Людський капітал – виклики для відновлення України. 2024. URL: https://razumkov.org.ua/images/2024/05/29/2024-ПАКТ-9.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 12.02.2025).

Для програми конференції:

Author	Subject of the report /the supervisor
Tetiana Suslo, Master's degree, 1 year, Taras Shevchenko National University of Kyiv	<i>Human capital in post-war economy of Ukraine: the potential for recovery</i> (PhD in Economics, Associate Professor O. Krasota)
Сусло Т.Г., І курс магістратури, Київський національний університет імені Тараса Шевченка	<i>Людський капітал у повоєнній економіці України: потенціал відновлення</i> (к.е.н., доц. Красота О.В.)

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ВЕСНА 2025
ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ 2025: НОВІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ В
УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ДИПЛОМ

ЗА НАЙКРАЩУ ПРЕЗЕНТАЦІЮ

СЕКЦІЯ

Проблеми та перспективи економіки України в умовах
сучасних глобальних викликів

нагороджується:

Сусло Тетяна

Декан економічного
факультету

Анжела ІГНАТЮК

КИЇВ 2025

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Економічний факультет

**ШЕВЧЕНКІВСЬКА ВЕСНА 2026.
ЕКОНОМІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ В УМОВАХ
ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІКРИЗИ**

Матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної
конференції студентів, аспірантів та молодих вчених

Київ - 2026

Секція 8. Резильснтність національної економіки у вимірі економічної теорії та політики

Андрусик Александра Василівна	ВПЛИВ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ НА ЕКОНОМІЧНУ РЕЗИЛЬСНТНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІКРИЗИ	437
Басич Валерія Олегівна	РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У ФОРМУВАННІ РЕЗИЛЬСНТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	438
Григорук Максим Валерійович	ІНОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОСННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	440
Данчук Крістіна Юрївна	ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ФУНДАМЕНТ РЕЗИЛЬСНТНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	442
Дерев'янчук Катерина Михайлівна	ІНСТИТУЦІЙНІ ШОКИ ТА ЗЛОЧИННА ПОВЕДІНКА: ПАРАДОКСИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	443
Заваденко Олексій Миколайович	ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА КРЕАТИВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД	445
Засименко Ольга Юрївна	НОРМИ ЯК НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ РЕЗИЛЬСНТНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	446
Кабанов Олег Александрович	ІНДЕКС БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ ЯК КОМПОНЕНТ ФІНАНСОВОЇ РЕЗИЛЬСНТНОСТІ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ	447
Кравцов Валерій Денисович	МОДИФІКАЦІЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	449
Мерзляк Ілля Аркадійович	ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ КАРЛА МАРКСА У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗИЛЬСНТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	451
Обухов Ілля Євгенович	ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ НЕКОНВЕНЦІЙНИХ ІНСТРУМЕНТІВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ	452
Ольшесвський Дмитро Олегович	СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ДОВІРИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	453
Пашнюк Олександр Ярославович	ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ У ПІДВИЩЕННІ РЕЗИЛЬСНТНОСТІ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІКРИЗИ	454
Петришин Святослав Васильович	ЕТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ЯК ФАКТОР РЕЗИЛЬСНТНОСТІ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	455
Пецюрківська Софія Юрївна	МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДОБРОБУТ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТІЙКОСТІ ЕКОНОМІКИ	456
Почко Дарина Юрївна	ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЕКСПОРТУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РЕЗИЛЬСНТНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	458
Приходько Дар'я Андріївна	ІННОВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЗИЛЬСНТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	459
Савчук Катерина Віталіївна	ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ВНУТРІШНІЙ РЕСУРС ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬСНТНОСТІ УКРАЇНИ	461
Сумиш Костянтин Петрович	ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	463

Суслю Тетяна Геннадіївна	ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ І ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ	465
Таранова Тетяна Максимівна	УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗДОБУТТЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ	466
Шепель Софія Сергіївна	ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ЯК ФАКТОР РЕЗИЛЬСНТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДУГЛАСА НОРТА	468
Uliana Gerasymenko	MONETARY POLICY TRANSMISSION UNDER WARTIME CONDITIONS: THE NBU POLICY RATE AND MACROECONOMIC RESILIENCE IN UKRAINE (2022–2025)	469

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ І ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Суло Тетяна Геннадіївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

II курс магістратури, ОП «Економіка та економічна політика»

Науковий керівник: д.е.н., доц. Красота Олена Вадимівна

HUMAN CAPITAL OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MILITARY AND GLOBAL ECONOMIC CHALLENGES

Human capital is a strategic resource for national economic development and a key determinant of long-term competitiveness. Under conditions of full-scale war and growing global economic instability, the issue of its preservation and reproduction becomes critically important. Military aggression has led to significant demographic losses, large-scale external migration, destruction of educational and research infrastructure, structural transformations in employment, and increasing socio-psychological risks. At the same time, global challenges - inflationary pressures, energy instability, fragmentation of world markets, and intensified competition for highly skilled labour - further deepen internal structural imbalances and complicate the process of human capital recovery.

Людський капітал у сучасній економічній науці розглядається як стратегічний актив держави, що поєднує знання, уміння, навички, професійні компетентності, здоров'я та інноваційний потенціал особистості. В умовах воєнного стану та глобальної економічної нестабільності його роль трансформується з фактора зростання у фундаментальний елемент економічної резильєнтності. Повномасштабна агресія РФ 2022 року спричинила масштабні трансформації людського капіталу України. Йдеться про демографічні втрати, руйнування освітньо-наукової інфраструктури та вимушену міграцію мільйонів громадян. Це створює своєю чергою довгострокові ризики послаблення інтелектуального потенціалу країни [1, с. 18; 4].

Станом на 2024-2025 рр. понад 5 млн українців перебувають під тимчасовим захистом у країнах ЄС, причому значну частку становлять особи працездатного віку з високим рівнем освіти та кваліфікації [6]. Посилення даної тенденції спричинило «відтік мізків» («brain drain») і зниження інноваційної спроможності економіки. Водночас відбувається внутрішня деваліфікація робочої сили, зумовлена вимушеною зміною професій та перериванням трудових траєкторій [2, с. 101-103].

Поряд із цим на національну економіку впливають глобальні економічні виклики: інфляційні процеси, енергетична нестабільність, фрагментація міжнародних ланцюгів постачання та зростання гео економічної конкуренції. За визначенням Всесвітнього економічного форуму, саме ці глобальні ризики є ключовими на найближчі роки [8]. Для України це означає збереження високої невизначеності, тиску на доходи домогосподарств і звуження можливостей інвестування в освіту, охорону здоров'я та інновації. Відповідно, підвищення вартості енергоносіїв і споживчих товарів зменшує реальні доходи населення та обмежує можливості інвестування у власний розвиток. За оцінками міжнародних експертів, глобальна турбулентність посилює конкуренцію за таланти та сприяє перерозподілу людського капіталу між країнами [8].

Глобальні економічні виклики також посилюють структурні обмеження розвитку людського капіталу України. За оцінками Світового банку, у 2022 році ВВП України скоротився на 29,1%. Вже у 2023 р. спостерігалось зростання ВВП приблизно на 5%, проте економіка й надалі залишається нижче довоєнного рівня [7]. Одночасно уповільнення світового економічного зростання до близько 2-3% у 2025 році, за прогнозами Міжнародного валютного фонду, обмежує зовнішній попит й інвестиційні потоки [5]. Таким чином, поєднання воєнних і глобальних шоків створює подвійний тиск на людський розвиток України та якість його людського капіталу.

Важливим є врахування міжнародного досвіду відновлення людського капіталу в умовах економічної та геополітичної нестабільності. Досвід країн Західних Балкан, зокрема Хорватії та Сербії, засвідчує ефективність інтегрованої політики, спрямованої на поєднання програм зайнятості, підтримки освіти та соціальної реінтеграції населення після воєнних конфліктів. У Хорватії після завершення воєнних дій було зроблено акцент на модернізації системи освіти та стимулюванні підприємницької активності, що дозволило поступово компенсувати демографічні втрати. Країни Балтії, переживши масштабні трансформаційні шоки, використали інструменти цифровізації та інтеграції до європейського простору як механізм прискореного розвитку людського потенціалу [3]. Узагальнення цього досвіду свідчить про необхідність синергії освітньої модернізації, інституційної стабільності та інноваційної політики.

З урахуванням національних реалій і міжнародних практик доцільно виокремити такі стратегічні напрями забезпечення стійкості людського капіталу України (табл. 1).

Таблиця 1

Стратегічні напрями забезпечення резильєнтності людського капіталу України

Напря́м	Змі́ст
Реінтеграція та повернення громадян	Психологічна підтримка, програми професійної перепідготовки, гранти для започаткування бізнесу, житлові та безпекові гарантії
Освітня модернізація	Розвиток цифрового навчання, адаптація програм до потреб ринку праці, підтримка наукових досліджень
Адаптація ринку праці	Стимулювання зайнятості ВПО, підтримка малого та середнього бізнесу, розвиток дистанційної та інноваційної зайнятості
Інвестування у сферу охорони здоров'я	Психологічна реабілітація, інклюзивність медичних послуг, підтримка ветеранів
Інституційна інтеграція	Залучення міжнародних інвестицій, імплементація європейських практик управління людським розвитком

Джерело: складено автором на основі [2; 3; 4].

Отже, людський капітал України в умовах воєнних і глобальних економічних ризиків постає одним із ключових факторів економічної резильєнтності. Системна державна політика, орієнтована на інвестування в освіту, здоров'я, інновації та соціальну інтеграцію, має стати основою повоєнної модернізації. Реалізація комплексної стратегії дозволить не лише компенсувати втрати, а й сформувати нову модель інклюзивного та конкурентоспроможного розвитку людського капіталу.

1. Антонюк В. П., Залознова Ю. С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни : монографія. Київ : Інститут економіки промисловості НАН України, 2023. 175 с.
2. Лібанова Е. М. Війна та робоча сила: проблеми повернення біженців і відновлення людського капіталу в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 3 (49). С. 95-106. DOI: <https://doi.org/10.15407/vsn2025.04.038>
3. Красота О. В. Досвід Західних Балкан у відновленні людського капіталу: уроки для України. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2025. Випуск 2 (51). С. 128-143. DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2025.51.10>
4. Красота О. В., Суло Т. Г. Людський капітал України в умовах воєнних викликів. Сучасний стан та тенденції розвитку науки й освіти: матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф., 05.01.2026 р., м. Дніпро. Київ: Research Europe, 2026. С. 169-172.
5. International Monetary Fund. World Economic Outlook 2025. URL: <https://www.imf.org/en/publications/weo/issues/2025/10/14/world-economic-outlook-october-2025> (дата звернення: 02.03.2026).
6. The official site of the Operational Data Portal. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 01.03.2026).

7. World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf> (дата звернення: 02.03.2026).
8. World Economic Forum. Global Risks Report 2025. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2025/> (дата звернення: 01.03.2026).

Для програми конференції:

Author	Subject of the report /the supervisor
Suslo Tetiana, Master's degree, 2 year, Taras Shevchenko National University of Kyiv	Human capital of Ukraine in the conditions of military and global economic challenges (Doctor of Economics, Associate Professor Olena Krasota)
Сушло Т.Г., II курс магістратури, Київський національний університет імені Тараса Шевченка	Людський капітал України в умовах воєнних і глобальних економічних викликів (д.е.н., доц. Красота Олена Вадимівна)

**III Міжнародна науково-
практична конференція**

**III International scientific
and practical conference**

5 січня 2026 р.
м. Дніпро, Україна
.....
January 5, 2026
Dnipro, Ukraine

**Сучасний стан та тенденції
розвитку науки та освіти**

**Current state and development
trends of science and education**

III Міжнародна
науково-практична
конференція

**Сучасний стан та
тенденції розвитку
науки та освіти**

Матеріали

5 січня 2026 р.

м. Дніпро, Україна

ЗМІСТ

TABLE OF CONTENTS

СЕКЦІЯ 1. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ

SECTION 1. THEORY AND TEACHING METHODS

Івахно Н. О.	
"Де ти з'їси ці лини?", або чому мнемонічні фрази не завжди універсальні?.....	13
Макарук О. Л.	
Проектна та дослідницька діяльність як сучасні методики навчання.....	16

**СЕКЦІЯ 2. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
ТА ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ В ОСВІТІ**

**SECTION 2. INFORMATION TECHNOLOGIES
AND INNOVATIVE METHODS IN EDUCATION**

Вінтоняк Л. В.	
Формування цифрової компетентності здобувачів фахової передвищої освіти засобами ІКТ.....	19
Zhukevych, I., Novikova, I.	
Analyzing the transition from microlearning to virtual reality for enhanced learning opportunities.....	21
Жукова А. Р.	
Теоретичні засади, психологічні аспекти та перспективи впровадження в сучасній освіті едьютейнменту як інноваційної освітньої технології.....	24
Кулагін К. К., Квіткін К. П., Сізон Д. О.	
Технології штучного інтелекту в системі військової освіти та підготовки Збройних Сил.....	29
Міщук А. Ю.	
Міжнародний досвід у розробці профілю цифрових компетентностей педагогів.....	33

СЕКЦІЯ 8. ЕКОНОМІКА ТА ТЕХНОЛОГІЇ
 .....
SECTION 8. ECONOMICS AND TECHNOLOGY

Акименко О. Ю., Рогова І. С.	
Організація управлінського обліку в умовах цифровізації та зростання його ролі у прийнятті управлінських рішень.	148
Hviniashvili, T.	
Ukraine's economy modernization on the basis of innovative and digital development: challenges of the post-war period.	152
Дудчик О. Ю., Скубенич А. М.	
Оптимізація доходів та витрат підприємства з урахуванням міжнародного досвіду.	157
Кокорева О. В., Понідзельський І. В.	
Вплив ефективності збутової логістики на результати маркетингової діяльності підприємства.	161
Котенко Д. В.	
Впровадження сучасних технологій у навчально-виробничий процес зварювального виробництва в умовах невизначеності.	165
Красота О. В., Сусло Т. Г.	
Людський капітал України в умовах воєнних викликів.	169
Mikhno, I.	
The environmental-economic nexus of sustainable development: an integrated impact assessment model.	173
Pavliuk, E.	
The place of risk management in strategies for ensuring the economic security of enterprises.	177

4. Kamp, A., & Mulder, M. Digitalisation in vocational education: Challenges and opportunities. *Vocations and Learning*, 2019, Vol. 12, pp. 345–365. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12186-019-09224-8>.

5. UNESCO-UNEVOC. Digital transformation of technical and vocational education and training. *International Journal of Training Research*, 2021, Vol. 19(1), pp. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1080/14480220.2021.1916540>.

Красота О. В.,
 д-р екон. наук, доцент,
 доцент кафедри економічної
 теорії, макро- і мікроекономіки,
 Київський національний університет
 імені Тараса Шевченка, м. Київ

УДК 331. 005.95/.96, 331.5
 DOI: <https://doi.org/10.64076/ihrc260105.13>

Суло Т. Г.,
 здобувачка другого
 (магістерського) рівня вищої освіти,
 Київський національний університет
 імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Повномасштабна агресія РФ у 2022 році стала екзистенційним викликом для України, поставивши під загрозу стійкість її соціально-економічного устрою та безпеку людського капіталу. Окрім безпрецедентної міграції та прямих демографічних втрат, країна зіткнулася з девальвацією людського капіталу внаслідок руйнування освітньо-наукового простору, фізичного знищення об'єктів капіталізації знань (університетів, наукових центрів, технологічних підприємств) та глибокої травматизації суспільства. Сьогодні ми констатуємо не просто втрату ресурсів, а виникнення критичних розривів у відтворенні людського капіталу – головного драйвера інноваційної трансформації та економічного суверенітету держави.

У сучасній науковій парадигмі поняття людського капіталу еволюціонувало від вузької економічної категорії (сукупності знань, навичок, здоров'я) до статусу стратегічного активу та засадничого фактора макроекономічної стійкості. В умовах воєнного стану людський капітал виступає фундаментом соціальної згуртованості та адаптивності суспільства. Питання його збереження є не лише гуманістичним пріоритетом, а й передумовою інвестиційної привабливості України у період повоєнного відновлення.

Сучасне трактування поняття людського капіталу охоплює інтегральну єдність когнітивних здібностей, професійних компетентностей, фізичного й ментального здоров'я, а також креативного потенціалу індивіда. Проте в умовах війни та загальної нестабільності визначального значення набуває інституційне середовище (державна політика, правовий захист, підтримка бізнесу). Саме воно визначає, чи конвертується накопичений людський капітал у реальну продуктивність праці, чи залишиться нереалізованим через бар'єри, викликані війною.

Повномасштабна війна радикально прискорила інтелектуальне вимивання українського людського капіталу. Ключовою загрозою є не лише фізичне скорочення населення, а й масштабний "відтік мізків". Станом на 2024–2025 роки понад 5 млн українців перебувають під тимчасовим захистом у країнах ЄС [7]. Оскільки значну частку мігрантів становлять особи репродуктивного віку з високим рівнем освіти, країна втрачає найбільш продуктивну частину свого активу, що створює ризик довгострокової деградації інтелектуального потенціалу нації.

Війна спричинила глибокі деформації у сфері зайнятості: відбулася масова втрата фахової ідентичності та декваліфікація робочої сили. Багато громадян опинилися в умовах "професійного вигнання", змінюючи кваліфіковану працю на низькокваліфіковану заради виживання, що веде до "омертвіння" раніше накопиченого людського капіталу. Вже сьогодні, за даними Deloitte Ukraine, понад третина підприємств відчуває гострий дефіцит кваліфікованих кадрів, що безпосередньо стримує економічну активність [6].

Фундаментальною, проте часто недооціненою загрозою є погіршення психологічного стану населення. Хронічний стрес та посттравматичні стани безпосередньо знижують когнітивні здатності та трудову мотивацію. Статистичні дані початку 2025 року є критичними: 83% населення перебувають у стані високого стресу, а безпекові ризики залишаються домінуючим фактором психологічного тиску (74% опитаних). Фінансова незахищеність (52%) та страх втрати доходів (39%) додатково підривають здатність індивіда до самоінвестування та професійного розвитку [4]. Без системної реабілітації та психологічного відновлення подальша капіталізація людського ресурсу стає неможливою.

Наука й освіта залишаються критичними інструментами мінімізації втрат людського капіталу в умовах війни. Цифровізація освітнього простору стала ключовим фактором стійкості, дозволивши забезпечити безперервність капіталізації знань для внутрішньо переміщених осіб та українців за кордоном. Водночас війна поглибила освітню нерівність, що вимагає переходу до інклюзивної моделі, заснованої на принципах навчання впродовж життя. Пріоритетом має стати не лише розвиток цифрових компетенцій, а й гнучка адаптація освітніх програм до динамічних запитів ринку праці воєнного та поствоєнного періодів.

На основі аналізу вітчизняного досвіду та міжнародних практик відбудови, доцільно визначити такі вектори збереження людського капіталу України.

По-перше, необхідно забезпечити комплексну реінтеграцію, соціалізацію та створення інклюзивних механізмів повернення ветеранів та внутрішньо переміщених осіб до активного економічного життя. Це передбачає синергію психологічної реабілітації, професійної перепідготовки (reskilling) та забезпечення гідних умов праці як фундаменту для відновлення їхнього трудового потенціалу [5].

По-друге, важливою є дистанційна капіталізація діаспори. Це передбачає розробку інструментів залучення людського капіталу українських мігрантів до національної економіки без обов'язкового фізичного повернення (через цифрові платформи, науковий нетворкінг та трансфер знань), що дозволить частково нівелювати ефект "відтоку мізків" [3, с. 102].

По-третє, держава має інвестувати в модернізацію освітньо-наукової інфраструктури та розвиток інноваційних екосистем, використовуючи досвід країн, що проходили післявоєнну відбудову. Корисним в цьому контексті є досвід Західних Балкан, зокрема Хорватії та Сербії. Основний фокус має бути спрямований на інтеграцію науки, освіти та високотехнологічного бізнесу [1].

Підсумовуючи викладене вище, пропонуємо трирівневу стратегію розвитку людського капіталу України (рис. 1).

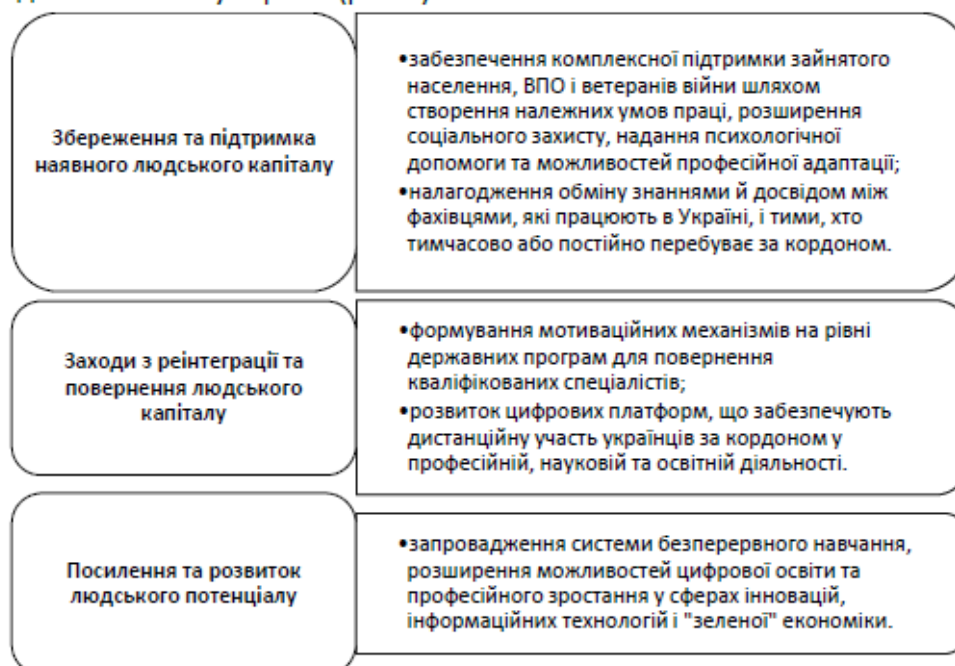

Рис. 1. Трирівнева стратегія розвитку людського капіталу України

Джерело: складено авторами самостійно на основі [2; 3].

Людський капітал постає фундаментальним стратегічним активом, від стану якого залежить не лише темп соціально-економічного відновлення України, а й успішність її повоєнної модернізації в цілому. Масштабна девальвація цього ресурсу внаслідок війни вимагає негайного переходу до комплексної державної політики, спрямованої на системне інвестування в освіту, охорону здоров'я, психологічну реабілітацію та створення інклюзивної інфраструктури ринку праці.

Ефективна реалізація запропонованої трирівневої стратегії дозволить не лише компенсувати воєнні втрати, а й сформувати якісно нове підґрунтя для інноваційного прориву. Це створить передумови для стабільного зростання продуктивності праці, зміцнення національного добробуту та формування стійкої моделі інклюзивного економічного зростання України.

Список використаних джерел

1. Красота О. В. Досвід Західних Балкан у відновленні людського капіталу: уроки для України. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2025. Вип. 2 (51). С. 128-143. DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2025.51.10>.
2. Круглов В. В., Терещенко Д. А. Державна політика відновлення людського капіталу України в післявоєнний період. *Освітня аналітика України*. Київ, 2023. Вип. 2. С. 21-33. DOI: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/2_Kruglov_Tereshchenko_223_2023_21-33.pdf.
3. Лібанова Е. М. Війна та робоча сила: проблеми повернення біженців і відновлення людського капіталу в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. Київ, 2023. № 3 (49). С. 95-106. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038>.
4. Офіційний веб-сайт Всеукраїнської програми ментального здоров'я "Ти як?". Українці відчувають стрес і тривогу, але обирають конструктивні копінгіві стратегії реагування на ці стани. URL: <https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyraiut-konstruktyvni-kopinhovi-stratehii-reahuvannya-na-tsi-stany> (дата звернення: 01.01.2026).
5. Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України. Уряд ухвалив рішення, яке запускає програму Міністерства у справах ветеранів із забезпечення ветеранів та їхніх родин безоплатною психологічною допомогою. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-iake-zapuskaie-prohramu-minveteraniv-iz-zabezpechennia-veteraniv-ta-ikhnikh-rodyn-bezoplatnoiu-psykholohichnoiu-dopomohoiu> (дата звернення: 01.01.2026).
6. The official site of the Deloitte Ukraine. Human Capital Trends Report 2025. URL: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/human-capital-trends-2025.html> (дата звернення: 01.01.2026).
7. The official site of the Operational Data Portal. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 02.01.2026).

СЕРТИФІКАТ

№ 260105070

підтверджує, що

Сусло Т. Г.

взяв(ла) участь у III Міжнародній науково-практичній конференції
“Сучасний стан та тенденції розвитку науки та освіти”

**Кількість годин – 6 годин
(0,2 кредиту ЄКТС)**

**Відповідальний секретар
конференції**

**5 січня 2026 р.
м. Дніпро**

Верифікувати та перевірити автентичність сертифіката
можна за посиланням: <https://researcheurope.org/verification>

Додаток А.6

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2025. № 11.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.63>

УДК 331. 005.95/.96, 331.5

О. В. Красота,

*д. е. н, доцент, доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8840-3119>

Т. Г. Сусло,

магістрантка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8657-2542>

**ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ДРАЙВЕР СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ**

О. Krasota,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics, Taras Shevchenko
National University of Kyiv*

T. Suslo,

Master's student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

HUMAN CAPITAL AS A DRIVER

OF SOCIO-ECONOMIC RECOVERY IN UKRAINE

У статті розглянуто роль людського капіталу як драйвера соціально-економічного відновлення України. Здійснено теоретичний аналіз сутності людського капіталу через історичну ретроспективу. Визначено основні виклики та проблеми, спричинені повномасштабним вторгненням росії в Україну в 2022 році: демографічні втрати, трудову міграцію, погіршення стану здоров'я населення, особливо його психологічної складової, руйнування освітньої та наукової інфраструктури. Обґрунтовано, що відновлення людського капіталу потребує значних інвестицій в освіту, охорону здоров'я, психологічну реабілітацію, перекваліфікацію кадрів і створення гідних умов праці. Особливу увагу приділено питанням реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та поверненню українських фахівців із-за кордону.

Запропоновано стратегічні інклюзивно спрямовані напрями розвитку людського капіталу під час війни та в період повоєнної відбудови. Окреслено підхід щодо підтримки українських фахівців, які залишаються за кордоном. Наголошено, що будь-які дії, спрямовані на збереження та розвиток людського капіталу, є фундаментом інноваційного відновлення, підвищення продуктивності праці та стійкого інклюзивного економічного зростання України.

The article explores the crucial role of human capital as the key driver of Ukraine's socio-economic recovery and sustainable development. A theoretical analysis of the essence of human capital is conducted through a historical retrospective, revealing its evolution as an economic and social category that integrates knowledge, skills, health, creativity, and social cohesion. The study identifies the main challenges and structural problems that emerged as a result of the full-scale russian invasion of Ukraine in 2022, including severe demographic losses, massive labor migration, deterioration of public health, especially its psychological dimension, and the large-scale destruction of educational, research, and innovation infrastructure. It is substantiated that rebuilding and enhancing the nation's human potential requires long-term, systematic investments in education, healthcare, psychological rehabilitation, workforce reskilling, and the creation of decent and inclusive working conditions that stimulate productivity and motivation.

Special attention is devoted to the reintegration of internally displaced persons and veterans, as well as to the return and effective utilization of Ukrainian professionals who temporarily reside abroad.

The article proposes strategic inclusive directions for post-war human capital development: modernization of the educational and scientific systems, reconstruction of an inclusive and resilient labor market, acceleration of digital transformation in socio-economic processes, and the formation of strong partnerships between the state, private sector, and civil society institutions. Furthermore, the research outlines approach for supporting and engaging skilled Ukrainian specialists who remain abroad, emphasizing their potential contribution to national reconstruction through remote participation and transnational collaboration. The conclusions highlight that any actions aimed at preserving, restoring, and developing human capital constitute the essential foundation for innovative renewal, increased labor productivity, and the sustainable and inclusive economic growth of Ukraine in the post-war era.

Ключові слова: людський капітал, макроекономічна стабільність, соціально-економічне відновлення, «відтік мізків», реінтеграція, інклюзія, інклюзивне економічне зростання, трансфер знань.

Keywords: human capital, macroeconomic stability, socio-economic recovery, brain drain, reintegration, inclusion, inclusive economic growth, knowledge transfer.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, розпочате у 2022 році, спричинило критичні порушення макроекономічної стабільності та викликало системні й глибокі трансформації в демографічній, економічній і соціальній сферах. Руйнування життєво важливої інфраструктури (зокрема, освітніх та наукових осередків), стрімке зниження рівня зайнятості, вимушена внутрішня та зовнішня міграція громадян, а також погіршення ментального здоров'я населення створили безпрецедентні виклики та загрози для збереження та ефективного розвитку

людського капіталу національної економіки. Втрата висококваліфікованих кадрів і структурна деформація ринку праці безпосередньо обмежують потенціал сталого економічного зростання та інноваційного відновлення країни.

У сучасних кризових умовах людський капітал набуває статусу ключового драйвера модернізації економіки, зміцнення соціальної згуртованості суспільства та підвищення конкурентоспроможності України на глобальній арені. Відтак, актуальність проблеми полягає в необхідності формування комплексної та ефективної системи відтворення, розвитку та раціонального використання людського капіталу. Така система має охоплювати взаємопов'язані освітню, медичну, соціальну, економічну й інноваційну політики, реалізовані на засадах всеохопності та інклюзивності.

Дослідження тенденцій і проблем розвитку людського капіталу дозволяє визначити стратегічні пріоритети державної політики повоєнної відновлення, спрямованої на забезпечення інклюзивного економічного зростання, зміцнення трудового та інтелектуального потенціалу, а також впровадження умов для повернення та реінтеграції українців з-за кордону та залучення ветеранів війни до ринку праці. Вирішення цього завдання має не лише теоретичне, а й стратегічно важливе значення для соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші спроби аналізу людських ресурсів були здійснені класиками економічної думки: А. Смітом, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Мілем, К. Марксом, Л. Вальрасом та І. Фішером. Категорія «людський капітал» увійшла в науковий обіг на початку 1960-х років, коли увага дослідників була спрямована на економічну цінність знань, навичок і компетенцій людини. Виникнення та розвиток теорії людського капіталу традиційно пов'язують із працями таких дослідників як: Т. Шульца, Г. Беккера, С. Кузнеця, Л. Туроу та Ф. Махлупа.

У 1990-х роках ХХ ст. теорія людського капіталу активно розвивалась у

працях українських економістів, таких як: О. Грішнова, А. Колот, В. Лагутін, Е. Лібанова, Д. Ливч, В. Мандибура, І. Петров та А. Шахнота. Їхні дослідження зосереджували увагу на практичних аспектах формування та відтворення людського капіталу в національній економіці, підкреслюючи його значення для стабільного розвитку регіонів та держави в цілому.

Сучасні наукові публікації та аналітичні матеріали висвітлюють проблеми людського капіталу в умовах повномасштабної війни та післявоєнного відновлення України. В. Антонюк і Ю. Залознова визначають загрозливі тенденції в регіональному відтворенні людського капіталу, зокрема втрату кваліфікованих кадрів та демографічні дисбаланси [1]. Е. Лібанова досліджує вплив війни на міграційні процеси, інтеграцію біженців та відновлення професійного потенціалу [7]. О. Білецький, В. Круглов разом із Д. Терещенком зосереджуються на управлінських та державних стратегіях ефективного використання людського капіталу в кризових умовах [2; 6].

Дослідження Т. Ясінської підкреслює, що розвиток людського капіталу є ключовою умовою соціально-економічного відновлення, підвищення продуктивності праці та стабілізації підприємницького сектору [14]. О. Новікова, Ю. Залознова та Н. Азьмук звертають увагу на роль цифровізації та інноваційних технологій у відновленні професійних компетенцій працівників [9]. Вивченням проблем у сфері розвитку людського капіталу займаються вітчизняні та зарубіжні науково-дослідницькі й аналітичні центри, міжнародні організації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри численні дослідження людського капіталу в Україні, залишається низка невирішених питань, що потребують системного аналізу, зокрема: інтеграція внутрішньо переміщених осіб та ветеранів війни на ринок праці з урахуванням психологічних і професійних змін, комплексне використання цифрових технологій для підвищення ефективності людського капіталу в Україні та за її межами, репатріація українських фахівців із-за кордону та забезпечення

інклюзивності в стратегіях розвитку держави.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичний аналіз трансформаційних процесів і системних викликів, що постали перед людським капіталом України в умовах військової агресії та повоєнного відновлення, а також розробка відповідних стратегічних напрямів національної політики його відновлення і збереження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження генези й еволюції концепції людського капіталу є важливим етапом для розуміння причин актуальності даної теорії в XXI столітті. Осмислення ролі та значення людини в економічній думці має еволюційний характер: від рабовласницького устрою, де людина була об'єктом господарства, власністю, а її цінність визначалася здатністю здобувати матеріальні блага чи виконувати фізичну роботу, до сучасного інформаційного суспільства, де людина є суб'єктом господарювання, особистістю з певним індивідуальним набором характеристик й інтелектуальним каталізатором суспільного розвитку [8, с. 315].

Ми трактуємо людський капітал як сукупність знань, умінь, навичок (професійних, особистісних), характеристик (фізіологічних, професійних, особистих), творчих здібностей, ряду компетентностей, які за відповідних умов створюють стратегічну цінність для національної економіки. Під відповідними умовами мається на увазі: геополітична стабільність, безпекові умови, гідні умови праці, наявність простору для розвитку та реалізації тощо. З огляду на зазначене вище, створено логічний ряд, який пояснює передумови розвитку людського капіталу й національної економіки в цілому (рис. 1):

Рис. 1. Передумови розвитку людського капіталу та національної економіки

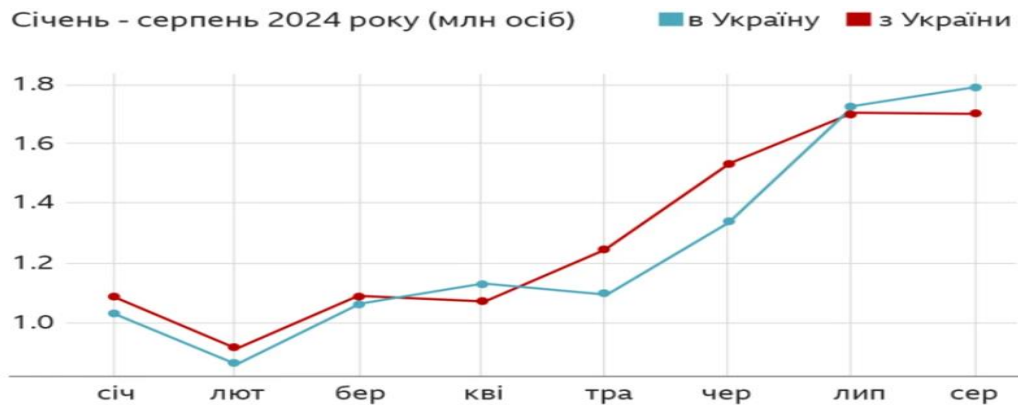
Джерело: складено авторами самостійно.

У контексті досліджуваної проблематики ключовим є розуміння того, що військовий стан в Україні унеможлиблює (або значно ускладнює) забезпечення базових передумов для відтворення людського капіталу. Ця обставина актуалізує необхідність формування альтернативних сприятливих умов та механізмів його розвитку.

Воєнна агресія прискорила відтік висококваліфікованих кадрів, акцентуючи проблему високотехнологічної еміграції («відтік мізків», «brain drain»), яка безпосередньо загрожує потенціалу економічного відновлення. При оцінці масштабів втрат людського капіталу необхідно враховувати не лише пряму трудову міграцію, а й комплексний вплив, що охоплює:

- міграцію молоді, тобто втрату потенційного, ще не реалізованого людського капіталу країни;
- вимушену перекваліфікацію економічно активного населення, зокрема ветеранів війни, які до повномасштабного вторгнення були фахівцями в інших сферах;
- нереалізований потенціал громадян, які через кризові умови не можуть повноцінно брати участь в економічній діяльності та розвивати свої здібності й компетенції.

За даними Євростату, на кінець липня 2024 року тимчасовий захист в ЄС отримали 4,1 млн українців, переважно в Німеччині та Польщі. Майже половина серед них - це жінки, третина - діти, менше чверті - чоловіки. За даними Державної прикордонної служби, щомісяця з січня по квітень 2024 року кількість перетинів кордону на виїзд та в'їзд був на рівні одного мільйона людей, але виїздили на кілька десятків тисяч більше [13] (рис. 2).

Рис. 2. Кількість українців, які виїхали з України та в'їхали в Україну станом на січень-серпень 2024 року (млн осіб)

Джерело: [13].

Але вже у першому півріччі 2025 року Державною прикордонною службою зафіксовано 16,47 млн перетинів кордону. Це на 4% більше, ніж за той самий період попереднього періоду (рис. 3). В середньому щомісяця українці перетинають кордон 2,35 млн разів. 7,17 млн громадян виїхали з України з січня по червень, натомість повернулися - 6,92 млн. Таким чином, у 2025 році країну покинуло на 250 тисяч осіб більше, ніж повернулося. Утім, це в 1,6 рази менше, ніж за аналогічний період 2024 року: тоді різниця складала 404 тисячі осіб [10].

Рис. 3. Кількість зафіксованих перетинів державного кордону українцями станом на I півріччя 2022 - I півріччя 2025 років (млн осіб)

Джерело: [10].

За даними ООН, станом на 3 жовтня 2025 року тимчасовий захист у європейських країнах мали 5 192 110 українців. Ще майже 560 000 українців отримали захист поза Європою [18].

Існує загроза масового виїзду молоді за кордон у зв'язку з набуттям чинності Постанови Кабінету Міністрів України про виїзд за кордон чоловікам віком від 18 до 22 років. Окремих статистичних обліків щодо цієї категорії населення не передбачено, проте є ймовірність виникнення демографічних наслідків. З огляду на мету затвердження даної Постанови, яка стосується безперешкодного здобуття молоддю освіти за кордоном, це може посприяти розвитку українського людського капіталу, але лише за умови дотримання вибудованої державної стратегії його збереження.

Аналіз статистичних даних показує, що на мезорівні демографічні втрати та міграційні процеси у перші місяці повномасштабного вторгнення призвели до критичного зменшення висококваліфікованих працівників саме в західних та центральних регіонах країни [1, с. 45]. Дослідження Deloitte Ukraine 2025, здебільшого сконцентровані на мікрорівні, показують, що понад 37% компаній відчувають дефіцит кваліфікованих кадрів, а 84% повідомляють про брак компетентних фахівців на ключових посадах [15, с.

18]. Ці дані підтверджують, що «відтік людського капіталу» створюють системну загрозу для соціально-економічного відновлення країни.

Відтак перед Україною постає критично важливе завдання – збереження існуючого людського капіталу, повернення або ж підтримка вимушено емігрованих українських фахівців та реінтеграція внутрішньо переміщених осіб і ветеранів війни на ринок праці. Очевидно, що без належних програм репатріації та системи стимулів для повернення кадрів, відновлення людського капіталу буде неповним [7, с. 102; 2, с. 56]. У комплексі з цифровізацією освітньо-наукових процесів та впровадженням гнучких програм перекваліфікації можна істотно полегшити даний процес і скоротити втрати обсягу інформації, знань і компетенцій [6, с. 92]. До прикладу, онлайн-платформи для дистанційного навчання та професійної адаптації внутрішньо-переміщених осіб можуть стати інструментом ефективної реінтеграції [9, с. 33]. На нашу думку, цифрові платформи повинні стати частиною державної стратегії відновлення людського капіталу, оскільки вони забезпечують доступ до освіти та професійного розвитку навіть для тих, хто перебуває за межами країни.

Неможливо відновити людський капітал без урахування психологічних травм, зокрема травми міграції, та соціальних наслідків війни. Перебування в постійному стресі, і, як наслідок, посттравматичний синдром та тривале перебування у стані невизначеності негативно впливають на мотивацію працівників до праці та її продуктивність [14, с. 114].

Відповідно до результатів соціологічного дослідження «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни», станом на січень 2025 року війна та пов'язані з нею наслідки залишаються основним фактором психологічного напруження: 83% опитаних відчують високий рівень стресу, 78% безпосередньо пов'язують це з повномасштабним вторгненням; фінансові труднощі турбують 52% населення; соціально-політична ситуація викликає занепокоєння в 47% респондентів. Найбільше

людей відчувають занепокоєння через безпеку близьких (зростання до 74%) та через ризик для життя й можливість отримати травми (54%). А частка респондентів, які занепокоєні втратою джерел доходу, становить 39% [11].

Тому психологічна підтримка – не менш важливий елемент державної економічної політики збереження людського капіталу. Без уваги до психологічних аспектів ризик втрати кваліфікованих кадрів залишається високим. Також знижені стандарти умов праці, відсутність соціальних гарантій та недоопрацьованість системи підтримки ветеранів війни і внутрішньо-переміщених осіб гальмують процес відновлення людського капіталу [3, с. 77].

Зарубіжний досвід відновлення людського капіталу під час та після війни показує необхідність впровадження системного, комплексного підходу та акцентує увагу на важливості психологічної підтримки суспільства. До прикладу, уряд Ізраїлю як країни, населення якої постійно перебуває в стресових умовах через тривалі воєнні й терористичні конфлікти, запровадив центри психологічної підтримки, а на мікрорівні – програми управління стресом («психологічний захист») [4, с. 4].

Після югославських воєн 1990-х років Сербія зазнала масштабного відтоку молоді, науковців і фахівців. Причиною цього стали: економічна ізоляція, політична нестабільність, відсутність можливостей для самореалізації. Після 2000 року уряд почав упроваджувати низку програм для повернення людського капіталу, зокрема:

- створення Національного фонду інновацій для фінансування молодих науковців і стартапів;
- запуск програми співпраці з діаспорою, зокрема проєкт Таска Povratka;
- введення податкових пільг для фахівців, які поверталися в країну [19].

Не менш важливою була міжнародна підтримка, яка сприяла створенню технопарків у Белграді, Ніші та Новому Саді. Хоча повного повернення людського капіталу в Сербії не відбулося, проте держава поступово

переходить до моделі циркуляційної міграції – коли фахівці працюють за кордоном, але підвищують свою компетентність, інвестуючи в освіту, як резиденти своєї країни [19].

Показовим є і досвід Хорватії. Після війни за незалежність 1991-1995 років країна втратила сотні тисяч жителів – не лише через бойові дії, а й через еміграцію кваліфікованих кадрів. Із початку 2000-х років уряд зосередив увагу на такому етапі відбудови, як людський розвиток. Було впроваджено Програму повернення та реінтеграції біженців і переселенців, яка передбачала не тільки забезпечення житлом, а й надання громадянам умов для реалізації освітніх і трудових можливостей. У партнерстві з ЄС було запропоновано Ініціативу для розвитку людського капіталу (Human Resources Development Programme) [17]. Хорватія активно використовує гранти ЄС на підвищення конкурентоспроможності своїх фахівців на ринку праці та розвиток стартапів з метою перетворення вимушеної трудової еміграції на ресурс розвитку, а не втрату [16].

Слід також звернути увагу на досвід США стосовно реінтеграції військовослужбовців, ветеранів війни у цивільне життя. Країна має найрозвиненішу систему реінтеграції, важливим компонентом якої є Міністерство у справах ветеранів. Подібні системи також діють в Ізраїлі та Німеччині [4, с. 4].

Україна також здійснює певні кроки до збереження національного людського капіталу. Зокрема 27.06.2023 р. було прийнято проєкт Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року, який має допомогти колишнім військовослужбовцям швидше адаптуватися до цивільного життя [5, с. 90]. А 31.12.2024 року ця Стратегія була затверджена до 2033 року затверджено операційний план заходів з її реалізації у 2025-2027 роках.

На основі проведеного аналізу проблем людського капіталу в Україні, загального бачення шляхів їх розв'язання вважаємо за доцільне запропонувати

трирівневу стратегію розвитку людського капіталу України (рис. 4):

Збереження існуючого людського капіталу

- підтримка працюючих, ВПО та ветеранів війни шляхом забезпечення гідних умов праці, соціальних гарантій, психологічної реабілітації та перекваліфікації;
- трансфер знань між фахівцями, що проживають в Україні, і тими, хто з певних обставин проживає за кордоном.

Програми реінтеграції та репатріації

- створення стимулів для повернення фахівців, а також запровадження цифрових платформ для віддаленої участі українців за кордоном у професійній, науковій та освітній діяльності.

Розвиток потенціалу

- впровадження системи безперервного навчання, цифрової освіти та професійного розвитку у сфері інновацій, ІТ та зеленої економіки.

Рис. 4. Трирівнева стратегія розвитку людського капіталу України

Джерело: складено авторами самостійно на основі [6; 7;14].

У контексті першого рівня доцільно розширити державні цифрові програми у сфері перекваліфікації та самозайнятості внутрішньо переміщених осіб. Також уряд уже ухвалив рішення щодо запровадження програми Міністерства у справах ветеранів із забезпечення ветеранів та їхніх родин безоплатною психологічною допомогою [12]. На нашу думку, цю програму слід розширити та додати елементи професійної адаптації ветеранів війни. Відповідно до стандартів Міжнародної організації праці та рекомендацій ЄС, необхідно запровадити систему мінімальних гарантій щодо рівня оплати праці та безпечних умов для бізнесу, що залучений у повоєнну відбудову. Також слід розширити Всеукраїнську програму ментального здоров'я «Ти як?», яка створена під егідою першої леді. Вона має бути більш інклюзивною й стати частиною державної політики людського розвитку. Інклюзивна спрямованість означає залучення до цієї програми всіх груп населення - незалежно від віку, статі, стану здоров'я, соціального статусу, місця проживання чи життєвих

обставин. Такий підхід передбачає доступність психологічної підтримки і для людей з інвалідністю, і для ветеранів війни, і для внутрішньо переміщених осіб, і для дітей – для всіх, хто постраждав від війни. Інклюзивний підхід є основою численних сучасних державних і суспільних програм, оскільки він артикулює рівні можливості, соціальну залученість та людський розвиток як ключові принципи сталого розвитку країни.

Українці, які в найближчий час не планують повертатися, можуть брати участь у розвитку країни завдяки здобуткам цифровізації. Для цього передбачається:

- створення спеціальної платформи для участі фахівців за кордоном у державних і комерційних проєктах, де фахівці можуть обмінюватися досвідом, створювати спільноти для обміну знаннями;
- залучення українських науковців до міжнародних грантових програм, які підтримують спільні дослідження з українськими університетами.

На основі досвіду інших країн для другого рівня пропонується створення державних програм, які включатимуть:

- податкові пільги та гранти для фахівців, які повертаються;
- забезпечення житлом молодих спеціалістів;
- інтеграційні центри на місцях, де спостерігається високий рівень проживання ВПО;
- запровадження спеціалізованої програми для самореалізації та працевлаштування ветеранів, що поєднує професійне навчання, фінансові стимули та психологічну підтримку для колишніх військових.

Третій рівень передбачає поєднання переваг диджиталізації з розвитком людського капіталу, а саме оновлення освітніх стандартів відповідно до компетентнісного підходу OECD та моделі «Lifelong Learning». Університети мають стати центрами інноваційного відновлення через державно-приватне партнерство [9, с. 33]. Важливим є дотримання інклюзивного підходу, проте з метою загального розвитку людського капіталу доцільно створити єдину

освітню онлайн-екосистему, де всі категорії населення отримуватимуть доступ до безкоштовних курсів за фахом або за бажаним напрямком саморозвитку учасника. Фінансова компонента також має бути врахована, тому пропонується створення державного інвестиційного фонду з розвитку людського потенціалу, який фінансуватиме освітні проєкти, стартапи та наукові дослідження, особливо ті, що пов'язані з подальшою відбудовою України [15, с. 18].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Проведений комплексний аналіз наукових праць, статистичних даних та програмних документів національного та міжнародного рівня дозволяє сформулювати низку ключових висновків щодо критичного стану та перспектив розвитку людського капіталу України в умовах військової агресії.

Стратегічне значення людського капіталу як провідного драйвера соціально-економічного відновлення України беззаперечно підтверджено як у науковому дискурсі, так і в пріоритетах державної політики. Однак, констатовано суттєвий розрив між усвідомленням вирішальної ролі людського капіталу та реальною ефективністю впровадження відповідних державних програм і практичних інструментів.

Критичним завданням національної політики є нейтралізація ризиків втрати інтелектуальної складової людського капіталу. З огляду на зростаючу категорію громадян, які не планують негайно повертатися в країну, доцільно розробити механізми їх дистанційного залучення до збереження та розвитку національного людського капіталу. Це дозволить консолідувати знання, вміння, навички та досвід українських фахівців, незалежно від їхнього фізичного місцезнаходження.

Отже, забезпечення сталого розвитку людського капіталу України в умовах війни вимагає впровадження комплексної стратегії. Вона має поєднувати три ключові напрями: оперативну підтримку та збереження існуючого людського капіталу, ефективну реінтеграцію внутрішньо

переміщених осіб, ветеранів та всіх постраждалих від війни, активне залучення українських фахівців з-за кордону. Така стратегія слугуватиме потужною основою для повоєнного відновлення країни та забезпечення інклюзивного економічного зростання.

Література

1. Антонюк В. П., Залознова Ю. С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни : монографія. Київ : Інститут економіки промисловості НАН України, 2023. 175 с.
2. Білецький О. В. Використання людського капіталу в умовах війни: управлінський аспект. *Економіка та держава*. 2023. № 12. С. 53-58. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.14>
3. Зачосова Н. В. Основи політики збереження людського капіталу у воєнний та післявоєнний час для потреб економічного відновлення і зростання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Економіка*. Ужгород, 2023. Вип. 47. С. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2023-11-12-312-313-17-28>
4. Кібальник Л., Кравченко О., Кушніренко Д. Міжнародні підходи до управління людськими ресурсами: адаптація для України у воєнний та повоєнний період. *Економіка та суспільство*. Одеса, 2024. Вип. 66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-10>.
5. Красота О. В. Реінтеграція та соціальна інклюзія ветеранів як фактор відтворення людського капіталу в умовах макроекономічної нестабільності. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. Київ, 2023. Вип. 2 (47). С. 84-95. DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2023.47.8>.
6. Круглов В. В., Терещенко Д. А. Державна політика відновлення людського капіталу України в післявоєнний період. *Освітня аналітика України*. Київ, 2023. Вип. 2. С. 21-33. DOI: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/2_Kruglov_Tereshchenko_223_2023_21-33.pdf

7. Лібанова Е. М. Війна та робоча сила: проблеми повернення біженців і відновлення людського капіталу в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. Київ, 2023. № 3 (49). С. 95-106. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038>

8. Назаров Н. К., Семенов А. О. Генезис концепцій людського капіталу в економічній теорії. *Бізнес Інформ*. Харків, 2024. № 2. С. 314-323. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-314-323>

9. Новікова О., Залознова Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*. Тернопіль, 2022. № 4(83). С. 407-427. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1619/1622>

10. Опендатабот. Близько 3 млн українців виїхали та не повернулись від початку повномасштабної. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2025> (дата звернення: 12.11.2025).

11. Офіційний веб-сайт Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?». Українці відчувають стрес і тривогу, але обирають конструктивні копінгові стратегії реагування на ці стани. URL: <https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyraiut-konstruktyvni-kopinhovi-stratehii-reahuvannia-na-tsi-stany> (дата звернення: 08.11.2025).

12. Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України. Уряд ухвалив рішення, яке запускає програму Міністерства у справах ветеранів із забезпечення ветеранів та їхніх родин безоплатною психологічною допомогою. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-i-ake-zapuskaie-prohramu-minveteraniv-iz-zabezpechennia-veteraniv-ta-ikhnikh-rodyn-bezoplatnoiu-psykholohichnoiu-dopomohoiu> (дата звернення: 12.11.2025).

13. Офіційний веб-сайт BBC News Україна. Втеча від війни чи свідомий виїзд. Як змінилася міграція з України і якими будуть її наслідки.

URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo> (дата звернення: 08.11.2025).

14. Ясінська Т. В. Розвиток людського капіталу як основа соціально-економічного відновлення України. *Фінанси України*. Київ, 2023. № 10. С. 111-121. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-2-88-98>

15. The official site of the Deloitte Ukraine. Human Capital Trends Report 2025. URL: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/human-capital-trends-2025.html> (дата звернення: 9.11.2025).

16. The official site of the European Commission. Reintegration of Returnees and Refugees in Croatia. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/index_en?prefLang=uk (дата звернення: 12.11.2025).

17. The official site of the Government of the Republic of Croatia. Human Resources Development Programme 2007-2013. URL: <https://vlada.gov.hr/en> (дата звернення: 12.11.2025).

18. The official site of the Operational Data Portal. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 08.11.2025).

19. The official site of the UNDP Serbia. Programme for return of experts and diaspora engagement. URL: <https://www.undp.org/serbia/national-human-development-report> (дата звернення: 12.11.2025).

References

1. Antoniuk, V.P. and Zaloznova, Yu.S. (2023), *Liudskiy kapital rehioniv Ukrainy: problemy vidtvorennia v umovakh hibrydnoi ta povnomasshtabnoi viiny yak zahroza dlia povoyennoho vidnovlennia krainy* [Human capital of the regions of Ukraine: problems of reproduction in the conditions of hybrid and full-scale war as a threat to the post-war recovery of the country], Instytut ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

2. Biletskyi, O.V. (2023), “The use of human capital in wartime: a managerial aspect”, *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 53-58. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.14>
3. Zachosova, N.V. (2023), “Fundamentals of the policy of preserving human capital in wartime and post-war times for the needs of economic recovery and growth”, *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Ekonomika*, vol. 47, pp. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2023-11-12-312-313-17-28>
4. Kibalnyk, L., Kravchenko, O. and Kushnirenko, D. (2024), “International approaches to human resource management: adaptation for Ukraine in the war and post-war period”, *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-10>
5. Krasota, O.V. (2023), “Reintegration and social inclusion of veterans as a factor of human capital reproduction under macroeconomic instability”, *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, vol. 2 (47), pp. 84–95. DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2023.47.8>
6. Kruglov, V.V. and Tereshchenko, D.A. (2023), “State policy of restoring human capital of Ukraine in the post-war period”, *Osvitnya analityka Ukrainy*, vol. 2, pp. 21-33. DOI: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/2_Kruglov_Tereshchenko_223_2023_21-33.pdf
7. Libanova, E.M. (2023), “War and labor force: problems of refugee return and human capital recovery in Ukraine”, *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, vol. 3 (49), pp. 95–106. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038>
8. Nazarov, N.K. and Semenov, A.O. (2024), “Genesis of human capital concepts in economic theory”, *Biznes Inform*, vol. 2, pp. 314–323. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-314-323>
9. Novikova, O., Zaloznova, Yu. and Azmuk, N. (2022), “Recovery of Ukraine’s human capital in the post-war period using the advantages of

digitalization”, *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, vol. 4 (83), pp. 407–427, available at: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1619/1622>

10. Opendatabot (2025), “About 3 million Ukrainians have left and not returned since the start of the full-scale war”, available at: <https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2025> (Accessed 12 November 2025).

11. The official site of the All-Ukrainian Mental Health Program “How Are You?” (2025), “Ukrainians experience stress and anxiety, but choose constructive coping strategies to respond to these conditions”, available at: <https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyrailut-konstruktyvni-kopinhovi-stratehii-reahuvannia-na-tsi-stany> (Accessed 8 November 2025).

12. The official site of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2025), “The Government approved the decision launching the Ministry of Veterans Affairs program to provide veterans and their families with free psychological assistance”, available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-iake-zapuskaie-prohamu-minveteraniv-iz-zabezpechennia-veteraniv-ta-ikhnikh-rodyn-bezoplatnoiu-psykholohichnoiu-dopomohoiu> (Accessed 12 November 2025)

13. The official site of the BBC News Ukraine (2025), “Escape from war or deliberate departure. How migration from Ukraine has changed and what will be its consequences”, available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo> (Accessed 8 November 2025).

14. Yasinska, T.V. (2023), “Development of human capital as the basis for the socio-economic recovery of Ukraine”, *Finansy Ukrainy*, vol. 10, pp. 111–121. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-2-88-98>

15. The official site of the Deloitte Ukraine (2025), “Human Capital Trends Report 2025”, available at: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/human-capital-trends-2025.html> (Accessed 9 November 2025).

16. The official site of the European Commission (2025), “Reintegration of returnees and refugees in Croatia”, available at: https://enlargement.ec.europa.eu/index_en?prefLang=uk (Accessed 12 November 2025).

17. The official site of the Government of the Republic of Croatia (2025), “Human Resources Development Programme 2007–2013”, available at: <https://vlada.gov.hr/en> (Accessed 12 November 2025).

18. The official site of the Operational Data Portal (2025), “Ukraine refugee situation”, available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Accessed 8 November 2025).

19. The official site of the UNDP of Serbia (2025), “Programme for return of experts and diaspora engagement”, available at: <https://www.undp.org/serbia/national-human-development-report> (Accessed 12 November 2025).

Стаття надійшла до редакції 15.11.2025 р.

Додаток Б

Таблиця Б.1

Основні етапи еволюції концепції людського капіталу

Період	Напрямок/школа економічної теорії	Ключові представники	Основні ідеї	Внесок у розвиток концепції
XVII-XVIII ст.	Класична політична економія	У. Петті, А. Сміт, Ж.-Б. Сей	Людські здібності як частина капіталу	Формування філософських основ концепції
XIX ст.	Німецька історична школа	Ф. Ліст, Г. Шмоллер	Продуктивні сили нації, роль інститутів	Інституційний підхід до розвитку людського потенціалу
Кінець XIX - початок XX ст.	Австрійська школа, неокласична теорія	К. Менгер, А. Маршалл, І. Фішер	Знання як економічний ресурс, інвестиційна природа освіти	Створення аналітичних основ теорії
1920-1940-ті рр.	Інституційна школа	Т. Веблен, Дж. Коммонс	Роль освіти в економічному розвитку, інституційні фактори	Розширення соціального контексту
1950-1970-ті рр.	Чиказька школа	Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Мінцер	Формалізація теорії, кількісні методи оцінки	Становлення сучасної теорії людського капіталу
1980-1990-ті рр.	Теорії ендогенного зростання	П. Ромер, Р. Лукас, Ф. Агіон	Людський капітал як фактор довгострокового зростання	Макроекономічне обґрунтування значущості
2000-ті рр. - донині	Сучасні теорії та дослідження	Дж. Хекман, Р. Флорида, міжнародні організації	Соціальний, креативний, культурний капітал	Інтеграція багатовимірного підходу

Джерело: складено автором на основі [26; 41; 42; 50; 54; 55].

Додаток В.1

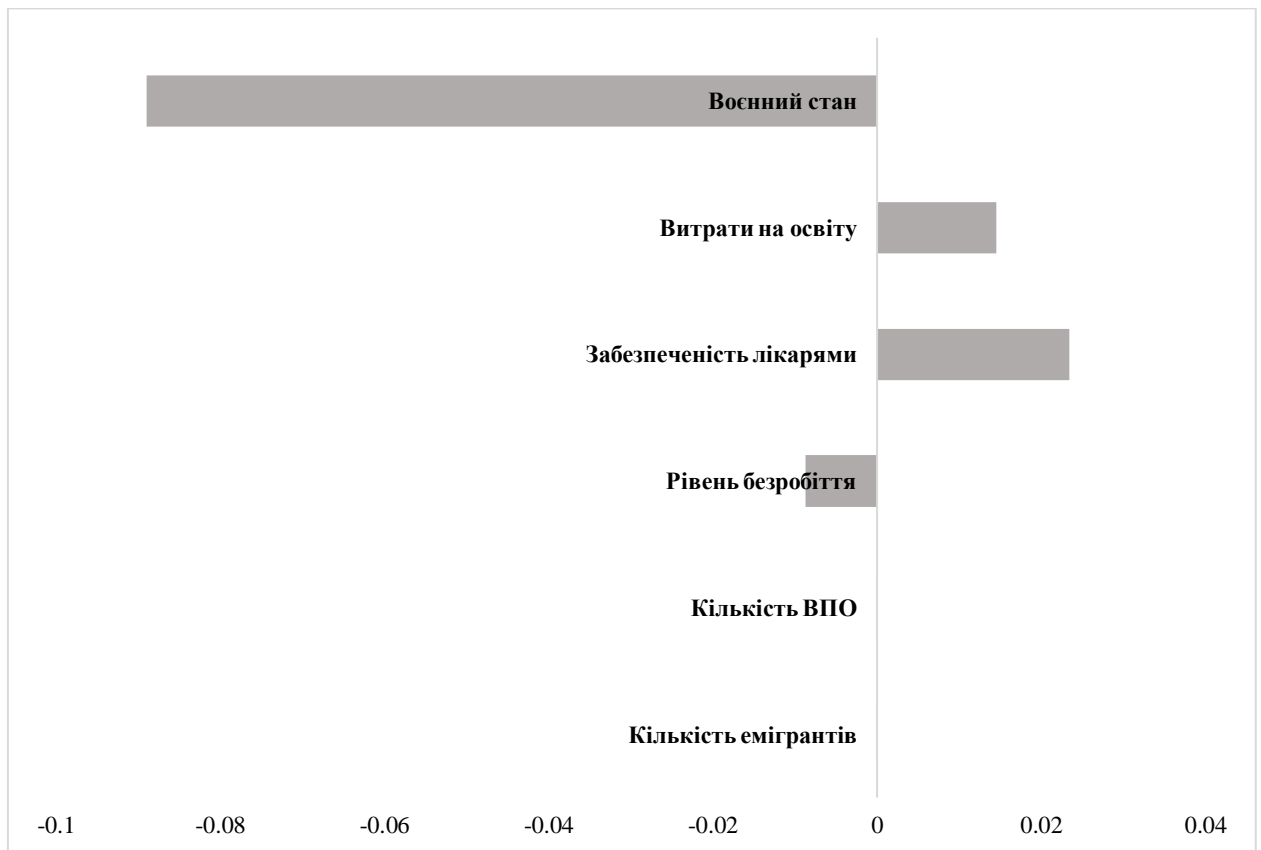
Таблиця В.1.1

**Статистичні дані для економетричної моделі впливу воєнних факторів
на Індекс людського розвитку України, 2015-2023 рр.**

Рік	HDI	EMIG, млн осіб	IDP, млн осіб	UNEMP, %	MED, осіб на 10 тис. населення	EDU, % ВВП	WAR
2015	0,743	1,2	1,8	9,1	44,0	5,8	0
2016	0,747	1,1	1,7	9,3	43,7	5,4	0
2017	0,751	1,3	1,5	9,5	43,4	5,4	0
2018	0,754	1,4	1,5	8,8	43,2	5,9	0
2019	0,763	1,6	1,4	8,2	42,9	6,0	0
2020	0,773	1,9	1,4	9,5	42,5	6,0	0
2021	0,773	2,1	1,5	9,9	42,1	5,7	0
2022	0,734	5,7	3,7	10,0	39,8	5,4	1
2023	0,7791	6,0	3,7	11,5	39,2	4,8	1

Джерело: складено автором на основі [6; 7; 28; 57; 58].

Додаток В.2

Рис. В.2.1. Вплив воєнно зумовлених чинників на Індекс людського розвитку в Україні, 2015-2023 рр.

Джерело: складено автором самостійно.

Додаток Г

Таблиця Г.1

**Основні напрями державної політики розвитку людського капіталу
України в повоєнний період**

Напрямок державної політики	Зміст державного впливу	Очікуваний ефект
Освітня політика	<ul style="list-style-type: none"> • відновлення закладів освіти; • оновлення змісту навчання; • розвиток професійної та дуальної освіти 	<ul style="list-style-type: none"> • підвищення якості підготовки кадрів; • зменшення структурного дефіциту навичок
Політика охорони здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток програм реабілітації, ментального здоров'я; • відновлення медичної інфраструктури 	<ul style="list-style-type: none"> • збереження працездатності населення; • скорочення довгострокових соціальних втрат
Політика зайнятості	<ul style="list-style-type: none"> • перекваліфікація, стимулювання працевлаштування; • підтримка підприємництва 	<ul style="list-style-type: none"> • відновлення продуктивної зайнятості та економічної активності
Міграційна політика	<ul style="list-style-type: none"> • заходи щодо повернення біженців, реінтеграція ВПО; • координація процесу «відтоку мізків» 	<ul style="list-style-type: none"> • збереження та повернення людського потенціалу
Науково-інноваційна політика	<ul style="list-style-type: none"> • підтримка науки, R&D; • інтеграція освіти, науки та бізнесу 	<ul style="list-style-type: none"> • формування основ інноваційної конкурентоспроможності
Регіональна політика	<ul style="list-style-type: none"> • підтримка громад; • розвиток локальної інфраструктури людського капіталу 	<ul style="list-style-type: none"> • збалансоване територіальне відновлення

Джерело: складено автором на основі [4, с. 53-60; 17, с. 21-33; 25, с. 52-57; 29, с. 141-153].

Додаток Д

Рис. Д.1. Структурно-логічна модель впровадження політики відновлення та реінтеграції людського капіталу України в контексті повоєнної відбудови

Джерело: складено автором на основі [9, с. 48-50; 17, с. 21-33; 18, с. 95-106; 24].